له بڵاو کراوەکانی ماڵپەڕی بەهەشت

سیاسەتی شەرعی

بۆ چاککردنی بەرپرسان خەڵکی

نوسینی شێخی پایەبەرز

(ئبن تیمیه)

بەرەحمەت بێت

وەرگێڕانی : عثمان أحمد

پێداچوونەوەی : م.عدنان بارام

ماڵپەری بەهەشت

ba8.org

ماڵپەڕێکی ئیسلامی زانستی پەروەردەیی یە و لەپێناو بڵاوکردنەوەی ئەو ئیسلامەیە کە سەلەفی صاڵح - پێغەمبەری خوا (صلى الله عليه وسلم) و هاوەڵانی (رضي الله عنهم) لەسەری بوون - وە سەر بە هیچ گروپ و لایەنێکی حیزبی نیە.

ماڵپەری بەهەشت

ئەو کتێب و بابەت و لێکۆڵینەوە شەرعیانە بڵاو دەکاتەوە کە دەبنە هۆی:

١. شارەزاکردنی موسوڵمانان و پەروەردەکردنیان لەسەر رێگا ڕاستەکەی ئیسلام، ئەمەش دەستەبەر دەبێ بە گەڕانەوە بۆ پەیڕەوە رەسەنەکەی ئیسلام،کە بریتی یە لە قورئان و سوننەت،بە تێگەشتنی پێشین وپێشەوایانی ئوممەت.

٢. پاک کردنەوەی بیروباوەڕ و ڕەوشتی موسوڵمانان، لە دیاردەکانی شیرک و کوفر و تاوان.

٣. پاڵاوتن و تەصفیەکردنی ئاینی ئیسلام لە بیدعە و بۆچونە داهێنراوەکان.

٤. وریا کردنەوەی موسوڵمانان لە شوێنەواری خراپی ڕیوایەتە لاواز و هەڵبەستراوەکان.

٥. پتەو کردنی برایەتی یەکی ڕاستەقینە لەسەر بناغە فراوانە جێگیرەکەی ئیسلام و نەهێشتن و کەمکردنەوەی دەمارگیری مەزهەبی و حیزبی.

ئامانجمان:

ئاشناکردنی کۆمەڵگایە لە ئیسلامی ڕەسەن و دروستکردنی تاك و کۆیەتی بۆ تێگەشتن لە سەرچاوەکانی کە بریتین لە قورئانی پیرۆز و سوننەتی صەحیح و ئاشکراکردنی ئەو شتانەی کە نامۆن بە ئیسلام و خراونەتە نێویەوە بە چەندین دەستەواژەی دەنگ و ڕەنگ و نوسراوی لە بوارەکانی بیروباوەڕ و ڕەوشت و ئاکار و پەروەردە و زانست و پزیشکی و گەشەی کۆمەڵایەتی.

خودایە داوات لێ دەکەین دامەزراومان بکەیت ، وتەوفیقمان بدەیت بۆ هەر کار وگوفتارێکی جوان وچاک بەو شێوەیەیی کەخۆت لێی ڕازیت.

ستافی ماڵپەڕی بەهەشت

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەكی وەرگێڕ

الحمد لله رب العالمين ، وصلى الله على نبينا محمد وعلى آله وصحبه وسلم ، و أشهد أن لا إله إلا الله ، و أشهد أن محمداً عبده ورسوله .

سیاسەت هونەری بەڕێوەبردنی ئیش و كاری خەڵك و ڕاپەڕاندنی ئەرك و بەجێ هێنانی ماف و پاراستنی سنورەكانە ، سیاسەتی شەرعیش هەموو ئەو مانایانە لەخۆ دەگرێت بە مەرجی ملكەچكردن و گونجاندنی شتە دونیایی و تازەكانی سەردەم بۆ ڕێنمایەكانی شەریعەت نەك بەپێچەوانەوە ، چونكە لە ئاینی ئیسلامدا هەموو بوارەكانی ژیان گرنگیان پێدراوە ، وەك بواری پەرستش و بەڕێوەبردن و چۆنیەتی هەڵسوكەوت كردن لەگەڵ خەڵك ، و پەیوەندی خەڵك بەحكومەت و حكومەت بەخەڵك و پەیوەندیە نێو دەوڵەتیەكان ...هتد .

لە كۆندا سیاسەت بەمانای باش بەڕیوەبردنی خەڵك و ڕەچاوكردنی دادپەروەری بووە ، بەڵام ئێستا سیاسەت لای زۆربەی خەڵك مانای درۆ و فێڵ و بەجێ نەهێنانی پەیمانە ، لەوانەیە بە كەسێكی زۆر درۆزن و فێڵزان بوترێت سیاسەتمەدار ، لەبەر ئەوەشە زۆربەی پیاوچاكان دوورەپەرێزن لە سیاسەت و سیاسەتمەداران .

وشەی سیاسەت لە قورئانی پیرۆزدا نەهاتووە ، بەڵام لە فەرموودەی پێغەمبەردا خودادا (ﷺ) هاتووە : لە ئەبوهریرەوە دەڵێت : پێغەمبەری

(ﷺ) **فەرمووی :** ((كانت بنو إسرائيل تسوسهم الأنبياء ، كلما هلك نبي خلفه نبي ، وإنه لا نبي بعدي وسيكون خلفاء كثيرون ، قالوا فما تأمرنا ؟ فقال : أوفوا ببيعة الأول فالأول ، ثم أعطوهم حقهم فإن الله سائلهم عما إسترعاهم))[1] **، واتە : نەوەكانی ئیسرائیل پێغەمبەران سیاسەتمەدارییان بۆ دەكردن ، هەركاتێك پێغەمبەرێك لەناو چووبایە ، پێغەمبەرێكی تر جێگەی دەگرتەوە ، وە لە دوای من پێغەمبەر نایەت بەڵام جێنیشینێكی زۆر دێت ، وتیان : بەچی فەرمانمان پێدەكەیت ؟ فەرمووی : دەست بە بەڵێنی یەكەمەوە بگرن ، وە مافیان بدەن ، چونكە خودا پرسیاری مافی خەڵكیان لێدەكات .**

وە بە بۆچوونی هەندێك ئەو وشەیە كراوەتە عەرەبی (معرب)ە ، دەڵێن سیاسەت (سەیسا) : وشەیەكی لێكدراوە لە دوو وشە پێكهاتووە ، یەكەمیان فارسیە و ئەوی تریان توركیە (سە) ، واتە : (سێ) ، و (یسا) بەتوركی مەغۆلی ، واتە : (ڕێكخستن) ، وە هەردووكیان پێكەوە (سێ ڕێكخەرەكە) ، وە هۆی ئەو مانایە لە (النجوم الزاهرة) دا دەڵێت : (جەنگیزخان پادشای مەغۆلەكان مەملەكەتەكەی كردبووە سێ بەشەوە ، و دابوویە دەستی سێ كوڕەكەی بەوەی دەوت (سەیسا) ، واتە : (سێ كوچكەی بەڕێوەبردن) ، لەسەر زمان گران بوو ، بۆیە كاتێك بوو بە عەرەبی بووە بە سیاسەت) .

---

[1]. رواه البخاري (٣٤٥٥) ، و مسلم (١٨٤٢) .

وە هەندێك دەڵێن : وشەیەکی عەرەبیە و لە چاوگی (ساس)ەوە وەرگیراوە (ساس الناس يسوسهم سياسة) ، وە لە (جمهرة اللغة) دا (ابن دريد) دەڵێت : (وسست القوم أسوسهم سياسة) ، و (الجوهري) لە (الصحاح) دا لەماددەی (س و س) دەڵێت : (سُست الرعية سياسةً ، وسُوِّسَ الرجل أمورَ الناس) ، و (ابن منظور) لە (اللسان) دا دەڵێت : (وساس الأمر سياسةً : قام به ، ... وسوَّسه القومُ : جعلوه يَسُوسَهم) ، وە خاوەنی (القاموس) دەڵێت : (وسُستُ الرعيةَ : أمرتها ونهيتها) .

خودای پەروەدگار ڕەحمی بە ئوممەتی ئیسلامی کردووە بە ناردنی قورئان و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) کە هەرچی ئیش و کاری دونیایە فێریان کردوون ، وە لەسەر ڕووناکی بەجێیان هێشتوون ، جولەکەکان بە سەلمانی فارسییان وت : ((لقد علمكم نبيكم كل شيء حتى الخراءة قال: أجل لقد نهانا (ﷺ) أن نستقبل القبلة بغائط أو بول وأن لا نستنجي باليمين وأن لا يستنجي أحدنا بأقل من ثلاثة أحجار أو يستنجي برجيع أو عظم))[1] .

واتە : پێغەمبەرەکەتان هەموو شتێکی فێرکردوون هەتا چوونە سەرئاویش ؟ وتی : بەڵێ پێغەمبەر (ﷺ) یاساغی (نەهی) ئەوەی لێکردووین کەڕوو لە ڕووگە (قبلە) بکەین لەکاتی چوونە سەرئاو ، وە بەدەستی ڕاست خۆمان پاك نەکەینەوە ، وە خۆمان بە کەمتر لەسێ بەرد

[1]. رواه أبوداود(٧) ، وصححه الألباني في صحيح سنن أبي داود(١/٣).

پاك نەکەینەوە ، وە بە ئێسقان و شیاکەی (پاشەڕۆی) گیانلەبەر خۆمان پاك نەکەینەوە .

وە بەبەردەوامی دوژمنانی ئیسلام ـ ئەوانەی خودا ڕووناکی چاوەکانی هەڵگرتوون و پاشکۆی دوژمنانی ئیسلامن ـ گومان دروست دەکەن ، لە پێویستی تێکۆشان لە پێناوی خودا ، یان دەڵێن : ئاین بەکەڵکی سیاسەت و بەڕێوەبردنی ئیش و کاری دەوڵەت و خەڵك نایەت ، ئەوانەش کەداکۆکی و بەرگری لە ئیسلام دەکەن و هەوڵی پوچەڵکردنەوەی گومانی بێبڕواکان و پاشکۆکانیان دەدەن زۆر کەمن ، لەوانەیە کەسێکی دڵگەرم بیەوێت بەرگری لە ئیسلام بکات لە ڕۆژنامە و دەستگاکانی ڕاگەیاندن کە هیچ زانستی شەرعی نازانێت ، بەوەش خراپ دەکات لەباتی کاری باش لەوانەشە نکولی شتێکی ئاشکراو ڕوون بکات لە ئاین و ببێتە مایەی لە ئاین دەرچوونی ، ئیسلام لەوە بەرز و بڵندترە کە پێویستی بە بەرگری ئەو جۆرە کەسانە هەبێت کە لە ڕۆژهەڵات ناسەکان دەترسن و ئەو شتەش کە عەقڵیان بەباشی نەزانێت وازی لیێ دەهێنن و هەندێك جار نکولیشی دەکەن .

وە ئەو بۆچوونە بێباوەڕیەی کە دەڵێت : ئاین دەبێت لە سیاسەت جیابکرێتەوە ، زۆربەی کاربەدەستانی جیهانی ئیسلام کە نەزانن بەبنەماکانی شەریعەت وەك تووتی دەیلێنەوە بەبیێ شارەزابوون بەناواخن و ناوەڕۆکی ، ئەو بۆچوونە لەسەدەکانی ناوەڕاستدا لە ئەورووپا پەیدابووە و سەرچاوەی

گرتووە ، لەبەر ئەوەی كلێسا دەستی نابووە بینەقاقای ژیان و ڕێگەی هەموو پێشكەوتن و گۆڕانێكی بەرەوباشتری لێگرتبوون ، تەواو بەپێچەوانەی ڕۆڵی مزگەوت و زانایان لەئاینی ئیسلام دا كە هەموو كات پێشەوا و سەرمەشقی هەموو پێشكەوتن و ئاسودەیەكی ژیانی خەڵك بوون .

هەندێك خەڵك ئەوانەی قورئان ناخوێننەوە ، یان لەماناكەی تێناگەن واگومان دەبەن كە لە قورئاندا هیچ ئایەتێكی سیاسی ـ بە مانا كۆنەكەی ـ نییە ، هەموو ئەو ئایەتانەی كەباسی بوژانەی ژیانی خەڵك و بەهێزی و لاوازی دەكەن و دیاردە كۆمەڵایەتیەكان دیاری دەكەن مانای سیاسەت و بەڕێوەبردنی ئیش و كاری خەڵكی تێدایە .

وە لەبەر كەمی سەرچاوە لەسەر ئەم بابەتە بەزمانی كوردی بە ئەركێكی شەرعی سەرشانی خۆمم زانی ئەم كتێبەی شێخی ئیسلام ئبن تیمیە ـ بەڕەحمەت بێت ـ كە كۆمەڵێك ڕستەی كۆكراوەی پڕمانایە وەرگێڕم ، بەهیوای ئەوەی توانیبێتم خزمەتێك بە ئاینەكەم بكەم .

وەرگێڕ : عثمان أحمد

٤ ـ جمادی الاول ـ ١٤٢٩ك

٧ ـ حوزیران ـ ٢٠٠٨ ز

نووسەر لە چەند دێڕێكدا

ناوی ئەحمەدی كوڕی عەبدول حەلیمی كوڕی عەبدول سەلامی كوڕی باوكی قاسمی (خضر)ی نومەیری ، حەڕانی ، دیمەشقی ، حەنبەلی ، باوكی عەباسی تقی دین كوڕی تیمیەیە ، پێشەوا و شێخی ئیسلامە .

لە حەڕڕانی باكوری خۆرهەلأتی (توركیا)ی ئێستا لە دایك بووە ، باوكی بردویەتی بۆ دیمەشق لەوی پێگەیشتووە و ناوبانگی دەركردووە ، بانگهێشت كراوە بچێت بۆ میسر بۆ فەتوادان لەویٚ بووە بە موفتی بەلاٚم كۆمەلێك خەلك ئێرەییان (حەسادەتیان) پێبردووە لەبەر ئەوە تووشی بەندینخانەیان كرد و دووریان خستەوە بۆ ئەسكەندەرییە دواتر ئازادكراوە ، ئیدی لەساڵی (٧١٢ك) گەشتی دیمەشقی كردووە ، لەوێش دیسان لەساڵی (٧٢٠ك) چەندجارێك زیندانیان كردووە تا لە گرتووخانەی قەلاٚی دیمەشق كۆچی دوایی كرد ، ئەوكات زۆربەی دانیشتوانی شار دوای تەرمەكەی كەوتن بۆ گۆرستان بەگریان و نزاو و پاڕانەوە .

زۆر گەڕاوە بەدوای هونەرەكانی دانایی ، و بانگەوازكارێكی چاكساز بووە لەئایندا و قورئانی پیرۆزی لەبەركردووە ، دەستێكی بالاٚی هەبووە لە ڕاڤەی قورئان و فقه و زانستەكانی زمانەوانی ، و لە هەموو زانستەكان بە پلەی (إجتهاد) گەیشتووە ، و یەكێك بووە لە كەڵە پیاوانی ڕاڤەی قورئان و

بنچینەکان (الأصول) ، و زمان پاراوبووە و زمان و خامەکەی لەیەکەوە نزیکبوون ، فەتوای داوە و وانەی وتووەتەوە تەمەنی لە بیست ساڵ کەمتربووە .

نووسراوەکانی بە زیاتر لە (٣٠٠) بەرگ گەیشتووە کە هەندێکیان بەنموونە ناودەبەین :

درء التعارض بين النقل والعقل .

الفرقان بين أولياء الرحمن وأولياء الشيطان .

السياسة الشرعية في إصلاح الراعي والرعية .

مجموعة الفتاوى .

بەناوی خودای بەخشندەی میهرەبان

پەروەردگار ئاسانکاریم بۆ بکەو یارمەتیم بدە .

شێخ و پێشەوای پایەبەرز شێخی ئیسلام تقی الدین ئیبن تیمیە ـ بەرەحمەت بێت ـ دەڵێت :

سوپاس و ستایش بۆ خودا کە پێغەمبەرانی ناردووە بە بەڵگەی ڕوون و ئاشکرا ، وە بەرنامە و پێوەری دادپەروەری لەگەڵدا ناردوون ، بۆ ئەوەی خەڵکی دادپەروەرانە بەڕێوەبچن ، و ئاسنی ناردۆتە خوارەوە وەکو چەکێکی دوولایەن کە سوود و قازانجی ژیانی لێدەکرێت لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانرێت ببێتە مایەی ئازاردانی خەڵك ، بۆ ئەوەی پەروەردگار خەڵکی تاقیبکاتەوە کە کێ خودا و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) سەردەخات ، بەڕاستی خودا بە توانا و بەهێزە ، وە پێغەمبەرانی کۆتایی پێ هێناوە بە محمد (ﷺ) کە ناردوویەتی بە چاوساغ و ڕێ نیشاندەر بۆ ئاینی ڕاست و دورست ، وە پالپشتی کردووە بە بەڵگەی ڕوون و بەهێز ، کە کۆکەرەوەی مانای زانست و قەڵەم و بەڵگە و ڕێ نیشاندانە ، و دیسان مانای توانایی و شمشێرە بۆ سەرخستنی ، گەواهی دەدەم کەهیچ پەرستراوێك نییە جگە لە خودا ، گەواهیەکی پاك و بێگەرد پاکتر لە گەوهەری بێخەوش ، وە گەواهی دەدەم کە محمد (ﷺ) بەندە و نێردراوی ئەوە درود و سەلامی بێسنور لەسەر پێغەمبەر و دۆست و یاران و

خزم و كەسی گەواهیەك كە خاوەنەكەی لەپەنایدا ئارام بگرێت و ئاسوودە بێت.

دوایی دەڵێم : ئەم كتێبە كورتەیەك لەسیاسەتی ئیلاهی و نیشانەكانی پێغەمبەرایەتی تێدا كۆكراوەتەوە ، كاربەدەستان و خەڵكیش پێویستیان پێدەبێت ، هەر كەسێك هەستبكات كە خودا ئامۆژگاری و ڕەخنەی لەسەر پێویست كردووە بۆ كاربەدەستان وەك چۆن پێغەمبەر (ﷺ) لە (صحیح مسلم) و ئەوانی تردا دەفەرموێت : ((إن الله یرضی لكم ثلاثة : أن تعبدوه ولا تشركوا به شیئاً ، وأن تعتصموا بحبل الله جمیعاً ولا تفرقوا ، وأن تناصحوا من ولاه الله أمركم))[1] ، واتە : خودا سێ شتی پێڕازی یە بۆتان : بیپەرستن و هیچ هاوەڵی بۆ بڕیار نەدەن ، وە هەمووتان دەست بە بەرنامە و ئاینی خوداوە بگرن و جیاوازی مەكەن ، و ئامۆژگاری ئەو كەسانە بكەن كە خودا دەیانكات بە كاربەدەست بەسەرتانەوە .

بابەتی كتێبەكە

ئەم پەرتووكە پشتی بە دوو ئایەتی قورئانی پیرۆز بەستووە خودا دەفەرموێت : ﴿ ۞ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُكُمۡ أَن تُؤَدُّواْ ٱلۡأَمَٰنَٰتِ إِلَىٰٓ أَهۡلِهَا وَإِذَا حَكَمۡتُم بَيۡنَ ٱلنَّاسِ

---

[1]. رواه مسلم (١٧١٥) .

أَن تَحۡكُمُواْ بِٱلۡعَدۡلِۚ إِنَّ ٱللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِۦٓۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ سَمِيعَۢا بَصِيرٗا ﴿٥٨﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلًا ﴿٥٩﴾ ﴾[النساء] ، **واتە : خودا فەرمانتان پێدەکات کە ڕاسپاردەکانتان بە باشی بدەنەوە دەستی خاوەنەکانی ، وە کاتێك داوەریتان کرد لەنێوان خەڵك فەرمان بە دادپەروەری بکەن خودا بەشتی باش ئامۆژگاریتان دەکات ، بەڕاستی خودا بیسەر و بینەرە ، ئەی ئەو کەسانەی کە باوەڕتان هێناوە گوێڕایەڵی خودا و گوێڕایەڵی پێغەمبەر (ﷺ) و کاربەدەستان بن ، ئەگەر لەشتێکدا ناکۆك بوون بۆلای خودا و پێغەمبەری (ﷺ) ـ قورئان و سوننەتی (صحیح) ـ بگەڕێنەوە ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خوداو ڕۆژی دوایی هەیە ، ئەوە باشترین چارەسەرە بۆ ئێوە .**

زانایان دەڵێن : ئایەتی یەکەم بۆ کاربەدەستان دابەزیوە ، پێویستە لەسەریان ئەو ئەرکانەی پێیان ڕاسپێردراوە بەباشی ڕای پەڕێنن وەکاتێك بوونە داوەر لە نێوان خەڵك پێویستە لەسەریان دادپەروەرانە داوەری بکەن ، وە ئایەتی دووەم بۆ خەڵك دابەزیوە پێویستە کردووە لەسەریان گوێڕایەڵی کاربەدەستان بن لە جەنگ و فەرمانەکانی بەڕێوەبردنی وڵات ، مەگەر فەرمان بە سەر پێچی خودا بکەن ئەو کاتە گوێڕایەڵی ناکرێن ، چونکە گوێڕایەڵی دروستکراو ناکرێت لە سەرپێچی دروستکەر ، ئەگەر لەشتێك ناکۆك بوون

دەگەڕێنەوە بۆ لای خوداو پێغەمبەر (ﷺ) لەبەر ئەوە گوێڕایەڵی کاربەدەستان گوێڕایەڵی خودا و پێغەمبەرە (ﷺ) ، خودا دەفەرموێت : ﴿ وَتَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْبِرِّ وَٱلتَّقْوَىٰ ۖ وَلَا تَعَاوَنُوا۟ عَلَى ٱلْإِثْمِ وَٱلْعُدْوَٰنِ ۚ ﴿٢﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : هاوکاری یەکبن لەکاری باش ، بەڵام هاوکاری یەك مەبن لەکاری خراپ و دژایەتی یەکتر .

ئایەتی یەکەم پێویستی کردووە لە سەر بەرپرسان بەباشی کارەکانیان بەڕێوەبەرن و داوەری خەڵك دادپەروەرانە بکەن ، ئایەتی دووەمیش لەسەر خەڵکی پێویست کردووە هاوکار و گوێڕایەڵی کاربەدەستان بن لە فەرمانی خودا و پێغەمبەر (ﷺ) ، ئەم دوو شتەش کۆکەرەوەی سیاسەتی دادپەروەرانە و کاربەدەستی چاکن .

بەندی یەكەم

ڕا پەڕاندنی ئەركەكان

دوو بابەت لە خۆ دەگرێت

بابەتی یەكەم

كاربەدەستی

دەبێتە چوار بەشەوە

بابەتی دووەم

ماڵ و سامان

دەبێتە شەش بەشەوە

بابەتی یەکەم : کاربەدەستی

بەشی یەکەم : بەکارهێنانی باشترین

ڕا پەڕاندنی ئەرکەکان دوو جۆرە :

یەکەمیان : هۆی دابەزینی ئایەتەکە ئەوە بوو کاتێك کە پێغەمبەر (ﷺ) مەککەی ڕزگار کرد کلیلەکانی کەعبەی لە کوڕەکانی شەیبە وەرگرتەوە ، عەباسی مامی داوای لێکرد ئاودانی حاجیان و دەرگاوانی کەعبەیشی بداتێ ، خودای پەروەردگار ئەم ئایەتەی ناردە خوارێ : ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُكُمۡ أَن تُؤَدُّواْ ٱلۡأَمَٰنَٰتِ إِلَىٰٓ أَهۡلِهَا وَإِذَا حَكَمۡتُم بَيۡنَ ٱلنَّاسِ أَن تَحۡكُمُواْ بِٱلۡعَدۡلِۚ إِنَّ ٱللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُم بِهِۦٓۗ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ سَمِيعَۢا بَصِيرٗا ﴿٥٨﴾ ﴾[النساء] ، ئیدی کلیلەکانی کەعبە درانەوە دەستی کوڕەکانی شەیبەوە ، لەبەر ئەوەشە کە پێویستە لەسەر کاربەدەستی موسڵمانان باشترین کەسی بەردەست هەڵبژێرێت بۆ ڕاپەڕاندنی ئیش و کارەکان ، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : ((من ولي من أمر المسلمين شيئاً ، فولى رجلاً وهو يجد من هو أصلح للمسلمين منه فقد خان الله ورسوله ، وفي رواية : من ولى رجلاً على عصابة ، وهو يجد في تلك العصابة من هو أرضى منه ، فقد خان الله ورسوله وخان المؤمنين))[1] ، واتە : ئەگەر کەسێك لە ئیشێکی موسڵماناندا بوو

---

[1]. رواه الحاكم في صحيحه ، وضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(٥٤٠١) .

بە کار بەدەست ، ئەویش کەسێکی کردە بەرپرسی خۆی ، لەوکەسە باشتر هەبوو ئەوە ناپاکی (الخيانة) لەگەڵ خودا و پێغەمبەر (ﷺ) دا کردووە ، وە لە ڕیوایەتێکدا : ئەگەر کەسێك بکات بەکاربەدەست بە سەر کۆمەڵێك خەڵکەوە ، وە بزانێت لەو خەڵکانە کەسی شیاوتر هەیە ، ئەوە ناپاکی لەگەڵ خودا و پێغەمبەر (ﷺ) و باوەڕدارانیش دا کردووە ، هەندێك دەڵێن : ئەوە وتەی عمرە بەکوڕەکەی وتووە و ئەویش لێوەی گێڕاوەتەوە ، وە عمر کوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) دەڵێت : (من ولي من أمر المسلمن شيئاً فولى رجلاً لمودةٍ أو قرابةٍ بينهما ، فقد خان الله ورسوله والمسلمين) ، واتە : کەسێك بوو بەکاربەدەست لەئیش و کاری موسڵمانان ، ئەویش کەسێکی لەبەر خۆشەویستی یان خزمایەتی کردە بەرپرس ئەوە ناپاکی لەگەڵ خودا و پێغەمبەر (ﷺ) و موسڵماناندا کردووە ، وە ناپاکی لەسەر پێویست دەبێت .

پێویستە لەسەر کاربەدەست تێبکۆشێ و هەوڵبدات و لێ بکۆڵێتەوە بۆ ئەوەی کەسی شایستە و شیاو پەیدابکات کە فەرمانبەری بۆ بکەن لە شارەکان و دادوەران و ئەفسەرانی سوپا و ڕاوێژکاران و نووسەران وباج و دەرامەتی دەوڵەت و پارەی خێر ، پێویستە هەموو ئەوانە شیاوترین کەسانێك بن کە لە توانادا بێت پەیدا بکرێن ، ئەمەش هەموو بوارەکانی ژیان دەگرێتەوە لە نوێژ و بانگدان و قورئان خوێندن و خەزنەداری و پاسەوانانی

سنور و مامۆستایان و ڕێ نیشاندەرانی حاجیان و ئاسنگەران و دەرگاوانانی قەڵای شار و هۆزناس و بازاڕناس و ئەنجومەنی گوند ... هتد .

نابێت بەرپرسیاری بە کەسانێك بسپێردرێت کە خۆیان داوای بکەن ، وە پێویستە ئەو داواکردنە ببێتە ڕێگری ئەوەی کە ئەو کەسە بەرپرسیارێتی بدرێتە دەست ، لە فەرموودەیەکی (صحیح)دا هاتووە : کۆمەڵە خەڵكێك هاتنە خزمەتی پێغەمبەر(ﷺ) داوای کاربەدەستییان کرد ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((إنا لا نولي أمرنا هذا من طلبه))[1] ، واتە : ئێمە کەسێك ناکەینە کاربەدەست خۆی داوای بکات .

وە بە (عبدالرحمن)ی کوڕی (سمرە)ی فەرموو : ((يا عبدالرحمن ، لا تسأل الإمارة ، فإنك أن أعطيتها من غير مسألة أعنت عليها ، وإن أعطيتها عن مسألةٍ وكلت إليها))[2] .

واتە : ئەی (عبدالرحمن) داوای کاربەدەستی مەکە ، ئەگەر ببیتە کاربەدەست بەبێ ئەوەی خۆت داوای بکەی خودا یارمەتیت دەدات لەسەری ، بەڵام ئەگەر خۆت داوات کرد ئەوە تۆ بەو کارە دەسپێرێیت ، وە هەروەها دەفەرموێت : ((من طلب القضاء واستعان عليه وكّل إليه ، ومن لم يطلب القضاء

---

[1]. أخرجه البخاري (٦٩٣٢).

[2]. أخرجه البخاري (٦٦٢٢) ، و مسلم (١٦٥٢).

ولم يستعن عليه ، أنزل الله إليه ملكاً يسدده))[1] ، **واتە : هەر كەسێك داوای دادوەری بكات و پشتی پێ ببەستێت ئەوە بەو كارە دەسپێردرێت ، وەهەر كەسێك خۆی داوای دادوەری نەكات و پشتی پێ نەبەستێت ، خودا فریشتەیەكی بۆ دەنێرێتە خوارەوە یارمەتی دەدات .**

ئەگەر كاربەدەستان كەسی شیاویان هەڵنەبژارد لەبەر خزمایەتی یان دۆستایەتی یان هاوڕێیەتی یان هاوولاتی بوون یان هاو مەزهەب بوون یان لەبەرنەتەوە (عەرەب ، فارس ، تورك ، ڕۆم) یان لەبەر بەرتیل وەرگرتن یان لەبەر قازانجێك یان لەبەر كینەیەك كە لەدڵیدا هەیە بەرامبەر بەو كەسەی شیاوترە یان دوژمنایەتی نێوانیان یان لەبەر هەر هۆكارێكی تر ، ئەوە ناپاكی لەگەڵ خودا و پێغەمبەر (ﷺ) و باوەڕداراندا كردووە ، وە بەر ئەو یاساغیە دەكەوێت كە خودای پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَخُونُواْ ٱللَّهَ وَٱلرَّسُولَ وَتَخُونُوٓاْ أَمَٰنَٰتِكُمۡ وَأَنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿٢٧﴾ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَآ أَمۡوَٰلُكُمۡ وَأَوۡلَٰدُكُمۡ فِتۡنَةٞ وَأَنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجۡرٌ عَظِيمٞ ﴿٢٨﴾ ﴾ [الأنفال] ، **واتە : ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بەزانین و ئاگابوون ناپاكی لە بەرپرسیەكەتان مەكەن بەوەش**

---

[1]. رواه أبوداود (٣٥٧٨) ، و الترمذي (١٣٢٣) ، و أبن ماجه (٢٣٠٩) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(٥٦٨٨).

ناپاکیتان لەگەڵ خودا و پێغەمبەردا (ﷺ) کردووە ، وە بزانن کـــە ماڵ و منداڵەکانتان بەڵان (فیتنەن) وە خودا پاداشتی زۆر گەورەی لایە.

چونکە مرۆڤ لەبەر خۆشەویستی کوڕەکەی ، یان ئازادکراوەکەی (عتیقە) ، لەوانەیە هەندێ ئیش و کاریان پێ بسپێرێت کە شایستەی نەبن ، ئەوەش ناپاکییە لەبەرپرسیارییەتی ، و دەبێتە کارایەکی یاریدەدەر بۆ کۆکردنەوەی ماڵ و سامان و پاراستنی ، بەوەش ڕازی دەبێت دیاریەك یان هەر شتێك کە شایانی ئەو نەبێت وەربگرێت ، و هەریەك لە فەرمانبەرەکانی لایەنگری بکەن خۆشی بوێت ، ئەوەش ناپاکیە لە خودا و پێغەمبەر (ﷺ) و بەرپرسیەتیەکەی .

هەر بەرپرسێك کارەکانی بەباشی ڕاپەڕێنێت و پێچەوانەی حەز و ئارەزووی ڕەفتار بکات خودا دەیپارێزێت و جێگیری دەکات و دوای خۆیشی ماڵ و سامانی دەپارێزێت ، وە ئەو کەسەی فەرمانبەری حەز و ئارەزووەکانی بکات خودا ڕیسوای دەکات و سزای دەدات وە بەپێچەوانەی ویستی خودا ماڵی بەفیڕۆ دەدات و کەسو کاریشی ڕیسواو بێ ڕێز دەکات ، لەو باسەشدا بەسەرهاتی باو هەیە دەگێڕنەوە : یەکێك لە جێنیشینە عەباسییەکان پرسیاری لە زانایەك کرد شتێکی بۆ بگێڕێتەوە کە خۆی بینی بێتی زاناکە وتی : گەیشتمە خزمەتی عومەری کوڕی عبدالعزیز ـ لە سەرە مەرگدا بوو ـ

پێیان وت : ئەی کاربەدەستی موسڵمانان بۆچی دەمی منداڵەکانت گردۆتەوە لەو ماڵ و سامانە و بەگەدایی و نەداریی بەجێیان دەهێڵی ؟ وتی : با منداڵەکانم بێنە ژوورەوە بۆلام ، زیاتر لە دە کوڕی هەبوو هیچ کامیان نەگەیشتبووە تەمەنی هەرزەکاری ، هاتنە ژوورەوە کاتێك بینیانی دەستی بەگریان کرد و وتی : کوڕەکانم سوێند بەخودا هیچم لێ قەدەغە نەکردوون مافی ئێوە بێت ، وە بە هیچ شێوەیەك مافی خەڵك بە ئێوە نادەم ، ئێوە لەیەکێك لەم دوو جۆرە خەڵکە بەدەر نین : یان پیاوی چاکن خوداش پیاو چاکانی خۆش دەوێت و لەبیریان ناکات ، وە یان پیاوی خراپن ، لەدوای خۆم هیچ بەجێ ناهێڵم یارمەتی دەرتان بێت بۆ سەرپێچی فەرمانەکانی خودا هەستن بڕۆن ، زاناکە دەڵێت : لە منداڵەکانیم بینی ئەوەندە دەوڵەمەند بوو سەد ئەسپی بەخشی لەڕێی خودا بۆ ئەوەی پێیان بجەنگن لە پێناوی خودا .

دەڵێم : ئەوە لە کاتێکدا بوو کە عومەر(رضي الله عنه) خەلیفەی موسڵمانـــان بوو لەوپەڕی ڕۆژهـــەڵاتەوە (وڵاتی تورك) تا ئەو پەڕی ڕۆژئاوا (وڵاتی ئەندەلوس) وەلە دوورگەی قوبرس و شام و پایتەختەکانی وەك ترسوس تا خوارووی یەمەن لەژێر دەسەڵاتیدا بوو ، هەریەکە لە منداڵەکانی شتێکی زۆر کەمیان لە میراتی باوکیان بەرکەوت دەڵێن : لەبیست درهەمی زیو کەمتربووە ، وە خەلیفەی واش هەبووە منداڵەکانی کاتێك میراتەکەیان دابەشکرد

هەریەكە شەش سەد هەزار دیناری زێڕیان بەركەوت ، بەڵام دواتر لەو منداڵانە لێیان بێ ماڵ و سامان بوو لەبەر دەست نەچوون دەرۆزەیان (سواڵ) دەكرد ! لەم باسەدا چیرۆك و بەسەرهاتی زۆر هەن كەپەند و ئامۆژگارین بۆ ئەو كەسانەی كە ژیرن .

سوننەتی پێغەمبەر (ﷺ) بەڵگەیە كە كاربەدەستی ئەمانەتە و پێویستە لەشوێنی خویدا دابنرێت و بدرێتە دەستی كەسانی شایستە وەك چۆن بۆ كاربەدەستی بە ئەبوذر (رضي الله عنه) دەفەرموێت : ((إنها أمانة ، وإنها يوم القيامة خزيٌ وندامة إلا من أخذ بحقها ، وأدى عليه فيها))[1] ، واتە : كاربەدەستی ئەمانەتە وە ڕۆژی دوایی ڕیسوایی و پەشیمانیە ، مەگەر كەسێك مافی بدات و ئەوەی لەسەریەتی بەباشی ڕایپەڕێنێت .

وە بوخاری لە (صحیح)ەكەیدا لە (ئەبوهریرە) وە (رضي الله عنه) دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (ﷺ) كە فەرموویەتی : ((إذا ضيعت الأمانة ، فأنتظرالساعة ، قيل يارسول الله وما إضاعتها ؟ قال : إذا وسد الأمر إلى غير أهله فأنتظر الساعة))[2] ، واتە : ئەگەر ئەمانەت لە ناچوو چاوەڕوانی ڕۆژیی دوایی بكە ، وترا :

---

[1]. رواه مسلم (١٨٢٥).

[2]. رواه البخاري (٥٩).

ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) چۆن لە ناودەچێت ؟ فەرمووی : ئەگەر کاردرایە دەستی کەسانی ناشایستە ، ئەوا چاوەڕوانی ڕۆژیی دوایی بکە .

وە موسڵمانان کۆڕان لەسەر ئەم مانایە ، کە پەروەردەکاری هەتیو و کاربەدەستی وەقفەکان و بریکاران ، پێویستە بەباشترن شێوە کارەکانیان بە ئەنجام بگەیەنن وەك چۆن خودا دەفەرموێت : ﴿ وَلَا تَقْرَبُوا۟ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ ﴿٣٤﴾ ﴾[الإسراء] ، واتە : نزیکی ماڵی هەتیوو مەکەونەوە مەگەر بتانەوێت باشتریان بۆ بکەن بەوەی کە بیپارێزن و زیاتری بکەن ، و بۆ بەرژەوەندی خۆیان بەکاری بێنن ، خودای پەروەدگار نەیفەرموو نزیکی ماڵی هەتیوو مەبنەوە بەشێوەی باش نەبێت ، چونکە کاربەدەست چاودێری خەڵکە وەك شوانی مەڕ و ماڵات ، وەك پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((کلکم راعٍ وکلکم مسؤول عن رعيته ، فالإمام الذي على الناس راعٍ ، وهو مسؤول عن رعيته ، والمراة راعية في بيت زوجها وهي مسؤولة عن رعيتها ، والولد راع في مال أبيه وهو مسؤول عن رعيته ، والعبد راع في مال سيده وهو مسؤول عن رعيته ، ألا فكلكم راع وكلكم مسؤول عن رعيته))[1] ، واتە : هەمووتان بەرپرسن لەو شتانەی لە ژێردەستاندایە ، کاربەدەست بەرپرسە لەو خەڵکانەی کە فەرمان ڕەواییان دەکات ، وە ئافرەت بەرپرسە لەماڵی مێردەکەی ، وە کوڕ بەرپرسە

---

١. رواه البخاري (٢٥٥٤)، و مسلم(١٨٢٩).

لەماڵی باوکی ، وە بەندە بەرپرسە لەماڵی گەورەکەی ، بەو شێوەیە هەمووتان بەرپرسن .

وە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((ما من راعٍ يسترعيه الله رعية ، يموت يوم يموت ، وهو غاش لها ، إلا حرم الله عليه الجنة))[١] ، واتە : هەر کەسێك خودا کردی بە کاربەدەست ، ڕۆژێك بمرێت کە گزی (غەش ـ خیانەت) لەخەڵك کردبێت ، ئیللا خودا بەهەشتی لە سەر قەدەغە دەکات .

(ئەبو مسلم)ی خەوەلانی چوو بۆ لای معاویەی کوڕی ئەبو سفیان پێی وت : سلاڤوت لێ بێت ئەی کرێکار ، پێیان وت : بڵێ سلاوت لێ بێت ئەی فەرمان ڕەوای موسڵمانان (سێ جار پێیان وت : وابڵێ بەلاّم هەر وتەکەی خۆی دووبارە دەکردەوە) ، معاویە وتی : لە ئەبومسلم گەڕێن خۆی باش دەزانێ چی دەڵێت ، وتی : تۆ کرێکاری خودا بەکارت دێنێ بۆ ئەوەی چاودێری ئەو خەڵکە بکەیت ، ئەگەر تۆ نەخۆشیەکانیان چارەسەر بکەیت و دەرمانی بکەیت ، هەموویان باش بپارێزیت ، ئەوا خاوەنەکەیان پاداشتی باشت دەداتەوە ، بەلاّم ئەگەر بەپێچەوانەوە بوویت ئەوا سزات دەدات .

---

[١]. رواه البخاري(٧١٥١) ، و مسلم(١٤٢).

ئەوەش بەڵگە نەویستە ، چونکە خەڵکی بەندەی خودان و کاربەدەستانیش فەرمانبەرداری خودان لەسەر بەندەکانی ، و بریکاری بەندەکانن ، وەك وێنەی دووهاوەڵ (شریك) مانای کاربەدەستی و بریکاریان تێدایە ، هەر یەکێك لەوان کەسێکی بەجێگر بەکارهێنا ، وەکەسی باشتر هەبوو بۆ بازرگانی و موڵك و ماڵیان ، یان کاڵایەکی بەنرخێك فرۆشت و بزانێت لەو پارەیە زیاتر دەکات ئەوە ناپاکی لەهاوەڵەکەی کردووە ، بەتایبەت ئەگەر ئەو کەسەی شتەکەی بەهەرزانتر پێ دەفرۆشێت لە نێوانیاندا خزمایەتی یان دۆستایەتی یان هاوڕێتی هەبێت ، ئەوکات هاوەڵەکەی ڕقی لێ هەڵدەگرێت و بەخراپ ناوی دەبات و واگومان دەبات کەناپاکی لەگەڵدا کردووە و لایەنگر و ڕووپامای بۆ خزم و ناسیارەکەی خۆی کردووە .

بەشی دووەم

هەڵبژاردنی باشترین

ئەگەر زانرا پێویستە کە شیاوترین کەس کە هەبێت بەکار بهێنرێت ، بەڵام هەندێ جار شیاوترین کەس بەردەست نییە بۆ ئەو کاربەدەستییە ، ئەگەر وابوو ئەوا هەر یەکە بەگوێرەی توانا و شارەزای هەڵدەبژێردرێت ، گەر کاربەدەست وای کرد دوای گەڕان و ماندوو بوون ئەوە مافی کارەکەی داوە و بە باشی ڕاپەڕاندووە ، و ئەوەی لەسەر بووە بە ئەنجامی گەیاندووە ، و چووەتە ڕیزی کاربەدەستانی دادپەروەر و چاکەکار لەلای خودا ، چونکە خودای گەورە دەفەرموێت :﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ﴿١٦﴾ ﴾[التغابن] ، واتە : لە خودا بترسن بە گوێرەی تواناتان .

وە دەفەرموێت :﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴿٢٨٦﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : خودا داوای کارێك ناکات لە توانادا نەبێت .

وە لە جیهاد و تێکۆشاندا دەفەرموێت : ﴿ فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسَكَ وَحَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٨٤﴾ ﴾[النساء] ، واتە : تێبکۆشە لەپێناوی خودا ، تەنها بەرپرسی خودی خۆتی و هانی باوەڕدارانیش بدە ، وە دەفەرموێت :﴿ يَا أَيُّهَا

ﭐلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهۡتَدَيۡتُمۡۚ ﴿١٠٥﴾ ﴾[المائدة][1] ، واتە : ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە ، تەنها بەرپرسی خودی خۆتانن ، زیانتان پێ ناگەیەنێت کەسێکی گومڕا ئەگەر ئێوە هیدایەتتان وەرگرتبێت .

هەر کاربەدەستێك فەرمانەکانی بە گوێرەی توانا ڕاپەڕاند ئەوە هیدایەتی وەرگرتووە ، پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت : ((إذا أمرتكم بأمرٍ فأتوا منه ما أستطعتم))[2] ، واتە : ئەگەر فەرمانم پێکردن بەکارێك پێی هەستن بەگوێرەی توانا ؛ بەڵام ئەگەر سستی کرد و تەمبەڵی نواند و ناپاکی کرد دەبێت سزابدرێت ، وە دەبێت کەسی شیاو لە شوێنی شیاو دابنرێت ، چونکە کاربەدەستی دوو پایەی هەیە : هێز و دەستپاکی ، خودا لەسەر زاری کچەکەی یعقوبی پێغەمبەرەوە دەفەرموێت : ﴿إِنَّ خَيۡرَ مَنِ ٱسۡتَـٔۡجَرۡتَ ٱلۡقَوِيُّ

---

[1]. وە لە فەرمودەیەکی (صحیح) دا هاتووە أبو بکری صدیق (رضي الله عنه) لەسەرمینبەرەکەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) وتاری دەخوێند فەرمووی : ((يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرَءُونَ هَذِهِ الْآيَةَ وتضعونها في غيرموضعها : ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيۡكُمۡ أَنفُسَكُمۡۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهۡتَدَيۡتُمۡۚ ﴿١٠٥﴾ ﴾[المائدة] ، وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ (ﷺ) يَقُولُ : إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا المنكر فلم يغيروه أَوْشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمْ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْ عنده)) رواه أبو داود(٤٣٣٨) ، و الترمذي(٢١٦٨) ، و إبن ماجه (٤٠٠٥) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(١٩٧٣).

[2]. رواه البخاري (٧٢٨٨) ، و مسلم (١٣٣٧).

ٱلۡأَمِينُ ﴿٢٦﴾ ﴾[القصص] ، واتە : بەڕاستی باشترین كەس بۆ بەكرێگرتن كەسی بەهێز و دەست پاكە .

وە خودا لەسەر زاری پادشای میسر كە بە یوسف (علیه السلام)ی وتووە ، دەفەرموێت : ﴿ إِنَّكَ ٱلۡيَوۡمَ لَدَيۡنَا مَكِينٌ أَمِينٞ ﴿٥٤﴾ ﴾[یوسف] ، واتە : تۆ ئەمڕۆ لای ئێمە بەڕێز و بەتوانا و دەستپاكی .

وە پەروەردگار لەوەسفی جبریل دا دەفەرموێت : ﴿إِنَّهُۥ لَقَوۡلُ رَسُولٖ كَرِيمٖ ﴿١٩﴾ ذِي قُوَّةٍ عِندَ ذِي ٱلۡعَرۡشِ مَكِينٖ ﴿٢٠﴾ ﴾[التكویر] ، واتە : ئەو قورئانە فریشتەیەكی ڕەوشت بەرز گەیاندوویەتی ، زۆر بەتوانا و بەڕێزە و نزیكە لە پەروەردگار ، وە خاوەن پلە و پایەیەكی بەرزە و گوێڕایەڵی دەكرێت لە لایەن فریشتەكانی ترەوە و دەستپاكە .

هێز لە بەرپرسیاریەتیەك بۆ یەكێكی تر جیاوازە ، هێز لە شەڕدا بە جەرگیەی و بوێرییە و پسپۆریە لە جەنگ و فێڵی شەڕ ، چونكە شەڕ فێڵە و توانای بەكارهێنانی كەرەستەكانی جەنگە وەك : تیرهاویشتن و شمشێر لێدان و سوارچاكی و هەڵكشان و داكشان ، وەك چۆن خودا گەورە دەفەرموێت : ﴿ وَأَعِدُّواْ لَهُم مَّا ٱسۡتَطَعۡتُم مِّن قُوَّةٖ وَمِن رِّبَاطِ ٱلۡخَيۡلِ تُرۡهِبُونَ بِهِۦ عَدُوَّ ٱللَّهِ

وَعَدُوَّكُمْ ﴿٦٠﴾ ﴾[الأنفال] ، واتە : هەرچی لەتواناتاندا هەیە خۆتان سازبدەن و ئەسپەكانتان ئامادەبكەن دوژمنەكانی خودا و خۆتانی پێ بترسێنن .

وە پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت : ((ارموا واركبوا ، وإن ترموا أحب إليَّ من أن تركبوا))[1] و ((من تعلم الرمي ثم نسيه فليس منا))[2] وفي رواية ((فهي نعمة جحدها))[3] ، واتە : بهاوێژن و سوار چاك بن ، بهاوێژن پێم خۆشترە لەوەی سوار چاك بن ، وە ئەوەی هاویشتن فێربێت و دوایی لەبیری بكات لە ئێمە نییە ، وە لە ڕیوایەتێكی تردا : ئەوە نكوڵی نیعمەتێكی كردووە ، وە لێهاتویی لە داوەری خەڵك دەگەڕێتەوە بۆ ئەو دادەی كە قورئان و سوننەت بەڵگەن لەسەری ، و بەتوانا بوون لە ڕاپەراندنی بڕیارەكان .

وە ئەمانەت دەگەڕێتەوە بۆ لە خواترسان ، وە نەفرۆشتنی ئایەتەكانی خودا بەشتانێكی بێ نرخ ، وە نەترسان لە خەڵك ، ئەم سێ سیفەتە خودا دایناوە لەسەر كاربەدەستان لەو فەرموودەی كە دەفەرموێت : ﴿ فَلَا تَخْشَوُاْ ٱلنَّاسَ وَٱخْشَوْنِ وَلَا تَشْتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنًا قَلِيلًاۚ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ

---

[1]. رواه الترمذي (١٦٣٧) ، و أبوداود (٢٥١٣) ، و النسائي (٣٥٧٨) ، و ابن ماجه (٢٨١١) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع) (٧٨٤).

[2]. رواه مسلم(١٩١٩).

[3]. رواه الطبراني في الصغير(٥٤٣) ، و قال الألباني في (صحيح الترغيب)(١٢٩٤):صحيح لغيره .

﴿فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡكَـٰفِرُونَ ٤٤﴾[المائدة] ، واتە : لە خەڵك مەترسن ، لەمن بترسن وە ئایەتەکانم بە شتی بێ نرخ مەفرۆشن و مەگۆڕنەوە ، ئەوەی فەرمانڕەوایی بەوە نەکات کە خودا دایبەزاندووە بێبڕوایە ، لەبەر ئەوەیە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : ((القضاة ثلاثة : قاضيان في النار وقاضٍ في الجنة ، فرجل علم الحق وقضى بخلافه فهو في النار ، ورجل قضى بين الناس على جهلٍ فهو في النار ، ورجل علم الحق وقضى به ، فهو في الجنة))[1] ، واتە : دادوەران سێ جۆرن : دوانیان دۆزەخی و ئەویتریان بەهەشتیە ، پیاوێك ڕاستی زانی و بەپێچەوانەیەوە فەرمانی کرد ئەوە لەئاگردایە ، و پیاوێك بە نەزانی لەنێوان خەڵکدا دادوەری کرد ئەویش لەئاگردایە ، و پیاوێك ڕاستی زانی و فەرمانی پێکرد ئەوە بەهەشتییە .

دادوەر (القاضي) ناوێکە بۆ هەر کەسێك دادوەری لەنێوان دوو کەسدا بکات و بڕیار بدات لە نێوانیان ، جا ئەو کەسە جێنیشین (خەلیفە) بێت یان فەرمانڕەوا یان جێگر یان کاربەدەست ، یان دانرابێت کە شەرع پیادە بکات ، هەتا ئەو کەسانەی خۆش نوسینی منداڵان ناوبژی دەکەن دەگرێتەوە گەر

---

[1]. رواه أبوداود(٣٥٧٣) ، و الترمذي (١٣٢٢) ، و أبن ماجه(٢٣١٥) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٤٤٤٣).

كرانە سەرپشك ، بەوشێوەیە هاوەڵانی پێغەمبەری خودا (ﷺ) باسی دادوەریان كردووە ، ئەوەش ڕوون و ئاشكرایە .

بەشی سێیەم

كەمی كۆبوونەوەی ئەمانەت و هێز لای خەڵك

كۆبوونەوەی هێز و ئەمانەت لای خەڵك كەمە ، بۆیە عومەری كوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) دەڵێت : (اللهم أشكو إليك جلد الفاجر ، وعجز الثقة) ، واتە : پەروەردگار لای تۆ سكاڵای بەهێزی تاوانبار و بێ هێزی و بێ توانایی باوەڕ پێكراوان دەكەم .

پێویستە لە هەموو كاتێكدا شیاوترین كەس ڕابسپێردرێت بە گوێرەی توانا ، ئەگەر دوو كەس هەبوون یەكێكیان ئەمانەت پارێز و ئەویتریان بەهێزبوو ، ئەوا كامیان بۆ ئەو كارە سوودی زیاتر و زیانی كەمتر بوو هەڵدەبژێرێت .

بۆ نمونە لە سەركردایەتی جەنگدا پیاوی بەهێز و پاڵەوان ـ ئەگەر چی تاوانیشی هەبێت ـ باشترە لە پیاوێكی لاواز و بێتوانا ـ ئەگەرچی ئەمانەت پارێزیش بێت ـ .

پرسیاریان لە ئیمامی ئەحمەد کرد ، لە دوو پیاو کە هەردووکیان کاربەدەست بوون لە جەنگدا یەکێکیان بەهێز و تاوانباربوو ، ئەوی تریان بێ هێز و پیاوچاك بوو لەگەڵ کامیاندا بجەنگین باشە ؟ وتی : کابرای تاوانباری بەهێز ، هێز و تواناکەی بۆ موسڵمانانە و تاوانبارییەکەی بۆ خۆیەتی ، بەڵام پیاوە چاکە بێ هێزەکە ، چاکیەکەی بۆ خۆیەتی و بێ هێزییەکەی بۆ موسڵمانانە ، لەبەر ئەوە لەگەڵ پیاوە تاوانبارە بەهێزەکەدا بجەنگن ، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((إن الله يؤيد هذا الدين برجل فاجر))[1] ، ورُوي : ((بأقوامٍ لاخلاق لهم))[2] ، واتە : خودا ئەم ئاینە سەر دەخات بە پیاوێکی تاوانبار ، وەگێڕڕاوەتەوە : بەگەلانێك کە هیچ ئاکار و ڕەوشتێکی باشیان نییە ، بەڵام ئەگەر کەسی بەهێز نەبوو بۆ بەرپرسێتی لەجەنگدا باشتر وایە کەسێکی لە خودا ترس بکرێتە بەرپرس .

لەبەر ئەوە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لەوەتەی خالد موسڵمان بوو بەکاری دەهێنا بۆ سەرکردەی جەنگ ، وە فەرمووی : ((إن خالداً سيفٌ سله الله على المشركين))[3] ، واتە : خالد شمشێرێکە خودا هەڵی کێشاوە لەسەر هاوەڵ

---

[1]. رواه البخاري (٣٠٦٢) ، و مسلم (١١١) .

[2]. رواه النسائي في السنن الكبرى (٥/٤٥) ، و أحمد في المسند(١٩٩٤١) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(١٨٦٦) .

[3]. رواه البخاري (٣٧٥٧) .

بڕیاردەران (المشركين) ، لەگەڵ ئەوەشدا خالد هەندێ جار كاری وای دەكرد كە پێغەمبەری خودا (ﷺ) پێی ناخۆش بوو ، هەتا جارێك هەستا و دەستەكانی بۆ ئاسمان بەرز كردەوە و فەرمووی : ((اللهم إني أبرأ إليك مما فعل خالدٌ))[1] ، واتە : پەروەردگار من ئەستۆ پاك بكە لەوەی كە خالد كردوویەتی ، كاتێك كەناردی بۆ (جذيمة) كوشتیانی ، و ماڵ و سامانی بە شێوەیەكی گومان لێكراو بردن كە دروست نەبوو بیبات ، وە هەندێك هاوەڵ كە لەگەڵیدا بوون بەرگری ئەو كارەیان لێكرد ، دواتر پێغەمبەر (ﷺ) ئاشتی كردنەوە و ماڵ و سامانەكەی بۆ گەڕاندنەوە ، لەگەڵ ئەوانەشدا هێشتا بۆ سەركردەی جەنگ هەڵی دەبژارد ، چونكە لەو ئیشەدا لەهەموو كەسێكی تر باشتر بوو ، ئەو كارانەش كە دەیكرد ڕاڤەی تایبەتی خۆی بۆ هەبوو .

وە ئەبوذر (رضي الله عنه) لە خالد دەست پاكتر و ڕاستگۆتر بوو ، لە گەڵ ئەوەشدا پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو : ((يا أبا ذر إني أراك ضعيفاً ، وإني أحب لك ما أحب لنفسي ، لا تأمرن على اثنين ، ولا تولين مال يتيمٍ))[2] ، واتە : ئەی ئەبوذر من تۆ لاواز و بێ هێز دەبینم ، ئەوەی بۆ خۆم پێم خۆشە بۆ تۆش پێم خۆشە ، مەبە فەرمانڕەوا و دەم سپی دووكەس ، ماڵی هەتیویش

1. رواه البخاري(٧١٨٩) .
2. رواه مسلم(١٨٢٦) .

مەگرە ئەستۆ ؛ بە باشی نەزانیوە ئەبوذر ببێتە کار بەدەست و فەرمانڕەوا ، چونکە لاواز دەیبینی لەگەڵ ئەوەشدا دەفەرموێت : ((ما أظلت الخضراء ، ولا أقلت الغبراء ، أصدق لهجةً من أبي ذر))[1] ، واتە : لەسایەی ئاسمان و لەسەر ڕووی زەوی کەس لە ئەبوذر ڕاستگۆتر نییە ، لەبەر ئەوە پێغەمبەر (ﷺ) جارێك عەمری کوڕی عاصی کرد بەکاربەدەست لە شەڕی (ذات السلاسل) ، لەبەر دڵنەوایی کردنی خزمەکانی ، هەر چەند لەو باشتریش هەبوو ، وە ئوسامەی کوڕی زەیدی کردە کاربەدەست بۆ تۆڵە کردنەوەی باوکی لە ڕۆمەکان ، هەروەها کەسێکی بەکار دەهێنا لەبەر مەبەست و قازانجێکی چاوەڕوان کراو ، لەوانەشە لەگەڵ ئەو کەسەدا کەسی باشتر هەبووبێت لە زانست و باوەڕدا ، وە هەروەها ئەبوبکری جێنیشینی دیسان خالدی بەکار هێنا لە جەنگی دژی هەڵگەڕاوەکان ، و لە ڕزگارکردنی عێراق و شامیشدا ، هەرچەند کەم تەرخەمی لێدەر دەکەوت کە هۆ و لێکدانەوەی تایبەتی خۆی هەبوو ، هەندێك جار وایان دەگێڕایەوە کە لەبەر ئارەزوو وادەکات ، بەڵام هەر لەسەر کار لای نەدەبرد ، سەر زەنشتی دەکرد وای بەباش دەزانی کەمانەوەی لە کەنارگیرکردنی قازانجی زیاترە ، وە کەسی تر نەبوو وەکو ئەو جەنگەکان بەڕێوە ببات ، ئەگەر کاربەدەستی گەورە بە سروشت نەرمونیان

---

[1]. رواه الترمذي(٣٨٠١) ،وابن ماجه(١٥٦) ، وصححه الألباني في (صحيح الجامع) (٥٥٣٧) .

بوو پێویستە فەرمانبەرەکەی سروشتی توندوتیژ بێت ، وە بە پێچەوانەشەوە ئەگەر کار بەدەستی گەورە بە سروشت توند و تیژ بوو پێویستە سروشتی فەرمانبەرەکەی نەرمونیان بێت بۆ ئەوەی کارەکان بە باشـــی بەڕێوە بچن و ڕاست ڕاوەستن ، بۆیە ئەبوبکر مانەوەی خالدی پێ باش بوو بەڵام عمر لابردنی و دانانی ئەبوعبیدەی لە شوێنی پێباش بوو ، چونکە خالد توندوتیژ بوو وەکو عمر و (ئەبو عبید)ەش نەرمونییان بوو وەکو ئەبوبکر ، بۆیە واباش بوو هەریەکەیان ئەوەی کە پێیان باش بوو بەفەرمانبەری خۆیان هەڵیبژێرن بۆ ئەوەی فەرمانەکان بە دادوەرانە بەڕێوە بچن ، بەوەش دەبنە جێنیشینی پێغەمبەر (ﷺ) کە دادپەروەر بوو ، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((أنا نبي الرحمة))[1] ، و ((أنا نبي الملحمة))[2] ، واتە : من پێغەمبەری ڕەحمەت و بەزەییم ، وە من پێغەمبەری داستان و نەبەردیم ، وە دەفەرموێت : ((أنا الضحوك القتّال))[3] ، واتە : من دەم بە پێکەنینی جەنگاوەرم .

---

[1]. رواه مسلم (٢٣٥٥) .

[2]. رواه أحمد(١٩١٢٤) ، و ابن حبان في صحيحه (٦٣١٤) ، و الطبراني ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(١٤٧٣).

[3]. ذكره إبن كثير في سورة التوبة في تفسيره قوله تعالى :﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ قَٰتِلُواْ ٱلَّذِينَ يَلُونَكُم مِّنَ ٱلۡكُفَّارِ وَلۡيَجِدُواْ فِيكُمۡ غِلۡظَةٗۚ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلۡمُتَّقِينَ ١٢٣ ﴾[التوبة] ، و لم يذكر له سنداً ، و رواه ابو نعيم في دلايل النبوة من طريق ابن لهيعة عن ابي الاسود عن عروة بن الزبير.

وە ئوممەتەکەشی ئوممەتێکی دادوەرە ، خودا لەباسیاندا دەفەرموێت :

﴿أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ۖ تَرَىٰهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ۖ ﴿٢٩﴾﴾[الفتح] ، واتە : توند و تیژن لەگەڵ بێباوەڕان و لەگەڵ خۆیاندا بەبەزەیین ، دەیانبینی کرنوشیان بردووە و لە سوژدەدان مەبەستیان فەزڵی خوای پەروەردگارە و داوای ڕەزامەندنی دەکەن ، وە دەفەرموێت : ﴿أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ﴿٥٤﴾﴾[المائدة] ، واتە : لەگەڵ بڕواداراندا بێ فیز و سادەن ، و بە هێز و توندن لەگەڵ بێبڕواکان .

بۆیە کاتێك ئەبو بکر و عمر (رضي الله عنهما) بوونە جێنیشین پێکەوە وێنەی فەرمانڕەوایەکی تەواو بوون ، وە داد ئەوە بوو کەلە ژیانی پێغەمبەر دا (صلى الله عليه وسلم) هەندێك جار لایەنگری نەرمونیانی یەکێکیانی دەکرد و هەندی جار لایەنگری توند و تیژی ئەوی تر ، تا لە ئاستیاندا دەفەرموێت : ((إقتدوا

و جاء في (سبل الهدى والرشاد) (٤٨٣/١) : ((أنا الضحوك القتال)) ، قال : روى ابن فارس عن ابن عباس قال : اسم النبي (صلى الله عليه وسلم) في التوراة : ((الضحوك القتال)) ، ذكر سند ابن فارس الإمام السيوطي في كتابه (الرياض الأنيقة)(٢٠٢) قال : قال ابن فارس : حدثنا سعيد بن محمد بن نصر حدثنا بكر بن سهل الدمياطي ، حدثنا عبد العزيز بن سعيد عن موسى بن عبد الرحمن عن ابن جريج عن عطاء عن ابن عباس قال: (اسمه في التوراة : أحمد الضحوك القتال) .

بالذين من بعدي أبي بكر وعمر))[1] ، **واتە : شوێنی ئەو دوانەی دوای من بکەون ئەبوبکر و عمر.**

لە ئەبوبکر لەشەڕی دژی هەڵگەڕاوەکان بە جەرگیەکی وادەرکەوت ، کە لە عمر و هیچ هاوەڵێکی تر دەرنەکەوت ، ئەگەر فەرمانڕەوایی پێویستی بە پیاوی زۆر دەستپاك بوو پێویستە ئەمانەت پارێزێك پێش بخرێت بۆ پارێزگاری لە ماڵ و هاوشێوەکانی ، بەڵام ئەگەر بۆ بەدەست هێنانی ماڵ و پارێزگاری کردنی بوو پێویستە کەسێکی بە هێزی تیادا بکرێت بە کاربەدەست بۆ کۆکردنەوە و دەرهێنانی وە لە هەمانکاتدا ئەمینداریش بێت و بیپارێزێت بە پسپۆری و ئەمانەت پارێزییەکەی ، هەروەها کاربەدەستی جەنگ ، ئەگەر کاربەدەستی گەورە فەرمانی دا بەڕاوێژکاری کەسانی زانا و لە خوداترس ئەوا دوو سوودی کۆکردۆتەوە ، وە هەروەها لە هەموو ئیش و کارێکدا ئەگەر زانرا کارەکە بەیەك کەس بەڕێوە ناچێت دەتوانرێت کارەکە بەزیاتر لەکەسێك بسپێردرێت ، وە لەم بارەشدا باشترینەکە دەست ڕۆیشتوتر دەکرێت .

وە لە ناوبژیوانی و دادوەری ، زاناترین و دونیا نەویستترین و لێهاتووترین پێش دەخرێت ، ئەگەر یەکێك زانا بوو و ئەویتر دونیا نەویست ، ئەگەر

---

[1]. رواه الترمذي (٣٦٦٣) ، و ابن ماجة(٩٧) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع) (١١٤٢) .

پرسەکە ـ ڕوون و دیار بوو ترسی تێکەڵاوبوونی ئارەزووی لێدەکرا ـ دونیا نەویستەکە پێش دەخرێت ، بەڵام ئەگەر پرسەکە ـ نادیار بوو و ترسی لێتێك چوونی لێدەکرا ـ زاناکە پێش دەخرێت ، لە فەرمودەیەکدا پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((إن الله يحب البصر النافذ عند ورود الشبهات ، و يحب العقل الكامل عند حلول الشبهات))[1] **، واتە : لە کاتی هەبوونی گوماندا خودا بینەری وردکاری پێخۆشە ، وە لە کاتی هەبوونی ئارەزووەکان دا خودا ژیرێکی تەواوی پێخۆشە ، وە ئەم دووانە پێش دەخرێن بەسەر لێهاتوودا ، ئەگەر دادوەر پشتگیری تەواوی لێکرا لە لایەن کاربەدەستی جەنگەوە یان لەلایەن کاربەدەستی گەورەوە .**

---

[1]. رواه القضاعي في مسند الشهاب (١٠٨٠) ، و أبونعيم في حلية الاولياء(١٩٩/٦) ، والبيهقي في (الزهد الكبير)(ص/٣٤٦) ، قال : حبيب الرحمن الأعظمي في كتاب (المطالب العالية)(٢٣/٣) في باب العقل و فضله : هذه الأحاديث التي ذكرت في باب فضل العقل خرجها (داود بن المحبر) و أودعها الحارث بن أبي سلمة في(مسنده) ، فأورده الحافظ ابن حجر في كتابه(المطالب العالية) و نبه عليها أنها موضوعة كلها ، و قال البوصيري (١٤٧/٢) : كل حديث في هذا الباب : ضعيف بل موضوع لا يثبت فيها ، قال الذهبي عن داود بن المحبر : صاحب(العقل) و ليته لم يصنف ، و قال أحمد :لا يدري ما الحديث ، و قال أبو حاتم : ذاهب الحديث غير ثقة ، و قال الدارقطني : متروك ؛ و قال ابن حبان : ليس عن رسول الله(ﷺ) خبر صحيح في العقل ، و قال العقيلي : لا يثبت في هذا الباب شيء و الله أعلم ، و قال ابن القيم في (المنار)(ص٢٥) : أحاديث العقل كلها كذب ، و قال الألباني في (الأحاديث الضعيفة)(ص١٣) : و مما يحسن التنبيه عليه أن كل ما ورد في فضل العقل من الأحاديث لا يصح منها شيء و هي تدور بين الضعيف و الموضوع و قد تتبعت ما أورده منها أبو بكر بن أبي الدنيا في كتابه (العقل وفضله) فوجدتها كما ذكرت لا يصح منها شيء .

وە لێهاتوو پێش دەخرێت ئەگەر دادوەری پێویستی بەتوانایی و لێهاتوویی هەبوو ، چونکە لەم کاتەدا بەهێزی پێویست ترە لە زانست و دونیا نەویستی ، دادوەری ڕەها (مطلق) پێویستە زانا و دادپەروەر و بەتواناش بێت ، وە هەروەها هەموو کاربەدەستێکی موسڵمانان ، ئەگەر هەریەکە لە و خەسڵەتانە نەبێت کەموکوڕی لە کارەکەیدا دەردەکەوێت .

لێهاتوویی یان بەهێز و ترساندن دەبێت یان بەچاکەویستی دەبێت وە لە ڕاستیدا هەردووکیان پێویستە ، پرسیار لەزانایەك کراوە : ئەگەر کەس دەست نەکەوت ببێتە دادوەر ، جگە لە کەسێکی زانای تاوانبار و نەزانێکی لە خوداترس ، کامیان پێش دەخرێت ؟ لە وەڵامدا وتی : ئەگەر پێویستی بەئاین زیاتر بوو بەهۆی زۆری خراپەوە ، لە خوداترسەکە پێش دەخرێت ، وە ئەگەر پێویستی بەزانست زیاتر بوو لەبەر دیار نەبوونی فەرمانەکان زاناکە پێش دەخرێت ، زۆربەی زانایان لە خوداترس پێش دەخەن ، چونکە پێشەوایان کۆڕان لەسەر ئەوەی کەسێك ببێتە کاربەدەست پێویستە دادوەربێت و خاوەن بەڵێن بێت ، وە جیاوازن لە مەرجی زانست ، ئایە پێویستە مجتهدبێت ، یان دروستە لاسایکەرەوە (مقلد) بێت ، یان پێویستە شیاوترین کەسی بەردەست بەکاربهێنرێت زانایان سێ بۆچوونیان هەیە ، ئێرە شوێنی درێژە پێدانی نییە ، لەگەڵ ئەوەی کە دروستە کەسی نەشیاو

كاربگرێتە دەست بۆ پێویستیەك ، ئەگەر لەو باشتر نەبوو ، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە هەوڵی چاككردنی ژیانی خەڵكی بدرێت ، هەتا خەڵكی ئەوەی كە پێویستیانە بە دەستی بهێنن ، لە كاربەدەستان و فەرمانڕەواكان .

وەك چۆن كەسێكی قەرزار كە ناتوانێت قەرزەكەی بداتەوە پێویستە هەوڵی دانەوەی بدات ، ئەگەرچی لەو كاتەدا تەنها ئەوەی لە توانایدایە داوای لێ دەكرێت ، وە هەروەها خۆ ئامادەكردن بۆ تێكۆشان پێویستی بەهێز كۆكردنەوە و ئامادەكردنی ئەسپ و سوارییەكان هەیە بەڵام لەسەر كەسێك كەنەتوانێت پێویست نییە ، چونكە هەرشتێك فەرمانێك تەواو بكات ئەو شتە پێویست دەبێت ، بەپێچەوانەی حەج و هاوشێوەكانی ، لەبەر ئەوەی ئەم فەرمانە بەخۆی نەبێت تەواو نابێت .

بەشی چوارەم

ناسینی باشترین و چۆنیەتی باشی کاربەدەستی

گرنگترین شت لەم بەشە ناسینی باشترینە ، ئەوەش بە زانینی مەبەستی کاربەدەستی دەبێت ، وە ناسینی ڕێگەی مەبەست ، ئەگەر مەبەستەکان و هۆیەکانی زانرا فەرمانەکە بە باشی بەڕێوە دەچێت ، لەبەر ئەوە کاتێك زۆربەی پادشاکان مەبەستیان دونیایە نەك ئاین ، کەسانێك پێش دەخەن کە یارمەتیدەریان بێت بۆ ئەو مەبەستانە ، وە هەریەکێك داوای سەرۆکایەتی بۆ خودی خۆی بکات ، حەز دەکات کەسانێك ببنە کاربەدەستی کە هاوکاری سەرۆکایەتیەکەی بکەن ، وە سوننەت وایە ئەو کەسەی نوێژی هەینی و نوێژی بەکۆمەڵ بۆ موسڵمانان دەکات و وتاریان بۆ دەخوێنێت ، هەر ئەوان پێشەوای جەنگ و کاربەدەستی سوپابن ، لەبەر ئەوە کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) ئەبو بکری لە نوێژدا پێش خست موسڵمانان کردیانە کاربەدەستی جەنگ و هەموو ئیش و کارەکانیان .

پێغەمبەر (ﷺ) ئەگەر کەسێکی بکردایەتە کاربەدەستی جەنگ ، هەر ئەو پێش نوێژی بۆ دەکردن ، وە کەسێکی بکردایەتە جێگر بەسەر شارێکەوە ، وەك چۆن عتابی کوڕی ئەسیدی بەکارهێنا لەسەر مەککە ، و عثمانی کوڕی أبی العاص لەسەر تائیف ، و علی و معاذ و ابو موسی لەسەر یەمەن ، و عەمری کوڕی حزم لەسەر نجران ، هەر ئەوان پێش نوێژی خەڵك و سنورە شەرعیەکانیان جێبەجیێ و پیادە دەکرد (إقامة الحد) وە شتەکانی تر ، کە سەرکردەکانی جەنگ پێی هەڵدەستان ، وە جێنشینەکانی دوای خۆی و پادشا ئومەویەکان و هەندێك لە عەباسیەکان هەروایان دەکرد ، لەبەر ئەوە گرنگترین ئیشەکانی ئاین نوێژ و جیهاد و تێکۆشانە ، لەبەر ئەوەشە زۆربەی فەرموودەکانی پێغەمبەر (ﷺ) لەبارەی نوێژ و جیهاد و تێکۆشانەوەیە ، وە کاتێك سەردانی نەخۆشێکی بکردایە دەیفەرموو : ((اللهم أشف عبدك ، يشهد لك صلاةً وينكأ لك عدواً))[1] ، واتە : پەروەردگار بەندەکەت چارەسەر بکە بۆ ئەوەی نوێژت بۆ بکات و بەلاّ و شکست بەسەر دوژمنەکانتا بهێنێت ، وە کاتێك پێغەمبەر (ﷺ) معاذی نارد بۆ یەمەن پێی فەرموو: ((يا معاذ إن أهم أمرك عندي الصلاة))[2] ، واتە : ئەی معاذ گرنگترین کاری تۆ لای من نوێژە ، وە عومەری کوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) بۆ کار بەدەستەکانی دەنووسی : (

---

[1]. رواه ابوداود(٣١٠٧) ، و حسنه الألباني في (صحيح الجامع)(٤٦٦).

[2]. ضعفه الألباني في (مشكاة المصابيح)(١/١٢٩) ، موقوفاً عن عمر بن الخطاب(رضي الله عنه) .

گرنگترین کارەکانی ئێوە لای من نوێژە ، ئەوەی نوێژەکانی بپارێزێت ئاینی پارێزراو دەبێت ، وە ئەوەی لەدەستیان بدات ئەوە کارەکانی تری زۆر بەئاسانی لە دەست دەدات) ، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((الصلاة عماد الدين))[1] ، واتە : نوێژ کۆڵەکەی ئاینە ، ئەگەر فەرمانبەر پارێزگاری لە کۆڵەکەی دینەکەی کرد ، ئەوە نوێژ دووری دەخاتەوە لە کار و قسەی خراپ ، وە نوێژ پاڵنەری خەڵکە بۆ ئەنجامدانی کارە باشەکانی تر ، وەك خودای پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿ وَٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى ٱلْخَٰشِعِينَ ﴿٤٥﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : پەناببەنە بەر ئارامگرتن و نوێژ ، بەڕاستی نوێژ شتێکی ئاسان نییە و گەورەیە لای کەسە ملکەچەکان نەبێت بۆ فەرمانی خودا ، وە دەفەرموێت : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٥٣﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە پەنا ببەنە بەر ئارامگرتن و نوێژ بەڕاستی خودا لەگەڵ ئارامگراندایە .

وە بە پێغەمبەرەکەی (ﷺ) دەفەرموێت :﴿ وَأْمُرْ أَهْلَكَ بِٱلصَّلَوٰةِ وَٱصْطَبِرْ عَلَيْهَاۖ لَا نَسْـَٔلُكَ رِزْقًاۖ نَّحْنُ نَرْزُقُكَۗ وَٱلْعَٰقِبَةُ لِلتَّقْوَىٰ ﴿١٣٢﴾ ﴾[طه] ، واتە : فەرمان بەکەس و

[1]. رواه الديلمي(٢/٢٥٥) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(٣٥٦٦،١٧٠) ، و (الضعيفة) (٢٧٦/٨).

كارت بكە بەنوێژ و ئارامگرتن لەسەری ، داوای ڕۆزیت لیٚ ناكەین ئێمە ڕۆزیت دەدەین و پاشەڕۆژ بۆ پارێزكارانە .

وە پەروەدگار دەفەرموێت : ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ ﴾[الذاريات] ، واتە : من مرۆڤ و جنۆكەم دروست نەكردووە بۆ پەرستنم نەبێت ، ڕۆزیم لێیان ناوێن و نامەوێت نان بدەن ، پەروەردگار ڕۆزی دەرە و خاوەنی توانا و هێزی پتەوە .

مەبەستی پێویست لەكاربەدەستی : چاك كردنی ئاینی خەڵكە هەركاتێك لە دەستیان چوو ئەوا دۆڕانێكی ئاشكرا دۆڕاون ، هیچ خۆشی و ئاسودەییەكی دونیا سوودیان پێناگەیەنێت ، وە ئاین بە دوو شت لە ئیش و كاری دونیا پیادە دەكرێت : دابەش كردنی ماڵ لە نێوان شایستەكان ، و سزادانی دەست درێژیكاران ، ئەوەی دەست درێژیكار نەبێت ئاین و دونیای باش دەبێت ، لەبەر ئەوە عومەری كوڕی خەتتاب دەڵێت : (من فەرمانبەرەكانم ناردوە بۆ ئێوە ، بۆ ئەوەی فێری كتێبی خودا و سوننەتی پێغەمبەرتان (ﷺ) بكەن ، وە ئەو شتانە دابەشبكەن بەسەرتاندا كە لە جەنگدا دەستان دەكەوێت) ، بەڵام لەبەر ئەوەی كاربەدەستان گۆڕاون لەلایەك و خەڵكیش لەلایەكی تر ، كارەكان پێچەوانە بوونەتەوە ، ئەگەر

کاربەدەست هەوڵی چاك کردنی ئاین و دونیای خەڵکی دا بە گوێرەی توانا ، ئەوەباشترین کەسی سەردەمەکەیەتی ، وە باشترین تێکۆشەری ڕێگەی خودایە ، گێڕدراوەتەوە : ((یوم من إمام عادل ، خيرٌ من عبادة ستين سنة))[1] **، واتە : ڕۆژێك دادوەرانە لە کاربەدەستێك ، باشترە لە خودا پەرستی شەست ساڵ ، وە لە (مسند)ی ئیمامی ئەحمد دا هاتووە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت :** ((أحب الخلق الى الله إمام عادل ، وأبغضهم إليه إمامٌ جائر))[2] **، واتە : خۆشەویسترین کەس لای خودا کاربەدەستێکی دادپەروەرە ، وە بێزراوترینیان کاربەدەستێکی ستەمکارە ، وەلە هەردوو (صحیح)ە کەدا لە ئەبو هریرە وە هاتووە : پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی :** ((سبعة يظلهم الله في ظله يوم لا ظل إلا ظله ، إمامٌ عادل ، وشاب نشأ في طاعة الله ، ورجلُ قلبه معلق بالمساجد إذا خرج منه حتى يعود إليه ، ورجلان تحابا في الله ، إجتمعا على ذلك وتفرقا عليه ، ورجل ذكر خالياً ففاضت عيناه ، ورجل دعته إمرأة ذات منصب وجمالٍ فقال : إني أخاف الله رب العالمين ، ورجل تصدق بصدقةٍ فأخفاها ، حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمنه))[3] **، واتە : حەوت کەس خودا دەیانخاتە ژێر سێبەری**

---

[1]. رواه الطبراني في المعجم الكبير(١١/٣٣٧) ، والبيهقي في شعب الايمان (٧٣٧٩) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الترغيب)(١٣١٧).

[2]. رواه الترمذي (١٣٢٩) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(١٣٦٣).

[3]. رواه البخاري(٦٦٠) ، و مسلم(١٠٣١).

خۆیەوە لە ڕۆژێكدا هیچ سێبەرێك نییە سێبەری ئەو نەبێت ، كاربەدەستێكی دادپەروەر ، وە گەنجێك لە گوێڕایەڵی خودا دا پێگەیشتبێت ، وە پیاوێك دڵی وابەستەی مزگەوتە بێت كاتێك لێی دەردەچێت هەتا دەگەڕێتەوە بۆی ، وە دووكەس یەكتریان لەبەر خودا خۆش بوێت ، لەسەر ئەوە كۆببنەوە و لەسەر ئەوەش جیاببنەوە ، وە كەسێك بەتەنها یادی خودا بكات و چاوەكانی فرمێسك بڕێژن ، وە پیاوێك ئافرەتێكی خاوەن دەسەڵات و دەوڵەمەند و جوان بانگی بكات بۆ كاری خراپ بڵێ من لەخودا دەترسم ، وە كەسێك ماڵێك ببەخشێت و بیشارێتەوە ، دەستی چەپی نەزانێت بەدەستی ڕاستی چی بەخشیوە .

وە لە (صحيح)ی مسلم لە عیاضی كوڕی حمارە وە هاتووە : پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : ((أهل الجنة ثلاث : ذوسلطان مقسط ، ورجلٌ رحيم رقيق القلب بكل ذي قربى ومسلمٍ ، ورجلٌ غنيٌ عفيف متصدق))[١] ، واتە : خەڵكی بەهەشت سیانن : خاوەن دەسەڵاتێكی دادپەروەر ، وە پیاوێكی میهرەبانی دڵ ناسك بەهەموو خزم و موسڵمانێك ، وە پیاوێكی دەوڵەمەندی دەستپاكی چاكەكار ، وە لە (السنن) دا لێوە دەگێڕنەوە (ﷺ) فەرموویەتی : ((

---

[١]. رواه مسلم (٢٨٦٥).

الساعي على الصدقة بالحق كالمجاهد في سبل الله))[1] ، **واتە : ئەو کەسەی هەوڵی کۆکردنەوەی ماڵی خێر بدات بەچاکی وەکو تێکۆشەری ڕێگەی خودایە ، وە خودای پەروەردگار کاتێك فەرمان بە تێکۆشان دەکات دەفەرموێت :** ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ﴿٣٩﴾ ﴾ [الأنفال] ، **واتە : بجەنگن لە گەڵیان تاهاوەڵ بڕیاردان نەمێنێت و پەرستش تەنها بۆ خودا بێت .**

وە بە پێغەمبەر (ﷺ) وترا : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) کەسێك دەجەنگێت لەبەر بەجەرگی یان لەبەر دەمارگیری یان لەبەر ڕووپامایی کام لەوانە لە ڕێگەی خودایە ؟ فەرمووی : ((من قاتل لتكون كلمة الله هي العليا فهو في سبيل الله))[2] ، **واتە : هەرکێ بجەنگێت بۆ ئەوەی وشەی خودا بەرز و بڵند بێت ئەوە لەڕێگەی خودایە .**

مەبەست ئەوەیە ئاین هەمووی بۆ خودا بێت ، وە وشەی خودا بەرز و بڵند بێت، وە (كلمة الله) ناوێکی کۆکەرەوەیە بۆ هەموو ئەو وشانەی کە قورئان لە خۆی گرتوون ، وە هەروەها خودای پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿

---

[1]. رواه أبوداود (٢٩٣٦) ، والترمذي(٦٤٥) ، وابن ماجه (١٨٠٩) ، وقال الألباني في (صحيح الترغيب)(٧٧٣) : حسن صحيح.

[2]. رواه البخاري (١٣٢) ، و مسلم (١٩٠٤).

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ﴿٢٥﴾﴾ [الحديد] ، واتە : ئێمە پێغەمبەرانمان ناردووە بە بەڵگەی ڕوون و ئاشکرا وە بەواندا کتێب و پێوەری دادپەروەریمان ناردووە ، بۆ ئەوەی خەڵکی بەداد بەڕێوەبەرن ، واتە : مەبەست لە ناردنی پێغەمبەران و دابەزینی کتێبە ئاسمانیەکان بۆ ئەوەیە خەڵك دادوەرانە بەڕێوە ببرێن ، لە مافەکانی خودا و وەمافی خەڵکیش .

دوای ئەوەش خودا دەفەرموێت : ﴿وَأَنزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَن يَنصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ ﴿٢٥﴾﴾ [الحديد] ، واتە : ئاسنمان ناردۆتە خوارەوە بۆ سزادانی ئەو کەسانەی ڕێگرن لە ڕێگەی ڕاست ، وە بۆ سود و قازانجی خەڵکی ، بۆ ئەوەی تاقیتان بکاتەوە کە کێ مەبەستی سەرخستنی خودا و پێغەمبەرەکەیەتی (ﷺ) بەپەنهان ، ئەوەی لە قورئان دەربچێت دەهێنرێتەوە سەر بنچینە ڕاستەکەی ، لەبەر ئەوەشە بەڕێوەچوونی ئاین بەقورئان و شمشێرە .

وە لە جابری کوڕی عبداللە وە (رضي الله عنه) گێڕاوەتەوە دەفەرموێت : پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی پێکردین بەمە ـ واتە بە شمشێر ـ بدەین لە هەرکەسێك پشت لەمەدەکات ـ واتە : قورئان ـ ، ئەگەر ئەوە مەبەستەکە بوو ئەوە پشت بە

شیاوترین كەس بۆ ئەو مەبەستە دەبەسترێت ، وە سەیری ئەو دوو كەسە دەكرێت ، كامیان نزیكتر بوو لەو كارە دەكرێت بەكار بەدەست ، بۆ نمونە ئەگەر كارەكە تەنها پێش نوێژی بوو ، ئەو كەسە پێش دەخرێت كە پێغەمبەر (ﷺ) پێشی خستووە وەك دەفەرموێت : ((يؤم القوم أقرؤهم لكتاب الله ، فإن كانوا في القراءة سواء فأعلمهم بالسنة ، فإن كانوا في السنة سواء فأقدمهم هجرة ، فإن كانوا في الهجرة سواء فاقدمهم سنناً ، و لا يؤمن الرجل الجل في سلطانه ، ولا يجلس في بيته على تكرمته إلا بإذنه))[1] ، واتە : كەسێك پێش نوێژی كۆمەڵێك دەكات لە هەموویان زیاتر قورئانی لەبەر بێت ، ئەگەر لە قورئان لەبەر كردن وەك یەك بوون كامیان زاناتر بوو بەسوننەت ، ئەگەر لە سوننەتیش وەك یەك بوون كێ زووتر كۆچی كردبێت ، ئەگەر لەوەشدا وەك یەك بوون كێ لە تەمەندا گەورەتر بوو پێش دەخرێت ، وەهیچ كەسێك پێش نوێژی كەسێك نەكات لەماڵی خۆیدا ، وە دانەنیشێت لە شوێنی تایبەتی خاوەن ماڵەكەدا بە ڕوخسەتی ئەو نەبێت .

ئەگەر دوو پیاو وەك یەك لێهاتوو بوون ، وە نەزانرا كامیان باشترە ، تیروپشك دەكرێت لە نێوانیان ، وەك چۆن سەعدی كوڕی ئەبی وەقاص تیروپشكی كرد لە نێوان خەڵكدا لە ڕۆژی قادسیە ، كاتێك لەسەر بانگدان

---

[1]. رواه مسلم (٦٧٣).

دەمەقاڵەیان بوو ، بەکارکردن بەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) کە دەفەرموێت : ((لو يعلم الناس ما في النداء والصف الأول ، ثم لم يجدوا إلا أن يستهموا عليه لاستهموا))[1] ، واتە : ئەگەر خەڵکی بزانن چ پاداشتێك لە ڕیزی یەکەم و بانگدان دا هەیە ، ئینجا ئەوەیان دەست نەکەوێت بەتیروپشك نەبێت ئەوا تیروپشکیان بۆدەکرد .

ئەگەر پێش خستن بە فەرمانی خودا بوو بەئاشکرا ، یان بەکردەوە ـ بەتیروپشك کاتێك شاراوە بوو ـ ئەوە کاربەدەست ئەو ئەمانەتەی کە لەسەری بووە لە فەرمان ڕەوایەتی دا لە جێگەی خۆی دایناوە .

[1] .رواه البخاري(٦١٥) ، و مسلم(٤٣٧).

بابەتی دووەم

ماڵ و سامان

بەشی یەکەم

ئەوەی کە لەبەشی ماڵدا جێگەی دەبێتەوە

بابەتی دووەم لە کاربەدەستی و ئەمانەت : بریتییە لە بودجە و داهات ، وەك پەروەردگار لەسەر قەرز دەفەرموێت : ﴿ وَإِن كُنتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا۟ كَاتِبًا فَرِهَٰنٌ مَّقْبُوضَةٌ ۖ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ ٱلَّذِى ٱؤْتُمِنَ أَمَٰنَتَهُۥ وَلْيَتَّقِ ٱللَّهَ رَبَّهُۥ ۗ وَلَا تَكْتُمُوا۟ ٱلشَّهَٰدَةَ ۚ وَمَن يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُۥٓ ءَاثِمٌ قَلْبُهُۥ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٢٨٣﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : ئەگەر ئەو کەسەی قەرز دەکات و ئەوەش قەرزی لێدەکرێت بێباك بوون لەیەکتری ، با ئەو کەسەی ئەمانەتەکەی پێدراوە بیداتەوە و لە خودا بترسێت .

وە هەروەها کالاّ و قەرزی گشتی و تایبەت لەم بابەتەیە بۆ نمونە گەڕانەوەی ئەمانەت ، و ماڵی هاوەڵ (شريك) ، و ماڵی بریکار ، و ماڵی کەسێك کە پارەیەکت بداتیَ ئیش و کاری پێبکەیت ، و ماڵی ئەو کەسەی دەبێتە کاربەدەست بەسەریەوە لەماڵی هەتیو و ماڵی خێر و چاکە و هاوشێوەکانی ، و دانەوەی قەرزی فرۆشراو ، و لەباتی قەرزاهێنراو ، و مارەیی ئافرەت ، وە کرێی ئەو شتانەی کە سودیان لیَ وەردەگیرێت .. هتد .

خودا دەفەرموێت : ﴿ ۞ إِنَّ ٱلۡإِنسَٰنَ خُلِقَ هَلُوعًا ﴿١٩﴾ إِذَا مَسَّهُ ٱلشَّرُّ جَزُوعًا ﴿٢٠﴾ وَإِذَا مَسَّهُ ٱلۡخَيۡرُ مَنُوعًا ﴿٢١﴾ إِلَّا ٱلۡمُصَلِّينَ ﴿٢٢﴾ ٱلَّذِينَ هُمۡ عَلَىٰ صَلَاتِهِمۡ دَآئِمُونَ ﴿٢٣﴾ وَٱلَّذِينَ فِيٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ حَقّٞ مَّعۡلُومٞ ﴿٢٤﴾ لِّلسَّآئِلِ وَٱلۡمَحۡرُومِ ﴿٢٥﴾ ﴾[المعارج] ، تا ئەوەی دەفەرموێت :

﴿ وَٱلَّذِينَ هُمۡ لِأَمَٰنَٰتِهِمۡ وَعَهۡدِهِمۡ رَٰعُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾[المعارج] ، واتە : بەڕاستی مرۆڤی بیَ بڕوا بەشێوەیەك دروست کراوە کە خراپەی تووش بوو بێزار و دڵتەنگ دەبێت ، وە ئەگەر تووشی خێر و چاکە بوو چروکی و پیسکەیی دەکات ، ئەو کەسانە نەبێت کە نوێژ دەکەن و لەسەری بەردەوامن و زەکاتی ماڵ و سامانەکەیان دەردەکەن و دەیدەن بەو کەسانەی داوایان لیَ دەکەن لەبەر نەبوونی وە ئەوانەش کەبیَ ماڵ و سامانن ... تا ... ئەو کەسانەش پارێزگاری ئەمانەتەکانیان دەکەن و بەڵێنەکانیان دەپارێزن .

وە پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿ إِنَّآ أَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ لِتَحۡكُمَ بَيۡنَ ٱلنَّاسِ بِمَآ أَرَىٰكَ ٱللَّهُۚ وَلَا تَكُن لِّلۡخَآئِنِينَ خَصِيمٗا ١٠٥ ﴾[النساء] **, واتە : ئێمە قورئانمان ناردوەتە خوارەوە بە حەق بۆ ئەوەی داوەری بکەیت لە نێوان خەڵك بەوەی کە خودا فێری کردویت ، وە بەهیچ شێوەیەك پشتگیری ناپاکان مەکە .**

وە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((أدِّ الأمانة إلى من ائتمنك ، ولا تخن من خانك))[1] ، **واتە : ئەمانەت بدە دەستی ئەو کەسەی لای داناویت ، وە ناپاکی مەکە لەگەڵ کەسێك کە ناپاکیت لێدەکات ، وە دیسان پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت :** ((المؤمن من أمنه المسلون على دمائهم وأموالهم ، والمسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده ، والمهاجر من هجر مانهى الله عنه ، والمجاهد من جاهد نفسه في ذات الله))[2] ، **واتە : باوەڕدار کەسێکە موسڵمانان بێباك بن لێی لە خوێن وماڵیان ، وە موسڵمان دەبێت موسڵمانان لەدەم و دەستی پارێزراو بن ، وە کۆچکەر کەسێکە کە دوور بکەوێتەوە لەوەی خودا پێی**

---

[1]. ورواه أبوداود(٣٥٣٥) ، و الترمذي(١٢٦٤) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٢٤٠).

[2]. قوله : ((المؤمن من أمنه المسلون على دمائهم وأموالهم)) رواه الترمذي(٢٦٢٧) ، و النسائي(٤٩٩٥) ، و صححه الألباني في صحيح الجامع(٦٧١٠) ، و قوله : ((المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده ،والمهاجر من هجر مانهى الله عنه)) رواه البخاري(١٠) و اللفظ له ، و مسلم(٤٠) ، و قوله : ((المجاهد من جاهد نفسه في ذات الله)) صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٦٦٧٩) دون قوله : (في ذات الله).

ناخۆشه ، وه تێکۆشەر کەسێکه تەنها لەبەر خودا تێبکۆشێت ، ئەو فەرمودەیه صحیحه و بەشێکی له هەردوو (صحیح)ەکەدایه و بەشەکەی تری له سونەنی (الترمذي) دایه ، وه پێغەمبەر (ﷺ) دیسان دەفەرموێت : ((من أخذ أموال الناس يريد أداءها أداها الله عنه ، ومن أخذها يريد إتلافها أتلفه الله))[1] ، واته : هەر کەسێك ماڵی خەڵکی ببات و بیەوێت بیداتەوه خودا دانەوەی بۆ ئاسان دەكات ، وه هەرکەسێك بیەوێت بەفیڕۆی بدات خودا لەناوی دەبات .

ئەگەر خودا پێویستی کردبێ ئەو ڕاسپاردانەی که بەئاسایی دەبرێن بەباشی بدرێنەوه ، بۆ ئەوه سەرنجمان ڕادەكێشێت که داگیرکراو و دزی و ناپاکی و هەر ستەمێکی تر پێویستره بدرێنەوه دەستی خاوەنەکانیان ، وه هەروەها شته خوازراوەکان (إستعارة) ، وه پێغەمبەر (ﷺ) لەوتاری حەجی ماڵ ئاواییدا فەرموی : ((العارية مؤداة ، والمنحة مردودة ، والدين مقضي ، والزعيم غارم ، إن الله قد أعطى كل ذي حق حقه ، فلا وصية لوارث))[2] ، واته : ئەو شتەی دەخوازرێت (إستعارة) دەبێت بدرێتەوه ، وه ئەو شتەی بۆ ماوەیەکی کاتی دەبرێت و سودی لێوەردەگیرێت دەبێت بگەڕێنرێتەوه ، وه قەرز دەدرێتەوه وه ئەو کەسەش دەبێته بریکاری قەرزارێك بەرپرسه و قەرزاره تا

---

[1]. رواه البخاري(٢٣٨٧).

[2]. رواه أبوداود(٣٥٦٥) ، و الترمذي(٢١٢٠) ، و أبن ماجه(٢٣٩٨، ٢٧١٣) ، و صححه الألباني في (صحيح أبي داود).

قەرزارەکە قەرزی خاوەنەکەی دەداتەوە ، بەڕاستی خودا مافی هەموو خاوەن مافێکی داوە ، وە میراتگران بۆیان نییە دەست وەردەن لە موڵکی باوکیان زیاتر لەمافی خۆیان .

ئەم بەشە کاربەدەستان و خەڵکیش دەگرێتەوە ، هەریەکە لەوان پێویستە ئەو ئـەرك و مافانەی لەسەریانە بە باشی ڕاپەڕێنن ، لەسەر خاوەن دەسەڵات و کاربەدەستەکانی لە ماڵ بەخشیندا پێویستە مافی هەموو خاوەن مافێك بدەن ، وە خەزنەدارەکانی وەك سەرۆك دیوان پێویستە ئەوەی لەسەریانە بەرامبەر بەکاربەدەست بە باشی ڕاپەڕێنن ، وە لەسەر خەڵك پێویستە ئەو مافانەی لەسەریانە بەجێیان بهێنن ، و بۆ خەڵك نییە لە کاربەدەستان داوای ماڵ و پارەیەك بکەن کە شایەنی نەبن ، ئەگەر وا نەبن لەو چینە خەڵکە دەبن کە خودا پێیان دەفەرموێت : ﴿ وَمِنْهُم مَّن يَلْمِزُكَ فِي ٱلصَّدَقَـٰتِ فَإِنْ أُعْطُواْ مِنْهَا رَضُواْ وَإِن لَّمْ يُعْطَوْاْ مِنْهَآ إِذَا هُمْ يَسْخَطُونَ ﴿٥٨﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ رَضُواْ مَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَقَالُواْ حَسْبُنَا ٱللَّهُ سَيُؤْتِينَا ٱللَّهُ مِن فَضْلِهِۦ وَرَسُولُهُۥٓ إِنَّآ إِلَى ٱللَّهِ رَٰغِبُونَ ﴿٥٩﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : هەیانە ڕەخنە و گازەندەت لێدەگرێت لەبەر ماڵی خێر و چاکە ئەگەر بەش بدرێن ڕازی دەبن ئەگەر پێیان نەدرێت تورە و ناڕازی دەبن ، بەڵام ئەگەر ئەوان ڕازیبونایە بەوەی کە خودا و پێغەمبەر (ﷺ) پێیداون و بیان وتبایە خودامان بەسە خودا و پێغەمبەر

(ﷺ) لەچاکەبەشمان دەدەن ، ئێمە بۆ لای خودا دەگەڕێینەوە ، دوایی پەروەردگار ڕوونی دەکاتەوە کە ئەو ماڵە بۆ کێیە : ﴿ ۞ إِنَّمَا ٱلصَّدَقَٰتُ لِلۡفُقَرَآءِ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱلۡعَٰمِلِينَ عَلَيۡهَا وَٱلۡمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمۡ وَفِي ٱلرِّقَابِ وَٱلۡغَٰرِمِينَ وَفِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِۖ فَرِيضَةٗ مِّنَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٦٠ ﴾[التوبة] ، واتە : ماڵی خێر تەنها بۆ هەژار و گەدا و ئەوکەسانەی ئیشی لەسەر دەکەن و ئەوانەی دڵنەوایی دەکرێن و بەندە و قەرزار و تێکۆشەری ڕێگەی خودا و ڕێبوارە ، خودا وای پێویست کردووە ، و خودا زانا و دانایە ، ئەوانەی مافی کاربەدەستان بەسەریانەوەیە پێویستە بەئەنجامی بگەیەنن ، ئەگەرچی کاربەدەستەکە ستەم کاریش بێت ، وەك چۆن پێغەمبەر (ﷺ) کاتێك باسی ستەمی کاربەدەستان دەکات دەفەرموێت : ((أدوا إليهم الذي لهم ، فإن الله سائلهم عما إسترعاهم))[1] ، واتە : چی ئەوان لەسەرتانە بەئەنجامی بگەیەنن ، خوداش پرسیاری خەڵکیان لێ دەکات ، وە لە هەردوو صحیحەکەدا لە ئەبو هریرە وە هاتووە پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((كانت بنو إسرائيل تسوسهم الأنبياء ، كلما هلك نبي خلفه نبي ، وإنه لانبي بعدي وسيكون خلفاء كثيرون ، قالوا فما تأمرنا ؟ فقال : أوفوا ببيعة الأول فالأول ، ثم أعطوهم حقهم فإن الله سائلهم عما

---

[1]. رواه البخاري(٧٠٥٢) ، و مسلم(١٨٤٣).

إسترعاهم))[1] ، **واتە : نەوەكانی ئیسرائیل پێغەمبەران سیاسەتمەداریان بۆ دەكردن ، هەركاتێك پێغەمبەرێك لەناو چووبایە ، پێغەمبەرێكی تر جێگەی دەگرتەوە ، وە لە دوای من پێغەمبەر نایەت بەڵام جێنیشینێكی زۆر دێت ، وتیان : بەچی فەرمانمان پێدەكەیت ؟ فەرمووی : دەست بە بەڵێنی یەكەمەوە بگرن ، وە مافیان بدەن ، چونكە خودا پرسیاری مافی خەڵكیان لێدەكات ، وە دیسان لە هەردوو صحیحەكەدا هاتووە لە ابن مسعودەوە** (رضي الله عنه) **پێغەمبەر** (صلى الله عليه وسلم) **دەفەرموێت :** ((إنكم سترون بعدي ، أثرة وأموراً تنكرونها : قالوا فما تأمرنا به يارسول الله ؟ قال : أدوا إليهم حقهم وأسالوا الله حقكم))[2] ، **واتە : دوای من خۆویستی و كارانێك دەبینن كەپێتان ناخۆش دەبێت ، وتیان : بەچی فەرمانمان پێدەكەی ئەی پێغەمبەری خودا ؟ فەرمووی : مافەكانی ئەوان بدەن ، وە داوای مافی خۆتان لە خودا بكەن ، وە بۆ كار بەدەستان نییە ماڵ و سامان بەپێی هەواو ئارەزووی خۆیان دابەش بكەن وەك چۆن خاوەن موڵك موڵكەكەی دابەش دەكات ، چونكە ئەوان ئەمیندار و جێگر و بریكارن نەك خاوەن موڵك ، وەك چۆن پێغەمبەر** (صلى الله عليه وسلم) **دەفەرموێت** : ((إني والله لا أعطي أحداً ولا أمنع أحداً ، وإنما أنا قاسم أضع حيث أمرت))[3]

---

[1]. رواه البخاري(٣٤٥٥) ، و مسلم(١٨٤٢).

[2]. رواه البخاري(٣٦٠٣) ، و مسلم(١٨٤٣).

[3]. رواه البخاري(٣١١٧).

، واتە : سوێند بەخودا من بەشی کەسێك نادەم و لە کەسیش ناگرمەوە ، چونکە من تەنها دابەشکەرێکم چۆن فەرمانم پێکرا ئەوە دەکەم ، وەلە ئەبوهریرەشەوە فەرموودەیەکی نزیك لەمە گێڕڕاوەتەوە ، ئەوە پێغەمبەری خودای هەموو دروستکراوەکانە بەڕاشکاوی ڕایدەگەیەنێت کە پێدان و پێنەدانی ماڵ بە خواست و ویست و هەڵبژاردنی خۆی نییە ، وەك چۆن خاوەن ماڵ ڕەوایە بۆی هەڵسوکەوت لە ماڵ و سامانی خۆیدا بکات ، وەیان وەك پادشاکان هەرکەسێکیان خۆش بوێت بەشی دەدەن ، وە ڕقیان لەهەرکەسێك بێ لێیدەگرنەوە ، چونکە ئەو بەندەی خودایە ماڵ و سامان بەفەرمانی خودا دابەشدەکات ، وەچۆن خودا فەرمانی پێبکات ئەوە دەکات.

پیاوێك بە عمری کوڕی خەتتابی وت : ئەی فەرمان ڕەوای بڕواداران ، بۆچی کەمێك زیاتر لەماڵی خودا بۆ خۆت خەرج ناکەیت ، عمر وتی : دەزانی نمونەی من و خەڵك چۆنە ؟ وەك کۆمەڵە خەڵکێك وایە لە سەفەرێکدا بن و پارەیەك لە یەکتر کۆ بکەنەوە ، وە بیدەنە دەستی یەکێکیان خەرجی بکات بۆیان ، ئایا دروستە ئەو کەسە برێك لەو پارە بۆ خۆی پاشەکەوت بکات ؟

وە جارێك ماڵێکی زۆری پێنج یەکیان بۆ عمر (رضي الله عنه) هێنا وتی : خەڵکێکی دەستپاك ئەم ئەمانەتەیان گەیاندە دەستی ئەمانەت پارێزێك ، خەڵکێك کە لەوێ ئامادەبوون پێیان وت : تۆ ئەمانەتی خودات پاراستوە ، بۆیە خەڵکیش

ئەمانەتەکانی تۆ دەپارێزن ، وە ئەگەر تۆ بەو ماڵەوە ڕاتبواردایە و خۆش گوزەرانیت بەسەرەوە بکردایە ، ئەوانیش وایان دەکرد ، وە پێویستە بزانرێت کاربەدەستی وەك بازارێك وایە ، هەرچی لەو بازارە دا بەبرەوی بوو پێویستە کاربەدەستان بۆی بهێنن ، وەك عمری کوڕی عبدالعزیز (رضي الله عنه) دەڵێت : ئەگەر لای کاربەدەستان ڕاست گۆیی و چاکەکاری و داد پەروەری و ئەمانەت پارێزی باو بوو ، توشی ئەوانە دەبن ، بەڵام ئەگەر درۆ و خراپەکاری و ستەم و ناپاکی باو بوو ، بێ گومان توشی ئەوانە دەبن ، وە ئەوەی لەسەر کاربەدەستان پێویستە ماڵ و سامان بەڕەوایی وەربگرن ، وە لە کوێدا پێویست بوو خەرجی بکەن ، و لە ئەو کەسانەی نەکەن کە شایستەیین ، علی کوڕی أبوطالب (رضي الله عنه) ئەگەر پێیان ڕابگەیاندبا کە یەکێك لە کاربەدەستەکانی ستەمی کردووە ، دەیوت : پەروەردگار من فەرمانم پێ نەداون ستەم لە بەندەکانی تۆ بکەن و مافەکانی تۆ پێشێل بکەن .

بەشی دووەم

بەشەکانی ماڵ و سامانی دەوڵەت

دەستکەوتەکانی جەنگ

ماڵی دەوڵەت ئەوەی لە قورئان و سوننەتدا هاتووە سێ جۆرە : دەست کەوتەکانی جەنگ ، و ماڵی خێر و چاکە ، و ئەوەی بەبێ جەنگ لەماڵی دوژمنان دەستی بەسەر دا دەگیرێت (الفيء) .

دەست کەوتەکانی جەنگ : بریتیە لەو ماڵ و سامانەی کە لە جەنگی دژی بێ بڕواکاندا دەستی بەسەردا دەگیرێت ، خودا لە سورەتی ئەنفالدا باسی کردووە ، کە لە جەنگی بەدردا دابەزیوە و ناوی ناوە (أنفال) چونکە ماڵێکی زۆر بوو، دەفەرموێت : ﴿يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْأَنفَالِ ۖ قُلِ ٱلْأَنفَالُ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ ۖ ﴿١﴾﴾ [الأنفال]، واتە : پرسیاریان لێکردیت دەربارەی ئەنفال بڵێ : ئەو ماڵە بۆ خودا و

پێغەمبەرە ... تا ئەوەی دەفەرموێت : ﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّمَا غَنِمۡتُم مِّن شَيۡءٖ فَأَنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُۥ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ ﴿٤١﴾ ﴾[الأنفال] ، واتە : بزانن ئەوەی لە جەنگی بێ بڕواکاندا دەستان کەوتووە پێنج یەکی بۆ خودا و پێغەمبەر و خزمەکانییەتی (ﷺ) وە بۆ هەتیو و گەدا و ڕێبوارانە ، هەر لەو بارەیەوە دەفەرموێت : ﴿ فَكُلُواْ مِمَّا غَنِمۡتُمۡ حَلَٰلٗا طَيِّبٗاۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٦٩﴾ ﴾[الأنفال] ، واتە : ئەوەی لە جەنگدا دەستان کەوتووە پاك و حەڵاڵە بیخۆن و لە خودا بترسن چونکە خودا لێبوردە و بەبەزەییە .

وە لە هەر دوو صحیحەکەدا هاتوە لە جابری کوڕی عبدالله وە (رضي الله عنه) پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((أعطيت خمساً لم يعطهن نبي قبلي ، نصرت بالرعب مسيرة الشهر ، وجعلت الارض لي مسجداً وطهوراً فأيما رجل من أمتي أدركته الصلاة فليصل ، وأحلت لي الغنائم ولم تحل لأأحد قبلي ، وأعطيت الشفاعة ، وكان النبي يبعث إلى قومه خاصة وبعثت إلى الناس عامة))[1] ، واتە : پێنج شتم پێ بەخشراوە بەهیچ پێغەمبەرێکی پێش من نەبەخشراوە : دوژمنانم لەدووری یەك مانگ ڕێگە لێم دەترسن ، و زەویم بۆ کراوەتە مزگەوت و پاککەرەوە ، هەرکەس لە ئوممەتەکەم لە هەرکوێ کاتی نوێژ هات دەتوانێت نوێژبکات ، و دەست کەوتەکانی جەنگم بۆ حەڵاڵ کراوە و بۆ هیچ کەس پێش من حەڵاڵ

[1]. رواه البخاري(٣٣٥) ، و مسلم(٥٢١).

نەبووە ، و (شفاعة)م پێبەخشراوە ، و هەموو پێغەمبەرانی پێش من تەنها بۆ گەلەکـــەی خۆیان دەنێردران ، من بۆ هەموو خەڵك نێردراوم .

وە دیسان دەفەرموێت : ((بعثت بالسيف بين يدي الساعة ، حتى يعبد الله وحدة لاشريك له ، وجعل رزقي تحت ظل رمحي ، وجعل الذل والصغار على من خالف أمري ، ومن تشبه بقومٍ فهو منهم))[١] ، واتە : لەنزیك دوارِۆژدا نێردراوم بە شمشێر و جەنگ دژی بێبڕواکان ، هەتا تەنها خودا بپەرسترێت و هاوەڵی بۆ بڕیار نەدرێت ، و ڕۆزیشم لە ژێر سایەی ڕمەکەمدایە ، وە سوك و ڕیسوایی بۆ کەسانێکە کـە پێچەوانەی فەرمانم دەکەن ، وە هەرکەسێك خۆی بچوێنێت بەهەر گەلێك ئەوە لەوانە .

ئەوەی پێویستە لەدەستکەوتی جەنگ پێنج یەکە ، وە ئەو پێنج یەکە دابەش دەکرێت بەسەر ئەو کەسانەی کە خودا باسیکردن لە ئایەتەکەی سەرەوە ، وە ئەو چوار بەشەکەی تری بەسەر ئەو جەنگاوەرانەدا دابەش دەکرێت کە ئەو شتانەیان بە دەستکەوت گرتووە ، عمری کوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) دەڵێت : دەستکەوتی جەنگ بۆ کەسانێکە کە ئامادەی ڕووبەڕوو بوونەوەکە بووبێتن ، ئەوکەسانەی کە ئامادەبوون بۆ جەنگ ، جەنگابن یان نا ، بەیەکسانی لە نێوانیاندا دابەش دەکرێت ، فەزڵی کەس بەسەر کەسی

---

[١]. رواه أحمد(٥٠٩٣) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٢٨٣١).

تردا نادرێت ، نەلەبەر سەرۆکایەتی یان ڕەچەڵەك یان لە بەر چاکە و ناوداری ، وەك چۆن پێغەمبەر (ﷺ) و خەلیفەکانی دابەشیان دەکرد .

وە لە (صحیح)ی بوخاری دا هاتووە کە سەعدی کوڕی أبی وقاص وای گومان برد کەبەشی خۆی لە سەربازەکانی زیاترە ، پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرموو : ((هل تنصرون وترزقون إلا بضعافكم))[1] ، واتە : ئێوە سەرناکەون و ڕۆزی نادرێن ئەگەر لاواز و سەربازەکانتان نەبێت ، وە لە (مسند)ی ئەحمەد دا هاتووە سەعدی کوڕی أبی وقاص دەڵێ وتم : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) : کەسێك کۆمەڵێك دەپارێزێت ، بەشەکەی ئەو و ئەوانی تر وەك یەکە ؟ فەرمووی : ((ثكلتك إبن أم سعد ، وهل ترزقون وتنصرون إلا بضعافكم))[2] ، واتە : لەباری دایکی سەعد بچوویتایە ، ڕۆزی نادرێن و سەرناکەون ئەگەر لاواز و سەربازەکانتان نەبێت .

وە هەروەها دەستکەوتەکانی جەنگ دابەش دەکرا ، لە دەوڵەتی ئومەوی و عەباسیدا ، کاتێك موسڵمانان دەجەنگان لەگەڵ ڕۆم و تورك و بەڕبەڕ ، بەڵام کاربەدەستی گەورە دەتوانێت بۆ هاندان کەمێك زیاتر بدات ، بۆ نموونە

---

١. رواه البخاري(٢٨٩٦).

٢. رواه أحمد(١٤٩٣) ، قال أحمد شاكر : إسناده ضعيف ...،و الحديث في ذاته صحيح ، رواه البخاري بنحوه مختصراً(٦/٧٥).

بۆ تیپێك كە دزەیان كردبێتە ناو سوپای دوژمن ، یان بۆ كەسێك سەركەوتبێت دەرگای قەڵای مۆڵگەی دوژمنانی كردبێتەوە ، یان كەسێك پێشـەوای دوژمنانی لەناو بردبێت كەبە هۆیەوە دوژمنان شكابن ... هتد ، چونكە پێغەمبەر (ﷺ) و خەلیفەكانی وایان دەكرد .

لە سەرەتای جەنگدا ئەگەر تیپێك دەستكەوتیان هەبوایە چواریەكی ئەو دەستەكەوتە بۆ خۆیان دەبوو دوای دەرهێنانی پێنج یەكی ، بەڵام ئەگەر تیپێك دوای كۆتایی هاتنی جەنگ شوێنی سوپای دوژمن بكەوێت و زەفەریان پێببات و شتیان لێ بەدەستكەوت بگرێت ئەوە سێ یەكی بۆ خۆیان دەبێت دوای دەرهێنانی پێنج یەكی ، ئەمە جیاوازە لەبەشی خۆیان ، و پشكێكی زیاترە ، هەندێك لە زانایان دەڵێن : ئەو زیادەیە لەو پێنج یەكەیە كە بۆ دەوڵەت دادەنرێت ، هەندێكی تریان دەڵێن : ئەو زیاتر پێدانە لە هەموو دەستكەوتەكەیە ، لەبەر ئەوەی فەزڵی جەنگاوەرێك بەسەر یەكێكی تردا نەدرێت ، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت دروستە لەو چوار بەشە بێت كەتایبەتە بە جەنگاوەران ئەگەرچی ئەوە جیاوازیە لە نێوانیاندا ، بەڵام دەبێت لەبەر بەرژەوەندی ئاینی بێت نەك هەواو ئارەزوو ، وەك چۆن پێغەمبەری خودا (ﷺ) چەند جارێك وای كردووە ، ئەوەش وتەی زانایانی شام و أبوحنیفە و ئەحمەد و زانایانی تریشە ، وە لەسەر ئەمە وتراوە كاربەدەست دەتوانێت

چواریەك یان سێ یەك زیاتر بدات بەمەرج بێت یان بێ مەرج ، بۆ نمونە ئەگەر بڵێت : ئەوەی ئاسانكاریمان بۆ بكات بۆ چوونە ناو مۆڵگەی دوژمن ئەوەندە پاداشت دەدرێتەوە ، یان هەركەسێك فلاَن كەسم بۆ لە ناوببات فلاَن شتی دەدەمێ ، وە دروست نییە لە سێ یەكی دەستكەوت زیاتر بدرێت ، وە دەبێت زیادەدان لەبەر مەرجێك بێت ، لەمەدا دوو وتەی ئیمامی ئەحمەد و ئەوانی تر هەیە ، وە بە وتەیەكی صحیح لە ئیمامی ئەحمەد گێڕدراوەتەوە ئەوەی شتێك بەدەستكەوت بگرێت بۆ خۆیەتی ، هەروەها لەپێغەمبەر (ﷺ) گێڕاوەتەوە لەجەنگی بەدردا وایفەرمووە ، ئەگەر بەرژەوەندیەكی لەو كارەدا ببینایە .

ئەگەر كۆكردنەوەی دەستكەوتەكانی جەنگ و دابەشكردنی ئیشی فەرمانڕەوای موسڵمانان بێت ، دروست نییە كەس لەو دەستكەوتانە بەدزیەوە ببات : ﴿وَمَن يَغۡلُلۡ يَأۡتِ بِمَا غَلَّ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۚ ١٦١﴾[آل عمران] ، واتە : ئەوەی دزی لە دەستكەوتی جەنگ بكات ئەوەی دزیویەتی دەیهێنێت لە ڕۆژی دوایی ، چونكە ئەو كارە ناپاكییە ، تالاَن كردن دروست نییە ، چونكە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی كردووە ئەو كارە نەكرێت ، ئەگەر فەرمان ڕەوای موسڵمانان دەستكەوتی جەنگی كۆ نەكردەوە و دابەشی نەكرد ، وە ڕوخسەتی دا هەریەكە بەشی خۆی ببات ، ئەوا دروستە هەریەكە بەشی خۆی

ببات بەبێ ستەم دوای جیا کردنەوەی پێنج یەکی ، وە هەرچی ئاماژەبێت بۆ ڕوخسەت دان ئەوە بەمانای ڕوخسەتە ، بەڵاّم ئەگەر ڕوخسەتی نەدا ، یان ڕوخسەتێکی نادروستی دا ، ئەوکات دروستە ئەندازەی ئەوە ببات کە ئەگەر بەش بکرێت بەری دەکەوێت ، بەڵاّم دەبێت یەکسانی ڕەچاو بکات .

وە ئەوەی قەدەغەی بکات موسڵمانان دەستکەوتەکانی جەنگ کۆبکەنەوە ، و ڕێگە بەکاربەدەست دەدات ئەوەی دەیەوێت وای لێبکات ، ئەوا ئەو دوو وتەی سەرەوە بەرەنگاریانە ، وە ئاینی خودا دادوەرە (وسط) : وە داد وایە کە لە دابەشکردندا بۆ پیادە بەشێك و بۆ سواری ئەسپی عەرەبی سێ بەش ، بەشێکی بۆ خاوەنەکەی و دوو بەش بۆ ئەسپەکەی ، بەو شێوەیە پێغەمبەر (ﷺ) لە ساڵی خەیبەردا دابەشی کردووە ، هەندێك لە زانایان دەڵێن : بۆ جەنگاوەر دوو بەشە بەڵاّم ئەوەی سەرەوە سوننەتی (صحیح) بەڵگەیە لەســـەری ، چونکە ئەسپ پێویستی بە ئالیك و خواردن دەبێت و خاوەنەکەشی پێوەخەریك دەبێت ، وە قازانجی سواری زیاترە لەپیادە لەکاتی شەڕدا ، و هەندێك دەڵێن : ئەسپی عەرەبی و دووڕەگ بەیەکسانی بەش دەدرێن ، وە هەندێکی تر دەڵێن : ئەسپی دوو ڕەگ یەك بەشی دەدرێتێ ، بەو شێوەیە گێڕدراوەتەوە لە پێغەمبەر (ﷺ) و هاوەڵانی (رضي الله عنهم).

ئەسپی دوورەگ بەو ئەسپانە دەڵێن : كە دایكیان نەبەتیەو (پێی دەڵێن : برزون) وە هەندێك پێی دەڵێن : (تترى) ، ئەسپ بێت یان ماین وە (الإكدیش) و (رمكة) و (حجر) یشی پێ دەڵێن ، پێشینان ئەسپیان بۆ جەنگ ئامادە دەكرد ، لەبەر بەهێزی و تیژڕەوی ، وە بۆ بەسەردادان و مانەوە حجریان بەكاردەهێنا چونكە دەنگی نییە دوژمنان ئاگادار بكاتەوە لەكاتی خۆ حەشارداندا ، و بۆ ڕێگە ماینیان بەكار دەهێنا چونكە بە ئارامە لە ڕێگەدا .

ئەگەر دەستكەوتی جەنگ سامانێك بوو پێشتر هی موسڵمانان بوو لە موڵك و (عقار) یان ماڵی گوازراوە ، و خاوەنەكەی پێش دابەشكردنی ناسییەوە ، ئەوە دەگەرێنرێتەوە بۆی ،موسڵمانان كۆڕان لەسەر ئەوە .

بەشەكانی دەستكەوتی جەنگ و حوكمەكانی ، و تەو بەڵگەیەكی زۆری لەسەرە ، موسڵمانان لەسەر هەندێكی كۆڕان و لەسەر هەندێكی تری ناكۆكن ، ئێرە شوێنی باسكردنی نییە ، لێرە تەنها كۆمەڵێك ڕستەی كۆكراوەم باسكردووە .

بەشی سێیەم

بەشەکانی ماڵ و سامانی دەوڵەت

ماڵی خێر و زەکات

ماڵی زەکات بۆ ئەو کەسانەیە کە خودای پەروەدگار لە قورئاندا باسی کردوون ، لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) گێڕدراوەتەوە : پیاوێك داوای ماڵی زەکاتی لێکرد ، فەرمووی : ((إن الله لم يرض في الصدقة بقسم نبي ولا غيره ولكن جزأها ثمانية أجزاء ، فإن كنت من تلك الأجزاء أعطيتك))[1] ، واتە : خودا لەماڵی زەکات بە دابەشکردنی پێغەمبەر و کەسانی تریش ڕازی نابێت ، خودا بەسەر هەشت کۆمەڵدا بەشی کردووە ، ئەگەر تۆ یەکێك لەو کۆمەڵانەبیت بەشت دەدەم .

---

[1]. رواه أبوداود(١٦٣٠) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(١٦٤٢).

هەژار و گەدا مانای دەست نەچوون و ناتەواوی پێداویستیەکانیان کۆیان دەکاتەوە ، زەکات بۆ دەوڵەمەند و کەسێکی بەهێز کە توانای ئیش و کاری هەبێت دروست نییە .

ئەو کەسانەی ئیشی لەسەردەکەن ئەوانەن کە کۆی دەکەنەوە و دەیپارێزن و تۆماری دەکەن ، وە ئەوانەی دڵنەوایی دەکرێن لە ئەو ماڵ و دەستکەوتانەدا باسی دەکەین ـ بەویستی خودا ـ کە بەبێ جەنگ وەدەست دێن ، وە کۆیلە ، و یارمەتی ئەوانەش دەگرێتەوە کە پەیمانیان واژۆ کردووە کە بە بەرامبەرێك ئازاد بکرێن ، وە هەروەها بەهای ئازادی دیل دەگرێتەوە ئەمەش بەهێزترین وتەیە لەم باسەدا ، وە قەرزاران ئەو کەسانەن پارەی خەڵکیان لەسەرە و ناتوانن بیدەنەوە ، لەپارەی زەکات بۆیان دەدرێتەوە ئەگەرچی زۆریش بێت ، مەگەر لە سەرپێچی خودای پەروەردگاردا ئەو قەرزەیان هاتبێتە سەر ، ئەو کات زەکاتیان پێ نادرێت تاتۆبە دەکەن و پەشیمان دەبنەوە ، وە لەڕێگەی خودا ئەو جەنگاوەرانەن کە ئەوەندە ماڵ و سامانیان نییە بەشی جەنگیان بکات ، ئەوەندەیان دەدرێتێ پێی بجەنگن ، یان هەموو پێداویستییەکانی جەنگ لە ئەسپ و چەك و تفاقی جەنگ و بژێوی و مووچەیان بۆ دابین دەکرێت ، وە حەجیش لەڕێگەی خودایە وەك چۆن

پێغەمبەر (ﷺ) وایفەرمووە ، وە ڕێبوار ئەو کەسەیە کە لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر بچێت .

بەشی چوارەم

بەشەکانی ماڵ و سامانی دەوڵەت

دەستکەوتی بێ جەنگ

دەستکەوتی بێ جەنگ لە بنچینەدا خودا لە سورەتی (الحشر) باسی کردووە ، کە لەجەنگی (بني نضير) دایبەزاندووە دوای جەنگی بەدر ، دەفەرموێت : ﴿وَمَآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنۡهُمۡ فَمَآ أَوۡجَفۡتُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ خَيۡلٖ وَلَا رِكَابٖ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُۥ عَلَىٰ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيۡءٖ قَدِيرٞ ٦ مَّآ أَفَآءَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡقُرَىٰ فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي ٱلۡقُرۡبَىٰ وَٱلۡيَتَٰمَىٰ وَٱلۡمَسَٰكِينِ وَٱبۡنِ ٱلسَّبِيلِ كَيۡ لَا يَكُونَ دُولَةَۢ بَيۡنَ ٱلۡأَغۡنِيَآءِ مِنكُمۡۚ وَمَآ ءَاتَىٰكُمُ ٱلرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَىٰكُمۡ عَنۡهُ فَٱنتَهُواْۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۖ إِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ٧ لِلۡفُقَرَآءِ ٱلۡمُهَٰجِرِينَ ٱلَّذِينَ أُخۡرِجُواْ مِن دِيَٰرِهِمۡ وَأَمۡوَٰلِهِمۡ يَبۡتَغُونَ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ

وَرِضۡوَٰنٗا وَيَنصُرُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥٓۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿٨﴾ وَٱلَّذِينَ تَبَوَّءُو ٱلدَّارَ وَٱلۡإِيمَٰنَ مِن
قَبۡلِهِمۡ يُحِبُّونَ مَنۡ هَاجَرَ إِلَيۡهِمۡ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمۡ حَاجَةٗ مِّمَّآ أُوتُواْ وَيُؤۡثِرُونَ عَلَىٰٓ
أَنفُسِهِمۡ وَلَوۡ كَانَ بِهِمۡ خَصَاصَةٞۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفۡسِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُفۡلِحُونَ ﴿٩﴾
وَٱلَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعۡدِهِمۡ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱغۡفِرۡ لَنَا وَلِإِخۡوَٰنِنَا ٱلَّذِينَ سَبَقُونَا
بِٱلۡإِيمَٰنِ وَلَا تَجۡعَلۡ فِي قُلُوبِنَا غِلّٗا لِّلَّذِينَ ءَامَنُواْ رَبَّنَآ إِنَّكَ رَءُوفٞ رَّحِيمٌ ﴿١٠﴾ [الحشر] ، واتە :

ئەوەی خودا دەستی خستن لەماڵ و سامانی (بني نضير) کە هیچ ماندوو نەبوون و سواریەکانتان ئامادەنەکرد ، بەڵکو خودا پێغەمبەرەکەی (ﷺ) سەر دەخات بە سەر هەرکەسدا بیەوێت ، و خودا بەسەر هەموو شتێکدا بەتوانایە ، ئەو ماڵ و سامانەی کە بەبێ جەنگ خودا دەستی پێغەمبەرەکەی دەخات (ﷺ) لە شار و گوندەکان بۆ خودا و پێغەمبەر (ﷺ) و خزم و کەسی و هەتیو و گەدا و ڕێبوارە ، بۆ ئەوەی ئەو ماڵە دەوڵەمەندەکان نەیخۆن ، ئەوەی کە پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانتان پێدەکات وابکەن و ئەوەی فەرمان دەکات کە نەیکەن وازی لێ بهێنن ، وە لە خودا بترسن بەڕاستی خودا سزای زۆر توندە ، ئەو ماڵە بۆ کۆچکەرە هەژارەکانە کە لە ماڵ و وڵاتی خۆیان دەرکراون ، بەتەمای فەزڵ و ڕەزامەندی خودان وە خودا و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) سەردەخەن ئەوانە ڕاستگۆن ، وە پشتیوانان پێش ئەوان کە حەزیان دەکرد ئەوان کۆچبکەن بۆ لایان ، و هیچ لە دڵناگرن لەبەر

ئەوەی ئەو ماڵە بە برا کۆچەریەکانیان دراوە ، زیاتر لەوەش ئەوەی کە خۆیان پێیان خۆش بوو دەیان بەخشی بە ئەوان ، ئەوەی خۆی لە چروکی بپارێزێت ئەوە سەرفراز و براوەیە ، ئەوانەش دوای ئەوان دێن لە تابعیەکان و موسڵمانان دەڵێن : پەروەردگار لە ئێمە و ئەو برایانەی پێش ئێمە مردوون خۆش بە ، و لە دەروونماندا کینە بەرامبەر هیچ باوەڕدارێك دروست مەکە تۆ بە سۆز و بەزەییت ، پەروەردگار باسی کۆچەران و پشتیوانان دەکات و ئەوانەش لە دوای ئەوان دێن کە لەسەر ئەو خەسڵەتەبن دەیانگرێتەوە تارۆژی دوایی ، وەك چۆن ئەو فەرموودەی خودا دەیانگرێتەوە کە فەرموویەتی : ﴿ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مِنۢ بَعۡدُ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ مَعَكُمۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ مِنكُمۡ ﴿٧٥﴾ ﴾[الأنفال] ، واتە : ئەوانەی کە دواتر باوەڕیان هێناوە و کۆچیان کردوە و لەگەڵتان تێکۆشاون ئەوانە لە ئێوەن ، وە لەو ئایەتەی : ﴿ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحۡسَٰنٖ ﴿١٠٠﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : ئەوانەی شوێنیان کەوتوون بە چاکە .

وە لەو ئایەتەی : ﴿ وَءَاخَرِينَ مِنۡهُمۡ لَمَّا يَلۡحَقُواْ بِهِمۡۚ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ﴿٣﴾ ﴾ [الجمعة] ، واتە : ئەوانەش لەوانن کە بە چاکەشوێنیان کەوتوون ، وە پەروەردگار بەهێز و دانایە ، وە مانای ئەو فەرموودەی خودای پەروەردگار : ﴿ فَمَآ أَوۡجَفۡتُمۡ عَلَيۡهِ مِنۡ خَيۡلٖ وَلَا رِكَابٖ ﴿٦﴾ ﴾[الحشر] ، واتە : ئێوە هیچ ئەسپ و

حوشترێکتان نەجولاند و تاوتان نەدان ، لەبەر ئەوەشە فەقیهەکان دەڵێن : (الفيء) ئەو ماڵ و سامانەیە کە لە بێبڕواکان دەگیرێت بەبێ شەڕ و پێکدادان : لەبەر ئەوەی جولانی سواریەکان ، واتە : جەنگ ، وە ناونراوە دەستکەوت ، چونکە خودا دەستی موسڵمانانی دەخات ، واتە : لە بێبڕواکانی دەسێنێتەوە بۆیان ، چونکە لە بنچینەدا خودا ماڵ و سامانی دروست کردووە بۆ یارمەتی دانی بەندەکانی ، وە بەندەکانیشی تەنها بۆ پەرستش دروست کردووە ، ئەو کەسانەی باوەڕیان بە خودا نییە جەنگ لەگەڵیان دروستە لەبەر ئەوەی خودا ناپەرستن ، وە ماڵ و سامانیان کە پشتی پێنابەستن بۆ پەرستشی خودا ، بۆ بەندە باوەڕدارەکانیەتی کە دەیپەرستن ، وە ئەوەی کە شایەنین بۆیان دەگەڕێنێتەوە ، وەك چۆن هەرکەسێك میراتی لێ داگیر بکرێت بۆی دەگەڕێنرێتەوە ئەگەرچی ئەو داگیرکردنە پێش وەرگرتنی میراتیەکەی بێت ، ئەمەش وەکو ئەو سەرانەیە کە لەسەر جولەکە و گاورەکان دادەنرێت ، یان وەك ئەو ماڵەی کە دوژمن ئاگربەستی لەسەر دەکات ، یان بەدیاری بە فەرمانڕەوای موسڵمانان دەدرێت ، یان وەك ئەو پارەی کە لە وڵاتی گاور و هاوشێوەکانیان بەدیاری بۆی دێت هەمووی بۆ موسڵمانان دەگەڕێتەوە ، وە دەیەك لە بازرگانی کاڵای جەنگ وەردەگیرێت وە لە بازرگانی (أهل الذمة)ش ئەگەر هاتن لە وڵاتی موسڵمانان بازرگانیان کرد ، بەو شێوەیەی کە عمری کوڕی خەتتاب(رضي الله عنه) لێی وەردەگرتن .

وە ئەو ماڵەی لەوانەی کە پەیمان دەشکێنن کۆ دەکرێتەوە ، وە ئەو سەرانە لە سەر زەوی وزاری بێبڕواکان دانراوە ، دوای ئەوەش دەبێتە موڵکی موسڵمانان و دەبێت بدرێتە خەزێنەی دەوڵەت ، هەموو ئەو ماڵ و سامانەی دەدرێتە دەوڵەت لەژێر ڕاڤەی دەستکەوتی بێ جەنگدا جێی دەبێتەوە ، بۆ نموونە : ئەگەر موسڵمانێك مردو و میراتگرێکی دیاری کراوی نەبوو ، یان ئەوەی بە ستەم داگیردەکرێت و نازانرێت هی کێیە ، یان شتێکی خوازراو (مستعار) ، یان ئەمانەت کە ئەستەمە خاوەکانیان بدۆزرێتەوە ، وە هەموو ئەو ماڵ و کاڵایانەی کە خاوەنەکانیان نادۆزرێتەوە لە موڵك و ماڵی گوازراوە دەبێتە ماڵی دەوڵەت ، وە لەبەر ئەوە خودا لە قورئاندا تەنها باسی ماڵ و سامانی کردووە کە بەبێ شەڕ دەگیرێن چونکە کەس نەبووە لەسەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) ڕەچەڵەکی دیار نەبێت ، هەرکەس بمردایە میراتگری دیار بوو لەبەر ئاشکرای ڕەچەڵەکی یاوەرانی ، وە جارێك کابرایەك مرد میراتیەکەی درایە بەتەمەنترین پیاوی خێڵەکەی ، واتە : نزیکترین کەس لە باپیریەوە ، کۆمەڵێك لەزانایان ڕایان وایە ئیمامی ئەحمەد یەکێکە لەوان ، وە یەکێکی تر مرد کەسی نەبوو بەندەیەك نەبێت کە ئازادی کردبوو میراتیەکەی دایە ، کۆمەڵێك لە هاوەڵانی ئەحمەد وا دەڵێن ، وە میراتی کەسێکی بەکەسێکی خەڵکی گوندەکەی داوە ، پێغەمبەر(ﷺ) و خەلیفەکانی لەماڵی

میراتدا زۆر بەدوای ئەو کەسانەدا گەڕاون کە لەگەڵ مردووەکەدا خزمایەتیان هەبووە وەك باسمانکرد .

وە هیچی لە موسڵمانان وەرنەدەگرت جگە لە زەکات ، و فەرمانی پێدەکردن کە تێبکۆشن لە پێناوی خودا بەماڵ و گیانی خۆیان ، وە هەروەها خوداش لە قورئاندا فەرمانی بەوە کردووە .

ئەو ماڵ و سامانەی کە وەردەگیرا و دابەش دەکرا ، فەرمانگەیەکی تایبەتی نەبوو لە سەردەمی پێغەمبەر (ﷺ) وە هەروەها لە سەردەمی أبوبکریشدا(رضي الله عنه) ، ئەو دەستکەوتانە بەگوێرەی پێویست دابەشدەکران ، بەلاَم لە سەردەمی عمر دا(رضي الله عنه) ماڵ و سامان زۆر بوو و ولاَت فراوانتر بوو وە خەڵکیش زۆر بوون ، فەرمانگەیەکی بۆ پێدان و یارمەتیدانی جەنگاوەران و ئەوانی تریش دانا ، بەلاَم دیوانی سەربازی ـ لەو سەردەمە ـ فرە لایەن بوو ، ئەو دیوانە گرنگترین دیوانی موسڵمانان بوو.

وە بۆ هەر شارێك بۆ باج و دەستکەوتەکانی دەوڵەت و ئەو پارانەش وەردەگیران دیوانی تایبەتی هەبوو ، پێغەمبەر (ﷺ) و خەلیفەکانی چاودێری و لێپرسینەوەی ئەو فەرمانبەرانەیان دەکرد کە لەسەر ماڵی زەکات و دەستکەوتەکانی دەوڵەت بوون .

کەواتە : ماڵ و سامان لەم سەردەمە و پێشتریش سێ جۆرە : جۆری یەکەم کاربەدەستان مافی وەرگرتنیان هەیە بە بەڵگەی قورئان و سوننەت و

كۆڕای موسڵمانان وەك باسمانكرد ، وە جۆری دووەم بە كۆڕا حەرامە وەرگرتنی وەكو ئەو سەرانەی كە لە خەڵكی شارێك وەردەگیرێت لەبەر خوێنێك كە لە نێوانیاندا ڕژاوە لەبری ئەو حەددەی كە لەسەریانە ، یان ئەو پارەیەی كە بە زۆر لەخەڵك وەردەگیرێت ، وە جۆری سێ یەم وەك ماڵی ئەو كەسانەی كە خزمیان هەیە ، و میراتگر و بەش بۆ دیاری كراونین لە میرات ، ئەم جۆرەیان زانایان ناكۆكن لەسەری .

بەشی پێنجەم

ستەمی كاربەدەستان و خەڵك

زۆر جار ستەم لە كاربەدەستان و خەڵكیش دەوەشێتەوە ، كاربەدەستان ماڵێك دەبەن كە حەڵاڵ نییە بیبەن ، خەڵكیش ئەوەی لەسەریان پێویستە نایدەن ، وەك چۆن هەندێ جار سەرباز و جوتیار ستەم دەكەن ، و هەندێ خەڵك لە تێكۆشان وازدەهێنن ، وە كاربەدەستان لەماڵی خودا بۆ خۆیان پاشەكەوت دەكەن و بەكاری دەهێنن كە بۆیان حەڵاڵ نییە ، وە هەندێك سزادەدەن لەسەر وەرگرتنی ماڵ ، وە هەندێك جار ئەوەی حەڵاڵ و پێویستە وازی لێدەهێنن و كاری حەرام ئەنجام دەدەن ، وە لە بنچینەدا پێویستە ئەوەی ماڵێكی لەسەرە بیداتەوە ، وەك كەسێك بارمتەیەكی لایە یان

پارەیەكی لایە ئیش و كاری پێوە دەكات یان كارگەیەكی بەدەستەوەیە ، یان بریكارە ، یان قەرزی بەلاوەیە و دەتوانێت بیداتەوە ، ئەگەر ئەو مافەی بەسەریەوەیە نەیداتەوە جا ئەگەر پارەبێت یان هەرشتێكی تر ، وە زانرا دەتوانێت بیداتەوە ، ئەوە شایەنی سزادانە تا ئەو مافەی كە لەسەریەتی دەیداتەوە یان ڕێگە نیشان دەدات بۆ وە دەست هێنانەوەی ، وە ئەگەر پارەكە دۆزرایەوە ئەو كەسە لە زینداندا بوو لە پارەكەی مافی خاوەن مافەكان دەدرێتەوە ، و پێویست بە لێدانی ناكات ، بەڵام ئەگەر ئامادە نەبوو ڕێگە نیشان بدات بۆ دۆزینەوەی وە مافەكان نەداتەوە ، دەتوانرێت لێی بدرێت تا مافەكان دەگەڕێنێتەوە ، وە هەروەها هەر كەسێك دەستی ڕۆیشت و ئەو زەكاتەی لەسەری پێویستە نەیدات سزا دەدرێت ، عمری كوڕی شرید لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی : ((لَيّ الواجد يحل عرضه وعقوبته))[1] ، واتە : ئەو كەسەی توانای دانەوەی قەرزی هەیە و نایداتەوە دروستە سكاڵای لێبكرێت و سزابدرێت ، وە دەفەرموێت : ((مطل الغني ظلم))[2] ، واتە : نەدانەوەی پارەی دەوڵەمەند لەكاتی دیاری كراودا ستەمە ، وە ستەم كاریش دەبێت سزا بدرێت و زیندانی بكرێت .

---

[1]. رواه أبوداود(٣٦٢٨) ، و النسائي(٤٦٩٠) ، و أبن ماجه(٢٤٢٧) ، و حسنه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٤٨٧).

[2]. رواه البخاري(٢٤٠٠) ، و مسلم(١٥٦٤).

ئەوەش هەمووان كۆڕان لەسەری : كە هەر كەسێك كارێكی ناڕەوا بكات ، یان ئەوەی پێویستە لەسەری بەئەنجامی نەگەیەنێت شایەنی سزادانە ، ئەگەر ئەو سزادانە لە شەریعەتدا دیـاری نەكرابوو كاربەدەستان دەتوانن بە بۆچوونی خۆیان ئەو كارە بكەن ، بۆ نموونە : ئەوەی پارەی دەوڵەمەند ناداتەوە لەكاتی دیاری كراودا دەتوانرێت زیندانی بكرێت ، ئەگەر نكوڵی كرد دەتوانرێت لێی بدرێت ، تا ئەو مافەی لەسەریەتی دەیداتەوە ، وە هەموو فقیهەكانی مەزهەبی مالكی و شافعی و حنبلی كۆڕان لەسەری و هیچ جیاوازیەك لەم بارەیەوە نازانم ، وە بوخاری لە (صحیح)ەكەیدا لە ابن عمرەوە دەگێڕیتەوە كاتێك پێغەمبەر (ﷺ) پەیمانی لەگەڵ خەڵكی خەیبەردا بەست لە سەر زێڕ و زیو و چەك و تفاقی جەنگ پرسیاری كرد لە جولەكەیەك ـ سعیەی مامی حیی كوڕی ئەحطب بوو ـ لە گەوهەر و ماڵی حیی كوری ئەحطب وتی : لە خەرجی جەنگدا تیاچوو ، فەرمووی : ((العهد قريب ، والمال أكثر من ذلك)) ، واتە : كاتێكی كەمە و ماڵەكە لەوە زیاترە لەو كاتە كەمەدا خەرج كرابێت ، پێغەمبەر (ﷺ) سعیەی دایە دەستی زوبیر سزای دا ، وتی (حیی)م بینی بە تورەكەیەكەوە لێرە دەگەڕا ، ڕۆیشتن گەڕان تورەكەیەكی لە چەرم دروست كراوی پڕ لە زێڕیان دۆزیەوە[1] ، ئەو پیاوە

---

[1]. رواه أبوداود (٣٠٠٦) ، و حسنه الألباني في (صحيح أبي داود).

(ذمي) بوو ، وە (ذمي)ش دروست نییە سزا بدرێت لەبەر مافێك نەبێت ، وە هەروەها هەر كەسێك شتێك بشارێتەوە كە پێویست بێت ئاشكرای بكات سزا دەدرێت لەبەر بەجێنەهێنانی مافێك لەسەری .

وە ئەو كاربەدەستانەی لە ماڵی موسڵمانان دەبەن بە ناڕەوا ، كاربەدەستی گەورە لێیان وەردەگرێتەوە ، وەكو ئەو دیاریانەی بە هۆی ئیش و كارەوە وەری دەگرن ، ئەبو سعیدی خدری(رضي الله عنه) دەڵێت : ((هدايا العمال غلول))[1] ، واتە : دیاری كرێكاران بۆ كاربەدەستان وەك ئەو ماڵەیە پێش دابەشكردنی دەستكەوتی جەنگ دەدزرێت ، وە ئیبراهیم الحربی لە كتێبی (الهدايا) لە ابن عباسی گێڕاوەتەوە : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرمویەتی : ((هدايا الأمراء غلول))[2] ، واتە : ئەو دیاریانەی دەدرێت بەكاربەدەستان وەك ئەو ماڵەیە پێش دابەشكردنی دەستكەوتی جەنگ دەدزرێت ، وە لە هەردوو صحیحەكەدا لە ئەبو حمید الساعدی(رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە : ((استعمل النبي (صلى الله عليه وسلم) رجلاً من الأزد ، يقال له ابن اللتبية ، على الصدقة ، فلما قدم ، قال : هذا لكم ، وهذا أهدي إلي . فقال النبي (صلى الله عليه وسلم) : ((ما بال الرجل نستعمله على

---

[1]. رواه أحمد (٢٣٠٩٠) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٧٠٢١) .

[2]. رواه البيهقي(السنن الكبرى)(٢٠٩٧٨) ، و ابن أبي شيبة(الصنف)(٢٢٨) ، و الطبراني(المعجم الاوسط)(٤٩٦٩) ، قال الحافظ : وإسناده ضعيف ، و ذكره الهيثمي في مجمع الزوائد(١٥١/٤) و قال : (رواه الطبراني في الاوسط ،وفيه ثمان بن سعيد وهو ضعيف) (ص١٣٣).

العمل مما ولانا الله ؛ فيقول : هذا لكم ، وهذا أهدي إلي ؟ فهلا جلست في بيت أبيه ، أو بيت أمه ، فينظر أيهدى إليه أم لا ؟ والذي نفسي بيده لا يأخذ منه شيئاً ، إلا جاء به يوم القيامة يحمله على رقبته ؛ إن كان بعيراً له رغاء ، أو بقرة لها خوار ، أو شاة تيعر ، ثم رفع يديه حتى رأينا عفرتي إبطيه ؛ ثم قال : اللهم هل بلغت ؟ اللهم هل بلغت ؟ اللهم هل بلغت ؟ ثلاثا))[1] ، **واتە : پێغەمبەر (ﷺ) پیاوێکی لە هۆزی ئەزد کرد بەکاربەدەست لەماڵی زەکات ناوی ئیبن لتبیە بوو ، کاتێك گەڕایەوە وتی : ئەوە بۆ ئێوەیە و ئەمەش بەدیـــاری بۆ من هێنراوە ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ئەوە چییە ئێمە کەسێك دەکەینە کاربەدەست لەوەی کە خودا ئێمەی تێدا بەرپرسیار کردووە ، دەڵێ : ئەوە بۆ ئێوەیە و ئەمەش بەدیاری بۆ من هێنراوە ! با ئەو کەسە لەماڵی باوکی یان دایکی دابنیشێت سەیربکات بزانە کەس دیاری بۆ دەبات ، سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە هەر شتێکی لێ ببات ڕۆژی دوایی دێت بەسەر گەردنیەوەیە ، ئەگەر حوشترێك بێت دەنگی حوشتری لێدێت ، ئەگەر مانگا بێت دەنگی مانگای لێدێت ، وە ئەگەر پەز بێت دەنگی پەزی لێدێت ، دەستەکانی بۆ ئاسمان بەرز کردەوە هەتا سپیایی ژێر باڵەکانیمان بینی و فەرمووی : خودایە من گەیاندم ؟ سێ جار .**

---

[1]. رواه البخاري(٢٥٩٧) ،و مسلم(١٨٣٢).

وە هەروەها دڵنەوایی کردنی کاربەدەستان لە مامەڵە و کڕین و فرۆشتن و بەکرێدان و بازرگانی و کشتوکاڵ و ئاودێریدا ... هتد ، جۆرێکە لە دیاری کاربەدەستان .

لەبەر ئەوە عمری کوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) ماڵ و سامانی تایبەتی کاربەدەستە زۆر لە خوداترس و خاوەن فەزڵەکانی ـ ئەوانەی کە گومانی ناپاکیان لێنەدەکرا ـ دەیکرد بە دوو بەشەوە ، بەشێکی بۆ دەوڵەت و ئەویتری بۆ خۆیان ، چونکە لەوانەیە لەبەر دەسەڵاتەکەیان بە دیاریی و خۆبردنە پێشەوە لەلایەن کەسانی ترەوە بۆیان برابێت ، چونکە عمر پێشەوا و کاربەدەستێکی دادپەروەر بوو هەموو داهاتەکانی دەوڵەت و کاربەدەستانی بەیەکسانی دابەش دەکرد، بەڵام لەوەتەی کاربەدەستان و خەڵکیش گۆڕاون ، پێویستە لەسەر مرۆڤ ئەوەی فەرمانی پێکراوە بەگوێرەی توانا ڕای پەڕێنێت ، وە وازبهێنێت لەوەی حەرامکراوە لەسەری ، وە هەرشتێك کە خودا حەڵاڵی کردووە لەسەر خۆی حەرامی نەکات .

کۆمەڵێك خەڵك گیرۆدەی وەرنەگرتنی دیاری و بەرتیلی کاربەدەستان دەبن ، لەبەر ئەوەی ڕووگیر نەبن کە مافە زەوت کراوەکانیان بۆ وەرگرنەوە ، ئەوەش وازهێنانە لەوەی کە خودا لەسەریان پێویستی کردووە لە ڕاپەڕاندنی ئیش و کاری خەڵك بەبێ بەرامبەر ، بەو کارەش کەسێکی تر کە

کارەکەیان بۆ ڕادەپەڕێنێت بەرتیل و دیارییان لێوەردەگرێت و مافەکانیان بۆ دەگەڕێنێتەوە و ستەمیان لەسەر لا دەبات ئەو خەڵکانە ئەمەیان پێباشترە لەوی تریان ، چونکە یەکەمیان دواڕۆژی خۆی لەبەر دونیای کەسانی تر دۆڕاندووە ئەوی تریشیان لەو دۆڕاوترە کە دیسان دواڕۆژی خۆی لەبەر دونیای کەسانی تر فرۆشتووە ، چونکە لە بنچینەدا دەبێت ئەوان مافە زەوتکراوەکان بگەڕێننەوە و ستەمەکان لەسەر خەڵکی لابەرن بە گوێرەی توانا ، چونکە ڕاپەڕاندنی ئیش و کاری خەڵك ناوکرۆکی کاری (مهمه) کاربەدەستانە .

شایەنی باسە ئاگادار کردنەوەی کاربەدەستان لە پێداویستیەکانی خەڵك و ڕێنمونی کردنیان بۆ چاکەی (مصلحة) خەڵك و دورخستنەوەیان لە زیانی خەڵك بەشێوەیەکی نەرمونیان نەك بەزبر نووسین ، کە هەندێك لە نوسەران و ئەدیبان و هاوشێوەکانیان بۆ مەبەستێك ئەو کارە دەکەن ، وەك لە فەرموودەی هندی کوڕی باوکی هالە (رضي الله عنه) هاتووە کە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : ((أبلغوني حاجة من لا يستطيع إبلاغها ، فإنه من أبلغ ذا سلطان حاجة من لا يستطيع إبلاغها ثبت الله قدميه على الصراط يوم تزل الأقدام))[1] ،

---

[1]. رواه الطبراني في المعجم الكبير(١٥٧/٢٢) ، و البيهقي في شعب الإيمان (١٤٣٠) ، و ضعفه الألباني في (الضعيفة)(١٥٩٤).

واتە : ئیش و كاری كەسانێكم پێبگەیەنن كە خۆیان ناتوانن بیگەیەنن ، چونكە هەركەسێك ئیش و كاری ئەو كەسە بگەیەنێت بەكاربەدەستێك ، خودا پێكانی جێگیر دەكات لەسەر پردی (صراط) لەو ڕۆژەی كە پێیەكان دەلەرزن و دەخلیسكێن ، وە ئیمامی ئەحمەد و ئەبوداود لە (سنن)ەكەیدا لە ئەبو ئومامەی الباهلی یەوە (رضي الله عنه) دەگێڕنەوە : كە پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : ((من شفع لأخيه شفاعة ، فأهدى له عليها هدية فقبلها ، فقد أتى باباً عظيماً من أبواب الربا))[1] ، واتە : ئەوەی كارێك بۆ برایەكی موسڵمانی ڕێكبخات و ئاسانكاری بۆ بكات ، وە لەبەر ئەو كارەی دیاریەك وەربگرێت ئەوا دەرگایەكی گەورەی لە دەرگاكانی سووی (ربا) لەسەر خۆی كردۆتەوە ، وە ئیبراهیم الحربی دەگێڕێتەوە لە عبداللەی كوڕی مسعودە وە (رضي الله عنه) كە دەڵێت : (السحت أن يطلب الحاجة للرجل ، فتقضى له ، فيهدي إليه هدية ، فيقبلها) ، واتە : ئەگەر كەسێك كارێك بۆ كەسێكی تر ڕاپەڕێنێت ، دیاری بداتێ لەبەر ئەو كارە ، حەرامە لێی وەری بگرێت ، وە دیسان لە (مسروق)ەوە گێڕدراوەتەوە لە سەر مافێكی زەوتكراو قسەی لەگەڵ ئیبن زیاد دا كرد ، گەڕاندیەوە بۆ خاوەنەكەی، ئەو كەسەی مافەكەی بۆ گەڕێنرایەوە ، بەندەیەكی بەدیاری بۆ مسروق هێنا ، ئەویش لێی وەرنەگرت و وتی لە ئیبن

---

[1]. رواه أبوداود(٣٥٤١) ، و صححه الألباني في (صحيح الترغيب)(٢٦٢٤).

مسعودم بیستووه دەیوت : (من رد عن مسلم مظلمة ، فرزأه عليها قليلاً أو كثيراً ، فهو سحت : فقلت : يا أبا عبدالرحمن ! ما كنا نرى السحت إلا الرشوة في الحكم ، قال : ذاك كفر) ، واتە : ئەوەی ستەمێك لە سەر موسڵمانێك لا ببات ، لە بەرامبەر دا پارەیەك وەربگرێت کەم بێت یان زۆر لەسەر ئەو کارە ئەوە حەرامە ، وتم باوكی عبدالرحمن : ئێمە ماڵی حەرام (السحت) بەس ئەوەیە لامان کەسێك بەرتیل بــدات بەکاربەدەستان ، فەرمووی : ئەوە کوفرە ، ئەگەر کاربەدەستی گەورە ، ئەو پارەی کەتایبەتە بەخۆی و خزم و دار و دەستەکەی لە فەرمانڕەواکانی کردەوە ، پێویستە هاوکاری هیچ یەکێك لەوان نەکرێت ، چونکە هەریەکە لەوان ستەمکارە وەك دزێکە لە دزێکی تر دزی بکات ، یان ئەو دوو کۆمەڵەی کە لەسەر دەمارگیری و پلە و پایە دەجەنگن دەستکەوتی هەردوو لایان حەرامە ، وە حەرامە هاوکاری ستەمکار بکرێت ، چونکە هاوکاری دوو جۆرە :

یەکەم : هاوکاری لەسەر خێر و چاکە ، وەك هاوکاری لە تێکۆشان و ئەنجامدانی سزاکان (الحدود) ، وە لە وەرگرتنەوەی ماف و دانەوەی بەخاوەنەکانی ، ئەمە خودا و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانیان پێکردووە ، هەریەکە خۆی لە بەرگری کردن لەو مافانە بدزێتەوە بە بیانوی ئەوەی بە هاوکاری ستەمکاران نەیەتە ئەژمار ، ئەوە کارێك کە لەسەر خودی ئەو کەسە

پێویستە (فرض عین) بەجێی نەهێناوە ، یان پێویستیەکی کفایەی (فرض کفایة) وازلێهێناوە ئەگەر واگومان ببات ئەوە دونیا نەویستیە (دووری لە دونیا) (الورع) ، وەك زۆر جار ئەو کەسانەی ترسنۆك و سەرنەکەوتوون کارەکەیان بە دونیا نەویستی ناوزەند دەکەن ،چونکە هەریەکە لەو کارانە پێدان و گرتنەوەی تێدایە .

دووەم : هاوکاری کردن لەسەر خراپە و خراپەکاری ، وەك هاوکاری کردن لە کوشتنی کەسانی بێتاوان ، وە داگیرکردنی ماڵ و سامانی بێ گوناهان ، یان لێدانی کەسێك کەشایەنی لێدان نەبێت ... هتد ، ئەمە خودا و پێغەمبەر (ﷺ) حەرامیان کردووە .

بەڵێ لەکاتێکدا ئەو ماڵانەی بەستەم لە خەڵك وەرگیراوە ئەستەم بوو بگەڕێنرێنەوە بۆ خاوەنەکانیان ، وەك زۆربەی ماڵەکانی دەوڵەت ، هاوکاری کردن لەو ماڵ و سامانانەی بۆ خێر و چاکەی موسڵمانان‌اندا و پڕکردنەوەی کەم و کورتیەکانیان ، و بژێوی جەنگاوەران... هتد ، هاوکاری کردن لەسەر ئەم جۆرە کارانە هاوکاریە لەسەر خێر و چاکە ، پێویستە لەسەر کاربەدەستان لەو ماڵ و سامانانەی کە بە ستەم لەخەڵکیان وەرگرتووە - ئەگەر خاوەنەکانیان یان میراتگرەکانیان نەناسیەوە بۆ ئەوەی بۆیان بگەڕێننەوە - ئەوا کاربەدەست دەتوانێت ئەو پارەیە لە بەڕێوەبردنی ئیش و کاری

موسڵمانانندا خەرج بکات ـ بەڵام دەبێت لەسەری تەوبە بکات و پەشیمان بێتەوە ئەگەر خۆی ئەو ستەمەی کردبوو ـ ئەوە ڕای زۆربەی زانایانە : وەك مالك و ئەبو حنیفە و ئەحمەد وە لەزیاتر لە هاوەڵێکەوە گێڕدراوەتەوە ، وە بەڵگەی شەرعی لەسەرە ، وە ئەگەر یەکێك لە قەڵەم ڕەوەکانی ئەو کارەیان کردبوو ئەوا پێویستە هەر بەو شێوەیە مامەڵەی لەگەڵدا بکات ، و ئەگەر کاربەدەست ئامادە نەبوو ئەو ماڵە بەستەم وەرگیراوە بگەڕێنێتەوە بۆ خاوەنەکەی ، دیسان هاوکاری کردن لە خەرج کردنی لە خێر و چاکەی خاوەنەکانی و موسڵمانان باشترە لەوەی ڕەها بکرێت و ئەو پارەیە بە فیڕۆ بچێت ، چونکە شەریعەت پەیڕەوکردن و کارپێکردنی وەستاوە لەسەر ئەم ئایەتە پیرۆزەی خودا کە دەفەرموێت :﴿ فَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ مَا ٱسۡتَطَعۡتُمۡ ﴿١٦﴾ ﴾[التغابن] ، واتە : خودا بپەرستن بە گوێرەی توانا ، کە ڕاڤەی ئەو فەرمودەیە :﴿ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ ﴿١٠٢﴾ ﴾[آل عمران] ، واتە : خودا بپەرستن و سەرپێچی فەرمانەکانی مەکەن .

وە ئەو فەرموودەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) کە دەفەرموێت : ((إذا أمرتكم بأمر فأتوا منه ما استطعتم))[1] ، واتە : ئەگەر فەرمانم پێکردن بەشتێك ئەوا بەگوێرەی توانا پێی هەستن .

وە لەبەر ئەوەی کارکردن بۆ چاکەکاری و بەرژەوەندی موسڵمانان و پەکخستنی خراپە و کەمکردنەوەی پێویستیەکی شەرعی یە ، بەڵام ئەگەر لە کاتێکدا دوو بەرژەوەندی پێچەوانەی یەکتر بوون ئەوکات پێویستە کام بەرژەوەندیان قازانجی گشتی زیاتر بوو ئەوەیان پەیڕەو بکرێت ، وە هەوڵ بدرێت ئەگەر دوو کاری خراپ هەبوو خراپترینەکەیان بەرژەوندی موسڵمانانی لێ بپارێزرێت . کەسێك هاوکارە لەسەر ستەم و خراپەکاری ، کە یارمەتی ستەمکار بدات لەسەر ستەمکردن ، نەك کەسێك هاوکاری ستەم لێکراو بکات و هەوڵی نەهێشتنی ئەو ستەمە بدات لەسەری ، ئەوکات دەبێتە بریکار و یارمەتیدەری ستەم لێکراو نەك ستەمکار ، نموونەی ئەوەش بریکاری هەتیو و ماڵی وەقفە ، ئەگەر کاربەدەستێکی ستەمکار داوای پارەی لێکرد ، هەوڵیدا بەکەمترین بڕی پارە ئەو کاربەدەستە ڕازی بکات ـ دوای تێڕامانێکی زۆر و ناچاری ـ ئەوە چاکەی کردووە و چاکەکاران لەوە زیاتریان لەسەر نییە .

---

[1]. رواه البخاري(٧٢٨٨) ، و مسلم(١٣٣٧).

وە هەروەها بریکار و دەلاڵ و نوسەر و بێجگە لە ئەوانیش ، کە پشتیان پێدەبەسترێت لە مۆرکردنی پەیمان و وەرگرتنی پارە و دانەوەی ئەوەی پێویستە بیدەنەوە ، نابێت بریکاری ستەمکاران بکرێت لە شت وەرگرتن لە خەڵکی .

هەروەها ئەگەر ستەمێك سەپێنرا بەسەر خەڵکی گوندێك یان شارێك یان لەسەر رێگەیەك یان لەبازاڕێکدا ، لەو کاتەدا ئەگەر کەسێکی چاکەکار بوو بە ناوبژیکار بۆ لابردن یان کەم کردنەوەی ئەو ستەمە بەگوێرەی توانا ، ئەو پارەش کە داواکراوە لێیان بیدەنە کاربەدەست بەدادگەرانە دابەشی کرد بەسەر خەڵکەکە هەریەکە بەگوێرەی توانای ماددی ، بەبێ ئەوەی بەرژەوەندی خۆی و کەسانی تری تێدا ڕەچاو بکات ، و بەرتیل وەرنەگرێت بەڵکو تەنها ببێتە بریکار لەجێگەی ئەوان ئەوەی لێیان داواکراوە هەوڵ بدات بەکەمی بیداتە کاربەدەستان ، ئەوە کەسێکی چاکەکارە ، بەڵام زۆرجار ئەوەی بەو کارانەوە تێوە دەگلێت بریکاری ستەمکارانە و خۆ ویست و بەرتیل خۆر و لایەنگری خزم و دۆستانی خۆیان دەکەن و لە کەسێك کە ئارەزویان بوو لێی وەردەگرن ، ئەو کات یەکێکە لە ستەمکارە گەورەکان ، وە لە نێو دارە تەرمی (تابوت) ئاگریندا زیندوو دەکرێنەوە بۆ لێپرسینەوەیان

ئەوان و هاوشێوەکانیان و یارمەتی دەرەکانیان ، دوایی فڕێ دەدرێنە ناو دۆزەخەوە .

بەشی شەشەم

ڕێگەکانی خەرج کردنی پارەی دەوڵەت

لەخەرج کردنی پارەی دەوڵەتدا پێویستە لە گرنگترین شتەوە دەست پێبکرێت کە بەرژەوەندی گشتی موسڵمانانی تێدابێت ، وەك پارەدان بەکەسێك کە بەهۆیەوە موسڵمانان قازانجێکی گشتی بکەن .

بۆ نموونە جەنگاوەران کەسانی تێکۆشەر و کۆڵنەدەرن ئەوان شایستەترین کەسن بەو ماڵانەی کە بەبێ جەنگ دەستدەکەون ، شەرعناسان ناکۆکن لەسەر ئەوەی کە ئایا ئەو پارە تەنها تایبەتە بەوان یان هاوبەشە لە نێوان ئەوان و بەرژەوەندیە گشتییەکان دا ؟ بەڵام هەموو داهاتەکانی دەوڵەت لە بەرژەوەندی موسڵماناندا خەرج و دابەش دەکرێت ، مەگەر بەبەڵگەیەك تایبەت کرابێت وەك ماڵی زەکات و دەستکەوتەکانی جەنگ .

وە ئەو کەسانەی کە شایەنی وەرگرتنی پارەن لەلایەن دەوڵەتەوە وەك کاربەدەستان و دادوەران و زانایان و ئەو کەسانەی زەکات و داهات کۆدەکەنەوە و دەیپارێزن و دابەشی دەکەن و ئیمامی مزگەوتەکان و بانگدەران و ... هتد .

وە هەروەها داهاتی دەوڵەت لە بژێوی و کرێ دەستی خەڵك و پاراستنی سنورەکان بە ئەسپ و چەك و تفاقی جەنگی ، و ئاوەدانکردنەوە و نۆژەنکردنەوەی هەرشوێنێك پێویستی بە ئاوەدانکردنەوە هەبوو وە لە ڕێگەوبانی خەڵك و پرد و ئاوەڕۆکان ... هتد .

وە لەو کەسانەی کە شایستەن : خاوەن پێداویستیەکانن ، چونکە شەرعناسان ناکۆکن لەوەی کە ئایا بێجگە لەماڵی زەکاتیش هەر ئەوان پێش دەخرێن ، لەو ماڵانەی کە بەبێ جەنگ دەستی بەسەردا دەگیرێت ،

هەندێکیان دەڵێن : پێش دەخرێن ، وە ئەوانی تر دەڵێن : ئەوماڵەی کە بۆ ئیسلامە ئەوان بەشیان تێدا هەیە ، وەك چۆن میراتگر بەشی لە ماڵی میرات بەردەکەوێت ، ئەو ڕایەش ڕاسترە کە دەڵێت : پێش کەسانی تر دەخرێن ، چونکە پێغەمبەر (ﷺ) کەسانی نەدار و بێدەرامەتی پێش دەخست ، وەك چۆن لەماڵی (بني النضير) ئەوانی پێش خەڵکانی تر خست ، وە عمری کوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) دەڵێت : (ليس أحد أحق بهذا المال من أحد ، إنما هو الرجل وسابقته ، والرجل وغناؤه ، والرجل وبلاؤه ، والرجل وحاجته) ، واتە : کەس لەم ماڵەدا لەکەسی تر شایستەتر و پێشتر نییە ، بەڵکو بۆ ئەو کەسانەیە کە بەهۆی پێشڕەوی ئەوانەوە ئەو ماڵە بەدەست هاتووە ، و بۆ ئەو کەسەی کە بەهۆی لێهاتوییەوە موسڵمانان توشی خێربوون ، و بۆ ئەو کەسەی کە توشی ئێش و ئازار بووە ، و ئەو کەسەی کە نەدارە ، عمر (رضي الله عنه) کردیانی بە چوار تاقمەوە :

یەکەم : ئەوانەی کە پێشەنگ بوون ، و بـە هۆی ئەوانەوە ئەو ماڵە بەدەستهاتووە .

دووەم : ئەو کەسەی کە هەوڵی بەدەست هێنانی قازانج دەدات بۆ موسڵمانان ، وەك کاربەدەستان و زانایان کە هەوڵی قازانج و خێری دونیا و قیامەتی موسڵمانان دەدەن .

سێیەم : ئەوانەی کە توشی ئێش و ئازار دەبن و هەوڵی دوورخستنەوە و لابردنی نەهامەتی و زیان لەسەر موسڵمانان دەدەن ، وەك تێکۆشەرانی ڕێگەی خودا لە سەربازان و چاوساغانی سوپا و ئامۆژگاری کاران و هاوشێوەکانیان .

چوارەم : نەداران و دەست کورتان.

وە ئەگەر کەسێك لەوانە ئەو بەشەی پێیدرا بەخشی و وەری نەگرت ئەوە خودا دەوڵەمەندی دەکات ، ئەگەرنا ئەوەندەی دەدرێتیٚ کە بەشی بکات یان بە گوێرەی کارەکەی ، ئەگەر زانرا پێدانی ماڵ بەکەسێك لە ئیش و کاری خۆیدا خەرجی دەکات ئەوە بەگوێرەی پێداویستی خۆی لەماڵی زەکات و ماڵە گشتیەکانیش بەشی دەدرێت ، لەوە زیاتری ناکەوێت ، مەگەر بەشێوازێك کە هاوشێوەکانی زیاتریان بەرکەوێت ، چونکە ئەویش هاوتای دەسکەوتەکانی جەنگ و ماڵی میراتە .

وە دروست نییە پێشەوا و کاربەدەست ماڵ و پارە بدات بەیەکێك بە ویست و ئارەزوی خۆی ، لەبەر خزمایەتی نێوانیان ، یان خۆشەویستی ... هتد ، وە هەروەها دروست نییە پارە بدرێت بۆ مەبەستێکی حەرام وەك پێدان بە نێرەموك و منداڵی جوان (لوسکە) و کۆستە ، کەسی ئازاد بن یان کۆیلە ، وە هەروەها بە شەرواڵ پیس و گۆرانی بێژ و گاڵتەجاڕ و

هاوشێوەکانیان ، یان بەخشین بە فاڵچیەکان لە جادوباز و ئەستێرەناس و هاوشێوەکانیان .

وە دروستە بەڵکو پێویستە پارەدان بۆ دڵ ڕاگرتنی کەسانێك کە پێویستیان بەدڵنەوایی و دڵ ڕاگرتن هەیە ، ئەگەرچی ئەو کەسەی ئەوماڵەی پێدەدرێت دروست نییە بۆی ، هەروەها خودای پەروەردگار پێدانی ماڵی بۆ دڵنەوایی کردن لە قورئاندا حەلاڵ کردووە ، وە هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) ماڵی بەشی ئەو کەسانەداوە کە دڵیان ڕاگیرکراوە لەو ماڵانەی کە دەستی بەسەردا دەگیرا بەبێ جەنگ ... هتد .

بۆ نموونە : (الأقرعی کوڕی حاب)ی سەرۆکی (بنی تمیم) و (عیینەی کوڕی محصن) سەرۆکی (بنی فزار)ە و (زید الخیر الطائي) سەرۆکی (بنی نبهان) و (علقمەی کوڕی علاثة العامري) سەرۆکی (بنی کلاب) ، وە پیاوماقولانی قوڕەیش ئەوانەی کە لە ئازاد کردنی مەککەدا ئازادکرابوون وەك : صفوانی کوڕی أمیە ، و عکرمەی کوڕی أبو جهل ، و أبو سفیانی کوڕی حرب ، و سهیل کوڕی عمرو ، حارثی کوڕی هشام ، ئەمانە و زۆر خەڵکی تر پێغەمبەری خوا (ﷺ) لەماڵی دەوڵەت دڵی ڕاگیر دەکردن .

لە هەردوو صحیحەکەدا لە ئەبو سعیدی خدریەوە (رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە دەڵێت : ((بعث علي وهو باليمن بذهيبة في تربتها إلى رسول الله (ﷺ) فقسمها

رسول الله (ﷺ) بين أربعة : الأقرع بن حابس الحنظلي ، وعيينة بن حصن الفزاري ، وعلقمة بن علاثة العامري ، سيد بني كلاب ، وزيد الخير الطائي ، سيد بني نبهان . قال : فغضبت قريش والأنصار ، فقالوا : يعطي صناديد نجد ويدعنا : فقال رسول ، (ﷺ) : إني إنما فعلت ذلك لتأليفهم ، فجاء رجل كث اللحية ، مشرف الوجنتين ، غائر العينين ، ناتيء الجبين ، محلوق الرأس ، فقال : اتق الله يا محمد . فقال رسول الله (ﷺ) : فمن يتق الله إن عصيته ؟ أيأمنني على أهل الأرض ولا تأمنوني ؟! قال : ثم أدبر الرجل ، فاستأذن رجل من القوم في قتله ، ويرون أنه خالد بن الوليد ، فقال رسول الله (ﷺ) : إن من ضئضئ هذا قوماً يقرءون القرآن لا يجاوز حناجرهم ، يقتلون أهل الإسلام ويدعون أهل الأوثان يمرقون من الإسلام كما يمرق السهم من الرمية ، لئن أدركتهم لأقتلنهم قتل عاد)) [١] ، **واتە : عەلی(رضي الله عنه) کاتێك لە یەمەن بوو پارچە خشڵێکی پاڵفتە نەکراوی بۆ پێغەمبەری خوا (ﷺ) نارد ، دابەشی کرد بەسەر چوار کەسدا : ئەقرعی کوڕی حابسی الحنظلی ، و عویینەی کوڕی حصنی فزاری ، و علقمەی کوڕی علاثە العامری سەرۆکی (بنی کلاب) ، وە زیدالخیر الطائی سەرۆکی (بنی نبهان) ، ئەبو سعید دەڵێت : قوڕەیش و پشتیوانەکان (الأنصار) پێیان ناخۆش بوو توڕە بوون ، وتیان : بەشی سەرۆك و پیاوماقوڵانی نەجد دەدات و بەشی ئێمە نادات ، پێغەمبەر**

---

[١]. رواه البخاري(٣٣٤٤) ، و مسلم(١٠٦٤).

خوا (ﷺ) فەرمووی : من ئەوەم كرد لەبەر دڵڕاگرتنیان ، پیاوێكی ڕیش پڕی دەم و چاو گۆشتنی چاو بە قوڵدا چووی نێو چاوان پانی سەر تاشراو وتی : ئەی محمد لە خودا بترسە ، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی : كێ لە خودا دەترسێت ئەگەر من سەرپێچی بكەم ؟! دوایی كابرا پشتی هەڵكرد و ڕۆیشت ، كەسێك لەوانەی لەوێ دانیشتبوون ڕوخسەتی خواست بۆ ئەوەی بیكوژێت ، دەڵێن : خالیدی كوڕی ولید بوو ، پێغەمبەری خوا (ﷺ) فەرمووی : لە نەوە و هاوشێوەی ئەم كابرایە كەسانێك پەیدا دەبن قورئان دەخوێنن لە قوڕگیان ناچێتە خوارەوە ، لە گەڵ ئەهلی ئیسلامدا دەجەنـگن و واز لە دژایەتی و جەنگانی بتپەرستان دەهێنن ، لە ئاین دەردەچن وەك چۆن تیر لە كەوانەكەی دەردەچێت ، ئەگەر پێیان بگەم لەگەڵیان دەجەنگم تا لە ناویان دەبەم وەك چۆن گەلی عاد لەناوچوون ، وە ڕافعی كوڕی خدیج (رضي الله عنه) دەڵێت : ((أعطى رسول الله (ﷺ) أبا سفيان بن حرب ، وصفوان بن أمية ، وعيينة بن حصن ، والأقرع بن حابس ، كل إنسان منهم مائة من الإبل ، وأعطى عباس بن مرداس دون ذلك ، فقال عباس بن مرداس:

أتجعل نهبي ونهب العبيد ... بين عيينة والأقرع

وما كان حصن ولا حابس ... يفوقان مرداس في المجمع

وما كنت دون امرئ منهما ... ومن يخفض اليوم لا يرفع

، قال : فأتم له رسول الله ﷺ مائة))[1] ، **واته : پێغەمبەر خوا (ﷺ)** سەد حوشتری دایە هەریەکە لە أبو سفیانی کوڕی حرب و صفوانی کوڕی أمیه و عویینەی کوڕی محصن ، بەڵاَم لە ئەوان کەمتری دایە عباسی کوڕی مرداس ، عباس وتی : بەشی من و(عبید) کەناوی ئەسپەکەی بوو ، دەدەیتە عویینە و ئەقرع ، نەحصن و نەحابسیش ، لە داستانەکەدا پێش من نەکەوتوون وە لە هیچ شتێك لەوان دوانەکەوتووم ، ئەو کەسەش ئەمڕۆ بەشی کەم پێدرا ئیدی بەشی زیاد نادەن ، دەڵێت : پێغەمبەری خودا (ﷺ) بەشەکەی ئەویشی کرد بەسەد .

ئەو کەسانەی دڵنەوایی دەکرێن دوو جۆرن : بێباوەڕ و موسڵمان ، بەشدانی بێباوەڕ یان لەبەر ئەوەیە بەو پێدانە چاوەڕوانی موسڵمان بوونی لێدەکرێت ، یان بۆ دوورخستنەوەی شەڕ و زیانیەتی لە موسڵمانان گەر بەوە نەبێت ئەو زیانە دوورنەکەوێتەوە .

وە موسڵمانیش بە پێدانی دیسان چاوەڕوانی چاکەی لێدەکرێت بۆ قوڵ بوونەوەی ئیسلامەتیەکەی ، یان بەهۆی ئەو پێبەخشینەوە هاوشێوەکانی موسڵمان بن ، یان لەبەر ئەوەی هەندێك کەس ئەو پێداویستیانەی دەوڵەت کە لەسەریانە بەجێی ناهێنێت لە ترسی ئەو کەسە نەبێت ، یان لەبەر ڕق

---

[1]. رواه مسلم(١٠٦٠).

چواندنی دوژمنان ، یان لەبەر بەرگری كردنی شەڕ و زیانی لەسەر موسڵمانان ، ئەگەر بەوە نەبێت بەرگری نەكرێت ، ئەم جۆرە بەخشینە ئەگەرچی لە ڕواڵەتدا ، بەخشینە بە سەرگەورە و دەسەلأت داران ، بەبێ پێدانی بێ دەسەلأتان ، وەك كردەوەی پادشاكان ، بەلأم هەموو كردەوەیەك بە نییەتە ، ئەگەر بەو كارە مەبەستی ئاین و بەرژەوەندی موسڵمانان بوو ، ئەوە وەكو ئەو بەخشینانەی پێغەمبەری خوا (ﷺ) و خەلیفەكانیەتی ، بەلأم ئەگەر مەبەست لەو بەخشینانە پاراستنی دەسەلأت و گەندەڵی بوو ، ئەوە لە جۆری بەخشینەكانی فیرعەونە ، بەلأم كەسانی خاوەن ئاینی خراپ و توندڕەوی وەك (ذو الخویصره) كە ئەو بەخشینانەی پێغەمبەری خودای (ﷺ) پێباش نەبوو ناڕەزایی دەربڕی ، وە هەروەها حزبەكەی كە (خوارج) بوون لە دەسەلأتی علی (رضي الله عنه) دەرچوون و ناڕەزاییان دەربڕی ، مەبەستیان لە كێشەی (تحكیم) ڕەوا نەبوو .

ئەو كەسانە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی بە جەنگ كردووە لە دژیان ، چونكە بۆچونێكی توندڕەویان لە ئایندا هەیە ، كە نە بەكەڵكی دونیا و نە بەكەڵكی دواڕۆژ دێت ، وە زۆر جار دونیا نەویستی (الورع) بێمانا دەبێتە هۆی ترسنۆكی و چروكی ، چونكە لە هەردوو بارەكەدا ئەو كارەی فەرمانی پێكراوە لایەنێكی بە جێنایەت ، بۆ نمونە بەترسان لەوەی توشی خراپەبێت ،

واز دەهێنێت لە تێکۆشان و جیهاد ، وە نەدانی بژێویماڵ و منداڵی ، لە بەر ترس و چروکی ، وە پێغەمبەری خودا(ﷺ) دەفەرموێت : ((شر ما في المرء شح هالع وجبن خالع))[1] ، واتە : خراپترین شت لە مرۆڤدا ئەوەیە : زۆر چروك و زۆر ترسنۆك بێت .

وە هەندێ جار مرۆڤ واز لە کارێك دەهێنێت لەبەر گومان ، یان بەدونیا نەویست خۆی پیشان دەدات ، ئەوە لوت بەرز و خۆ بەزلزانە ، وە ئەو فەرموودەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ، ((إنما الأعمال بالنيات))[2] ، واتە : هەموو کردەوەیەك بەنییەتە ، وتەیەکی کۆکەرەوەی تەواوە ، چونکە نییەت بۆ کردەوە وەك رۆحە بۆ جەستە ، ئەگەر وا نەبوایە ئەو کەسەی کڕنوش بۆ خودا دەبات ، لەگەڵ ئەو کەسەی کڕنوش بۆ خۆر و مانگ دەبات لە ڕواڵەتدا هیچ جیاوازیەکیان نییە ، چونکە هەریەکە لەوان نێو چاوانی دەخاتە سەر زەوی ، بەڵام لە ناوەڕۆك و ماهیەتدا کەسی یەکەم نزیکترین کەسە لە خوداوە ،و ئەوانی تریش دوورترین کەسانن لە خوداوە ، وە خودای پەروەدگار دەفەرموێت :﴿ وَتَوَاصَوۡاْ بِٱلصَّبۡرِ وَتَوَاصَوۡاْ بِٱلۡمَرۡحَمَةِ ١٧ ﴾[البلد] ، واتە : ئەو کەسانەی ئامۆژگاری یەکتر دەکەن بە ئارامگرتن و بە بەزەیی لە نێوانیاندا ، وەلە

---

[1]. رواه أبو داود(٢٥١١) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٣٧٠٩).

[2]. رواه البخاري(١) ، و مسلم(١٩٠٧).

ئەسەرێکدا هاتووە : ((أفضل الإيمان السماحة والصبر))[1] ، واتە : باشترین باوەڕ لێبوردەی و ئارامگرتنە ، بەڕێوەبردن و پارێزگاری کردنی خەڵك بە دەست کراوەیی و بەخشین و فریاکەوتنیان نەبێت بەڕێوەناچێت ، کە ئەوەش چاونەترسی دەگەیەنێت ، وە هەر کەسێك ئەو دوو سیفەتەی تێدا نەبێت - بەخشندەی و لێهاتوویی - دونیا و دواڕۆژیشی بۆ چاك نابێت ، وە لەبەر ئەوە هەر کەسێك پشت ئەستوور نەبێت بەو دوو سیفەتە خودا کاری لە دەست دەردێنێت و بە کەسانی تری دەسپێرێت .

خودا دەفەرموێت :﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمُ ٱنفِرُواْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱثَّاقَلْتُمْ إِلَى ٱلْأَرْضِ ۚ أَرَضِيتُم بِٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا مِنَ ٱلْـَٔاخِرَةِ ۚ فَمَا مَتَـٰعُ ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا فِى ٱلْـَٔاخِرَةِ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٣٨﴾ إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَيَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّوهُ شَيْـًٔا ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە بۆچی پێتان بڵێن : دەربچن و ڕاپەڕن بۆ جەنگان و تێکۆشان لەپێناو خودا تەمبەڵی دەکەن و خۆتان دەدزنەوە؟! ئایا ئێوە ژیانی دونیاتان لە پاداشتی ڕۆژی دوایی پێ باشترە ؟ ئەوە بزانن خۆشیەکانی دونیا لە چاو پاداشتی ڕۆژی دوایی زۆر

---

[1]. رواه البخاري في التاريخ الكبير(٥/٢٥) ، و الحاكم في المستدرك (٣/٧٢٥) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(١٠٩٧).

کەمە ، ئەگەر ئێوە دەرنەچن بۆ جەنگان و تێکۆشان لە پێناو خودا ئەوا دەتان گۆڕێت بە کۆمەڵێکی تر ، وەهیچ زیان بە خودا ناگات لەکەم تەرخەمی ئێوە ، خودا توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە ، وە دیسان خودا دەفەرموێت :﴿هَٰٓأَنتُمۡ هَٰٓؤُلَآءِ تُدۡعَوۡنَ لِتُنفِقُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَمِنكُم مَّن يَبۡخَلُۖ وَمَن يَبۡخَلۡ فَإِنَّمَا يَبۡخَلُ عَن نَّفۡسِهِۦۚ وَٱللَّهُ ٱلۡغَنِيُّ وَأَنتُمُ ٱلۡفُقَرَآءُۚ وَإِن تَتَوَلَّوۡاْ يَسۡتَبۡدِلۡ قَوۡمًا غَيۡرَكُمۡ ثُمَّ لَا يَكُونُوٓاْ أَمۡثَٰلَكُم ٣٨﴾[محمد] ، واتە : ئێوە کۆمەڵە کەسانێکن بانگهێشت دەکرێن بۆ ئەوەی لە پێناوی خودا ببەخشن ، بەڵام هەندێك لە ئێوە چروکی دەکەن ، ئەوەی چروکی بکات زیانی بۆ خۆی هەیە ، چونکە خودا دەوڵەمەندە و ئێوە هەژارن ، ئەگەر ئێوە پشت لەبەر نامەی خودا هەڵکەن خودا دەتان گۆڕێت بە گەلێکی تر وەك ئێوە نەبن و لە ئێوە باشتربن .

وە دیسان دەفەرموێت :﴿لَا يَسۡتَوِي مِنكُم مَّنۡ أَنفَقَ مِن قَبۡلِ ٱلۡفَتۡحِ وَقَٰتَلَۚ أُوْلَٰٓئِكَ أَعۡظَمُ دَرَجَةٗ مِّنَ ٱلَّذِينَ أَنفَقُواْ مِنۢ بَعۡدُ وَقَٰتَلُواْۚ وَكُلّٗا وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلۡحُسۡنَىٰ ١٠﴾ [الحديد] ، واتە : یەکسان نین ئەوانەی پێش پەیمانی حودەیبیە لە ڕێگەی خوداماڵیان بەخشیوە و جەنگاون ، لەگەڵ ئەوانەی دوای ئەو پەیمانە ئەو کارانەیان ئەنجام داوە ، ئەوان پلەیان بەرزترە ، وە خودا بەهەمووان بەڵێنی باشی داوە ، لێرەدا کارەکەی بە بەخشینەوە بەستووە ، کە لە دەست گوشادیەوە دێت ، و تێکۆشان و جەنگان کە لە بەجەرگ بوونەوە سەرچاوە دەگرێت ، وە

هەروەها خودای پەروەردگار لە زۆر شوێندا دەفەرموێت : ﴿ بِأَمۡوَٰلِكُمۡ وَأَنفُسِكُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ ﴿٤١﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : تێبکۆشن لە پێناوی خودا بەماڵ و نەفستان ، وە لەم ئایەتانەی خوارەوە خودای بەرز و بڵند ڕوونی دەکاتەوە کە چروکی یەکێکە لە گوناهە گەورەکان وەك دەفەرموێت : ﴿ وَلَا يَحۡسَبَنَّ ٱلَّذِينَ يَبۡخَلُونَ بِمَآ ءَاتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِن فَضۡلِهِۦ هُوَ خَيۡرٗا لَّهُمۖ بَلۡ هُوَ شَرّٞ لَّهُمۡۖ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخِلُواْ بِهِۦ يَوۡمَ ٱلۡقِيَٰمَةِۗ ﴿١٨٠﴾ ﴾[آل عمران] ، واتە : واگومان نەبەن ئەو کەسانەی چروکی دەکەن لەوەی خودا بە فەزڵی خۆی بەشی داون ، کاری باش دەکەن بۆ خۆیان بەڵکو ئەوە خراپە بۆیان ، ئەوەی کە چروکیان تیادا کردووە لە ڕۆژی دواییدا لە گەردنیان دەئاڵێنن ، وە دەفەرموێت : ﴿ وَٱلَّذِينَ يَكۡنِزُونَ ٱلذَّهَبَ وَٱلۡفِضَّةَ وَلَا يُنفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَبَشِّرۡهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٖ ﴿٣٤﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : ئەو کەسانەی زێڕ و زیو کۆ دەکەنەوە زەکاتی لێدەرناکەن و چاکەی پێ ئەنجام نادەن لەبەر خودا ، موژدەیان بدەنێ بە سزایەکی بە ئێش و ئازار ، وە هەروەها ترسنۆکی تاوانێکی گەورەیە ، خودا دەفەرموێت :

﴿ وَمَن يُوَلِّهِمۡ يَوۡمَئِذٖ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفٗا لِّقِتَالٍ أَوۡ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٖ فَقَدۡ بَآءَ بِغَضَبٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأۡوَىٰهُ جَهَنَّمُۖ وَبِئۡسَ ٱلۡمَصِيرُ ﴿١٦﴾ ﴾[الأنفال] ، واتە : هەر کەسێك پشت لە دوژمنان بکات لە کاتی جەنگدا ، لەبەر فێڵ و هونەری جەنگ

نەبێت یان بۆ یارمەتی دانی كۆمەڵێكی تر ، ئەوە تووشی توڕەیی خودا دەبێت ، وە سەرەنجامی دۆزەخ دەبێت كە خراپترین چارەنوسە ، وە دەفەرموێت : ﴿وَيَحْلِفُونَ بِٱللَّهِ إِنَّهُمْ لَمِنكُمْ وَمَا هُم مِّنكُمْ وَلَٰكِنَّهُمْ قَوْمٌ يَفْرَقُونَ ﴿٥٦﴾﴾[التوبة] ' واتە : سوێند دەخۆن كە لەگەڵ ئێوەدان ، بەڵام لەگەڵ ئێوەدا نین ، ئەوانە كەسانێكی لەرزۆك و ترسنۆكن ، لەم جۆرە بەڵگانە زۆرن لە قورئان و سوننەتدا ، ئەوەش شتێكە كە خەڵكی سەر زەوی لەسەری كۆڕان ، هەتا لە هـــەندێ پەندی میللیدا دەڵێن (نـە چزوی هەیە ، نەخوان) وە (نە سوارچاكە و نەوەك عەرەب دەست گوشادە)! .

لێرەدا خەڵكی پۆلێن دەكرێن بۆ سێ كۆمەڵ : كۆمەڵێك حەزیان لە خۆبەزل زانین و تێكدانە لەسەر زەوی ، و گوێ نادەنە پاشەڕۆژ ، و وا دەبینن كە دەسەلاَت بە بەخشین نەبێت ناپارێزرێت ، وە ئەو بەخشینەش بە دەست نایەت بەدەرهێنانی پارە لەڕێگەی نادروست و چەوت و چێڵەوە نەبێت ، بەوەش دەبنە چەتەی بەخشندە ! ئەو جۆرە كەسانە دەڵێن : ناشێت كەسێك ببێتە كاربەدەست بەسەر خەڵكەوە و خۆی لێی نەخوات و بەشی كەسانی تریش نەدات ، چونكە ئەگەر كەسێكی خۆپارێز و دەستپاك بكرێتە كاربەدەست كە خۆی لێی نەخوات و بەشی كەسانی تریش نەدات كاربەدەستەكانی سەروی لێی زویر دەبن و لەسەر كاری لادەبەن ، وە

لەوانەیە دەست درێژی بکەنە سەر ماڵ و گیانی ، چونکە ئەو کەسانە چاویان لە بەرژەوەندی دونیایانە ، دوارۆژ ی خۆیان لەبیر بردۆتەوە ، چارەنووسی ئەو کەسانە ڕیسوایی و سەرشۆڕیە لە دونیا و قیامەتدا ، ئەگەر پەشیمان نەبنەوە و دڵسۆزانە ئیش بۆ دونیا و دوارۆژی خۆیان نەکەن .

وە کۆمەڵێك ترسی خودایان هەیە ، و ئاین ڕێگریی ئەوەیان لێدەکات کە ستەم لە خەڵك بکەن و کاری حەرام ئەنجام بدەن ، ئەمە باش و پێویستە ، بەڵام لەگەڵ ئەوەدا باوەڕیان وایە سیاسەت وا دەخوازێت کە هەندێك جار کارێکی حەرام ئەنجام بدرێت ، لەبەر ئەوە بە یەکجاری واز لە سیاسەت دەهێنن ، لەوە دەچێت لەبەر ترس یان لە بەر چروکی و پیسکەیی و بێ سەلیقەیی بێت بەڵام وای وێنا دەکەن کە پشت بە ئاین بەستنە ، لەبەر ئەوە هەندێك جار واز لە کردارێکی پێویست (واجب) دەهێنن ، کە واز لێهێنانی زیانی زیاترە لە ئەنجامدانی هەندێك کاری حەرام ، یان تووشی ئەوە دەبن کە فەرمان بە ئەنجام نەدانی کارێکی پێویست بکەن ، کە ئەو فەرمان کردنە لەوانەیە ڕێگرتن بێت لەبەرنامەی خودا ، یان لەوانەیە لێکدانەوەی هەڵەیان کردبێت ، یان باوەڕیان وابووبێت کە نکولی ئەو ئیشە بەجەنگان نەبێت فەراهەم نایەت ، بەوەش لەگەڵ موسڵماناندا دەجەنگن ، وەك خەوارجەکان ، ئەو جۆرەکەسانە بە کەڵکی دونیا و ئاینیش نایەن ، بەڵام هەندێك جار بۆ

کۆمەڵێك ئیش و کاری تایبەتی ئاینی و دونیایی بەکاردێن ، و لەوە دەچێت لەو بۆچوونە هەڵەیان پەشیمان ببنەوە و بەوەش پێویستە لە کەم و کورتیان ببوردرێت ، وە لەوە دەچێت هەندێك جار لەو کەسانەبن کە هەرچی ئیش و کار دەکەن بەفیڕۆ دەچێت ، ئەوانەی کە کۆششی دونیایان لە گومڕاییدا بەسەر بردووە ، وە واگومان دەبەن کە کارێکی باش دەکەن ، ئەم کۆمەڵە لەو کەسانەن کە نە بۆ خۆیان و نە بۆ کەسانی تر هیچ بەڕەوا نابینن ، وە وا دەڕواننە خەڵك کە هەموو لە بێبڕوا و تاوانبار پێکهاتووە ، وە باوەڕیان وایە پارەدان بۆ دڵنەوایی کردن جۆرێکە لە ستەم و بەخشینی ناڕەوا .

کۆمەڵی سێیەم : گەلی دادوەر و مام ناوەندن ، پەیڕەوانی ئاینی محمد (ﷺ) ، و خەلیفەکانی ، هەتا ڕۆژی دوایی ، ئەمانە پێیان وایە بەخشینی ماڵ و سود گەیاندن بەخەڵکی ـ ئەگەرچی سەرکردەو دەست ڕۆیشتووش بن ـ بەگوێرەی پێویست ، بۆ باشتربوونی حاڵی ئەو کەسە و سەپاندنی ئاین لەلای ، ئەوە ئەو دونیایە کە ئاین ئیشی پێیەتی ، و خۆپاراستنە لەوەی کە مافی ئەو نییە بیبات ، بەوەش لە خواترسان و چاکەکاری لەیەك کاتدا بۆ خۆیان کۆدەکەنەوە :﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحۡسِنُونَ ١٢٨ ﴾[النحل] ، واتە : خودا لەگەڵ خۆپارێزان و چاکەکاراندایە ، بەوەش نەبێت سیاسەتی

ئاینی تەواو نابێت ، وە تەنها بەم ڕێگەش دونیا وئاینی خەڵکی بەباشی بەڕێوە دەچێت .

ئەو کەسانە یارمەتی خەڵکی دەدەن بەوەی پێویستیانە ، وە ئەوەی حەڵاڵ و ڕەوا نەبێت نایخۆن ، ئەم جۆرە کەسانە پارەیان کەمتر پێویستە بۆ خەرجی ڕۆژانەیان لە کەسی یەکەم ، چونکە ئەو کەسەی خەریکی کۆکردنەوەی ماڵ و سامانە چاوی خەڵکی لەسەرە ، بەڵام ئەو کەسەی دەستپاك و دونیا نەویست بێت بەرچاو نییە ، وە ئەم جۆرەیان ئاینی خەڵکی پێباش دەکرێت وەك لەوەی دووەم ، چونکە دەستپاکی لەگەڵ هێزدا ڕێز و پایەی ئاین بەهێز دەکات ، وە لە هەردوو (صحیح)ەکە لە ئەبو سفیانی کوڕی حربە (رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە : ((أن هرقل ملك الروم سأله عن النبي (صلى الله عليه وسلم) : بماذا يأمركم ؟ قال : يأمرنا بالصلاة والصدق والعفاف والصلة))[1] ، واتە : هیرەقلی پادشای ڕۆم پرسیاری پێغەمبەری (صلى الله عليه وسلم) لێکرد : بەچی فەرمانتان پێدەکات ؟ وتی : فەرمانمان پێدەکات بە نوێژ و خێر و چاکە و دەستپاکی و بەجێهێنانی ئەرکی خزمایەتی ، وە لە ئەسەرێکدا هاتووە : (أن الله أوحى إلى إبراهيم الخليل عليه السلام : يا إبراهيم : أتدري لم اتخذتك خليلاً ؟ لأني رأيت العطاء

---

[1]. رواه البخاري(٧) ، و مسلم(١٧٧٣).

أحب إليك من الأخذ)[1] ، **واتە : خودای بەرز و بڵند سروشی (الوحی) بۆ ئیبراهیم خۆشەویستی خۆی دابەزاند و پێی فەرموو : ئەی ئیبراهیم دەزانی بۆچی تۆم بە خۆشەویستی خۆم هەڵبژاردووە ؟ چونکە بەخشینت پێ خۆشترە لە وەرگرتن ، ئەمەش ئەوەیە کە لە ڕۆزی و بەخشیندا ـ کە بریتیە لە سەخاوەت و بەخشینی شتی بەسوود ـ هاوشێوەی ئارامگرتن و توڕە نەبوونە ، کە بریتیە لە بەجەرگی و خۆپاراستن لەشتی خراپ .**

چونکە خەڵك سێ کۆمەڵن : کۆمەڵێك لەبەر ئارەزووی خۆیان و خودا توڕە دەبن ، وە کۆمەڵێك نە لەبەر ئارەزوو وە نە لەبەر خودا توڕە نابن ، کۆمەڵی سێیەم (دادوەرن) لەبەر خودا توڕە دەبن نەك لەبەر ئارەزوویان وەك لە هەر دوو (صحیح)ەکەوە لە عائیشەوە ـ رضي الله عنها **ـ هاتووە ، دەڵێت :**

((ما ضرب رسول الله (ﷺ) بيده : خادما له ، ولا امرأة ، ولا دابة ، ولا شيئا قط ، إلا أن يجاهد في سبيل الله ، ولا نيل منه شيء فانتقم لنفسه قط ، إلا أن تنتهك حرمات الله ، فإذا انتهكت حرمات الله لم يقم لغضبه شيء حتى ينتقم لله))[2] ، **واتە : پێغەمبەر (ﷺ) هیچ کات بە دەستی لە کارەکەر و ئافرەت و گیانلەبەر و هیچ شتێکی تری نەداوە ، مەگەر لەکاتی تێکۆشان لە پێناوی**

---

[1]. قال إبن عثيمين(رحمه الله) : ظاهر هذا الآثر أنه ليس بصحيح ، لآن إبراهيم اتخذه الله خليلاً لآنه قدم محبة الله على أشد محبة في الدنيا وهي إبنه.

[2]. رواه مسلم (٢٣٢٨).

خودا نەبێت ، وە هەرشتێکی بەرامبەر کرابێت تۆڵەی لەبەر خۆی نەکردۆتەوە ، مەگەر سنورێکی خودا بەزێنرابێت ، ئەگەر سنورێکی خودا بەپێش چاویەوە ببەزێنرایە هیچ ڕێگری لێنەدەکرد تا لەبەر خودا توڕە ببێت.

وە ئەو کەسەی لەبەر ئارەزووی خۆی هەڵدەچێت نەك لەبەر خودا ، و بۆ خۆی پارە و ماڵ دەبات و بەشی کەسی تری لێنادات ، ئەمە دەتوانین بە کۆمەڵی چوارەم پۆلێنی بکەین ، کە خراپترین دروستکراوی خودایە ، بەکەڵکی ئاین و دونیاش نایەت ، شایەنی باسە پیاو چاکان دارایی سیاسەتی تەواون ، ئەوانن کە هەڵدەستن بەوەی پێویستە لەسەریان و ئەوەی حەرامە وازی لێدەهێنن ، و دەبەخشن لەبەر ئەوەی حاڵی خەڵکی باشبێت ، و ئەوەی بۆیان حەلاڵ نەبێت وەری ناگرن ، و لەبەر خودا توڕە دەبن کاتێك سنورێکی خودا ببەزێنرێت ، و لە مافەکانی خۆیان خۆشدەبن ، ئەوە ڕەوشتی پێغەمبەرە (ﷺ) ، لە بەخشین و پێدان کە نمونەی بەرز و بالاّ بووە لەو بوارەدا ، وە هەتاوەکو لەو ڕەوشتانەوە نزیکتربن باشترە ، با موسڵمان هەوڵبدات لەو ڕەوشتە جوانانەوە نزیك بێتەوە ، و دوای ئەوە داوای لێبوردن لە خودا بکات لەکەم و کورتی لەبەر نەگەیشتن بەو ڕەوشتە نمونەییانەی کە خودا پێغەمبەر محمدی (ﷺ) پێناردووە لە فەرمانەکانی ئاین ، ئەمەش لەو فەرمودەی خودای گەورەوە سەرچاوە دەگرێت : ﴿ ۞ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُكُمۡ أَن تُؤَدُّواْ

ٱلْأَمَٰنَٰتِ إِلَىٰٓ أَهْلِهَا ﴿٥٨﴾ ﴾[النساء] ، واتە : خودا فەرمانتان پێدەکات ڕاسپاردەکانتان بدەنە دەستی خاوەنەکانی ، خودا زاناترە .

بەندی دووەم

سنور و مافەکان

کە دوو بابەتن

بابەتی یەکەم :

سنورەکانی خودا و مافەکانی

دەبێتە هەشت بەشەوە

بابەتی دووەم :

سنور و مافی کەسێکی دیاری کراو

دەبێتە هەشت بەشەوە

بابەتی یەکەم

سنورەکانی خودا و مافەکانی

بەشی یەکەم

چەند نمونەیەك لە سنور و مافەکانی خودا

ئەو فەرمودەی خودای گەورە :﴿وَإِذَا حَكَمْتُم بَيْنَ ٱلنَّاسِ أَن تَحْكُمُوا۟ بِٱلْعَدْلِ ﴿٥٨﴾ ﴾[النساء] ، واتە : ئەگەر داوەریتان کرد لەنێوان خەڵك ، فەرمان بە داد بکەن ، مانای سنور و مافی تێدایە کە دوو جۆرن :

یەکەم : ئەو سنور و مافانەی کە هی کۆمەڵە کەسێکی دیاری کراو نییە ، بەڵکو قازانجی بۆ تێکڕای موسڵمانانە ، یان بۆ چینێك لەوانە ، وە هەموویان پێویستیان پێیەتی ، پێی دەوترێت سنوور و مافەکانی خودا ، بۆ نمونە : تۆڵە کردنەوە لە چەتە و دز و داوێن پیس و هاوشێوەکانیان ، یان پارێزگاری سامانی دەوڵەت و ماڵی وەقف و ماڵی میراتی کەسێك کە میراتگری نەبێت ، ئەمانە لە گرنگترین ئیش و کارەکانی کاربەدەستانی دەوڵەتن ، لەبەر ئەوە علی کوڕی أبو طالب (رضي الله عنه) دەڵێت : (لابد للناس من إمارة برة أو فاجرة ، فقيل : يا أمير المؤمنين هذه البرة قد عرفناها ، فما بال الفاجرة ؟ فقال : يقام بها الحدود ، وتأمن بها السبل ، ويجاهد بها العدو ، ويقسم بها الفيء) ، واتە : پێویستە خەڵك کاربەدەستیان هەبێت باش بێت یان خراپ ، وترا : ئەی کاربەدەستی باوەڕداران دەزانین کاربەدەستی باش پێویستە هەبێت ، ئەی خراپ بۆچی باشە؟ وتی : سنورەکانی خودای پێ دەپارێزرێت ، وە ڕێگەکانی پێ سەلامەت دەکرێت ، وە جەنگیان پێ دەکرێت لەگەڵ دوژمناندا ، و دەستکەوتەکانی جەنگی پێ دابەش دەکرێت ، ئەم بەشە دەبێت کاربەدەستان بەباشی ڕەچاوی بکەن ، مەرج نییە کەسێك بێت داوای مافە زەوت کراوەکانی بکات بۆ ئەوەی مافی بۆ وەربگیرێتەوە ، وە دەبێت داوای گەواهیدەر بکرێت بەبێ ئەوەی کەس داوای بکات ، ئەگەرچی شەرعناسان ناکۆن لە بڕینی دەستی دز کە ئایا پێویست دەکات ئەو کەسەی ماڵەکەی

براوە داوایماڵەکەی بکات ، دوو بۆچوون هەیە لەمەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر ، بەڵاّم هەموویان کۆڕان لەسەر ئەوەی کە پێویست ناکات ماڵ دزراوەکە داوەی سەپاندنی ئەو سزایە بکات ، بەڵاّم هەندێکیان دەڵێن : مەرجە داوای ماڵەکەی بکات ، چونکە دەشێت ئەو کەس ئەو ماڵەی کە بردوویەتی بەماڵی خۆی بزانێت ، ئەو کەسەکەی تر ئەو ماڵەی ئەوی بردبێت ، بۆیە دەبێت پێش ئەنجامدانی هەر سزایەك هیچ گومانێك لە کێشەکەدا نەمێنێت .

ئەم جۆرە سزادانە کەسی لیٚ بەدەر نییە کەسی ناودار و بێناو ، بەهێز و بیٚ هێز، بەیەك چاو سەیردەکرێن ئەگەرهاتوو ئەو تاوانەیان ئەنجامدا ، وە ڕەوا نییە ئەو سزایە جێبەجیٚ نەکرێت لەبەر تکاکردن یان دیاری وەرگرتن یان هەرشتێکی تر ، وە تکاکردن لەو جۆرەکارانە دا دروست نییە ، وە هەرکەسێك ببێتە ڕێگر لە ئەنجامدانی ـ تواناى ئەنجامدانی هەبێت ـ ئەوە بەر نەفرینی خودا و فریشتەکان و خەڵك بەگشتی دەکەوێت ، وە خودا پەشیمان بوونەوەی لێوەرناگرێت ، وە لەو کەسانەیە کە ئاینی خودایان بە نرخێکی کەم فرۆشتووە ، ئەبو داود لە (سنن)ەکەیدا لە عبداللە کوڕی عمر دەگێڕێتەوە (رضي الله عنهما) دەڵێت : پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) فەرمووی : ((مَنْ حَالَتْ شَفَاعَتُهُ دُونَ حَدّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ ، فَقَدْ ضَادَّ اللَّهَ في أمره وَمَنْ خَاصَمَ فِي بَاطِلٍ وَهُوَ يَعْلَمُهُ لَمْ يَزَلْ فِي سَخَطِ اللَّهِ حَتَّى يَنْزِعَ ، وَمَنْ قَالَ فِي مسلم مَا لَيْسَ فِيهِ حبس في رَدْغَةَ الْخَبَالِ

حَتَّى يَخْرُجَ مِمَّا قَالَ ، قيل يارسول الله : وما ردغة الخبال ؟ قال : عصارة أهل النار))[1] ، **واتە : ئەوکەسەی بەتکاکردن ببێتە ڕێگر لە جێبەجێکردنی سنورێك (حد) لە سنورەکانی خودا ، ئەوا بەرەنگاری خودا دەکات لە فەرمانەکانی ، و ئەوەی مشتومڕبکات لە کارێکی ناڕەوا و بزانێت ناڕەوایە ، ئەوە لە خەشم و قین و تورەیی خودادا دەژێت ، هەتا واز لەو کارە دەهێنێت ، وە ئەوەی شتێك بە موسڵمانێك بڵێت و وانەبێت ئەوە لە(ردغة الخبال) جێگیر دەکرێت ، تا واز لەو وتە ناڕەوایە دەهێنێت ، وترا ئەی پێغەمبەری خودا (ردغة الخبال) چییە ؟ فەرمووی : قوڕ و لیتەی ئەهلی دۆزەخە ، پێغەمبەر (ﷺ) لەو فەرموودەی سەرەوە باسی دادوەر و گەواهی دەر و سکاڵاکاری کرد کە ئەو سیانە سێ پایەی حوکمدانن .**

وە لە هەردوو (صحیح)ەکەدا لە عائیشەی دایکی موسڵمانانەوە ـ خودای لێ ڕازیبێت ـ گێڕاوەتەوە : ((أَنَّ قُرَيْشًا أَهَمَّهُمْ شَأْنُ الْمَخْزُومِيَّةِ الَّتِي سَرَقَتْ فَقَالُوا : مَنْ يُكَلِّمُ فِيهَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ فَقَالُوا وَمَنْ يَجْتَرِئُ عَلَيْهِ إِلَّا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ ، فقال : ياأسامة : أَتَشْفَعُ فِي حَدّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ ؟ إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمْ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمْ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الْحَدَّ والذي نفس محمد بيده لَوْ

[1]. رواه أبو داود(٣٥٩٧) دون قوله(قيل يارسول الله : وما ردغة الخبال ؟ قال:عصارة أهل النار) و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٦١٩٦).

أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا))[1] ، واتە : قورەیش ئەو ژنە مەخزومیەی كە دزی كرد بوو سەرقاڵی كردبوون ، وتیان : كەس ناتوانێت لەو بارەیەوە قسە لەگەڵ پێغەمبەری خودادا بكات (ﷺ) ئوسامەی كوڕی زید نەبێت ، فەرمووی : ئەی ئوسامە : ئایا تۆ تكا بۆ كەسێك دەكەیت كە سنورێكی خودای بەزاندووە ؟! نەوەكانی ئیسرائیل لەبەر ئەوە تیاچوون ئەگەر كەسێكی ناودار دزی بكردایە وازیان لێدەهێنا ، بەڵام ئەگەر كەسێكی بێ هێز دزی بكردایە سزایان بەسەردا دەسەپاند ، سوێند بەو كەسەی گیانی محمدی بەدەستە ئەگەر فاتمەی كچی محمد دزی بكات دەستی دەبڕم ، ئەم بەسەرهاتە پەندە ، چونكە لەناو قورەیشدا (بنی مخزوم) و (بنی مناف) دوو بنەماڵەی زۆر بەڕێز و ناوداربوون ، بەڵام ئەو سزای بەسەردا سەپاند لەبەر دزینی قاپی چێشت لێنان ، لەخەڵكی وەر دەگرت بە ئەمانەت و دواتر نكۆلی لێ دەكرد ، لەسەر وتەی هەندێك زانا ، یان دزینی شتی تر لەسەر وتەی هەندێكی تریان ، گەورەیی هۆزەكەی و ناوداری بنەماڵەكەی نەبونە رێگری ئەنجامدانی ئەو سزایە ، وە خۆشەویستی پێغەمبەری خودا ئوسامە تكای بۆكرد ، پێغەمبەر (ﷺ) توڕە بوو لەوەی كە لەكارێكدا خودا حەرامی كردووە تكا دەكات ، دواتر نموونەی بە كچەكەی خۆی هێنایەوە كە باشترین

---

[1]. رواه البخاري(٣٤٧٥) ، و مسلم(١٦٨٨).

ژنی دونیایە و خودا لەو کارە خراپە پاراستوویەتی ، فەرمووی : ئەگەر فاتمەی کچی محمد دزی بکات دەستی دەبڕم ، ڕیوایەتکراوە ئەو کچەی کە دزیەکەی کرد دواتر تۆبەی کرد ، و دەهاتە خزمەتی پێغەمبەری خودا (ﷺ) پێداویستیەکانی بۆ ئەنجام دەدا .

وە دیسان ڕیوایەتکراوە : ((إن السارق إذا تاب سبقته يده إلى الجنة ، وإن لم يتب سبقته إلى النار))[1] ، واتە : ئەگەر دز تۆبە بکات دەستی پێش خۆی دەکەوێت بۆ بەهەشت ، بەڵام ئەگەر تۆبە نەکات پێشی دەکەوێت بۆ دۆزەخ ، وە مالك لە (الموطأ) دا ڕیوایەتی کردووە : (أن جماعة أمسكوا لصاً ليرفعوه إلى عثمان (رضي الله عنه) ، فتلقاهم الزبير فشفع فيه فقالوا : إذا رفع إلى عثمان فاشفع فيه عنده ، فقال : إذا بلغت الحدود السطان فلعن الله الشافع والمشفع) ، واتە : کۆمەڵێك دزیان دەستگیرکرد ، ویستیان بیبەن بۆ لای عثمان (رضي الله عنه) ، لە ڕێگە زوبیریان پێگەیشت داوای کرد ئازادی بکەن ، وتیان : لای عثمان تکای بۆ بکە ، وتی : ئەگەر ئەو کارانە گەیشتە سوڵتان ، خودا نەفرین لە تکاکار و تکاوەرگر دەکات ، واتە : ئەو کەسانە کە تکا لە سنورەکانی خودادا وەردەگرن ، صفوانی کوڕی ئومەیە جارێك لەسەر پۆشاکەکەی (رداء) لە مزگەوتی

---

[1]. قال ابن عثمين : (شيخ الاسلام ذكره بصغية التمريض ، و الظاهر أن هذا المتن منكر ، لآنه يخالف الحديث الصحيح في البخاري وغيره : ((أن من فعل شيء من هذه القاذورات فأقيم عليه الحد فهو كفارة له)) رواه البخاري (١٨) ، و مسلم (١٧٠٩).

پێغەمبەری خودا (ﷺ) خەوتبوو ، کابرایەك لێی دزی ، صفوان گرتی و بردی بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) : ئەویش فەرمانی کرد بە بڕینی دەستی ، وتی : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە بری پۆشاکەکەم دەستی دەبڕی ؟ من پێی دەبەخشم ، فەرمووی : ((فهلا قبل أن تأتيني به))[1] ، واتە : پێش ئەوەی بۆ لای منت بهێنایە دەتتوانی بتبەخشیایە ، دواتر دەستیان بڕی ، مانای وایە ئەو حوکمە پێش ئەوەی بچێتە بەردەستی کاربەدەستان توانای لێبوردنی هەیە ، بەڵام دوای ئەوەی بەرزکرایەوە بۆ لایان دەبێت ئەنجام بدرێت ، نابێت تکاکردن یان بەخشین یان لێبوردن یان هەر شتێکی تر ببێتە ڕێگری ئەنجامدانی ئەو سزایە.

لەبەر ئەوەیە زانایان هەموو کۆکـن ـ ئەوەی من بزانم ـ لەسەر ئەوەی کە چەتە و ڕێگــر و دز و هاوشێوەکانیان ، ئەگەر کێشەکەیان بەرزکرایەوە بۆ لای کاربەدەست دوای ئەوە تۆبە بکەن ، ئەو تۆبەکردنە سزاکەیان لەسەر هەڵناگرێت ، بەڵکو پێویستە بەسەریاندا بسەپێت ئەگەر تۆبەش بکەن ، ئەگەر تۆبەیان کرد بەڕاستی ئەوا ئەو سزا دەبێتە کەفارەتی ئەو تاوانەیان ، جێبەجێکردنی ئەو سزایە دەبێتە یارمەتی دەرێك بۆ تەواو بوونی تەوبەکەیان

---

[1]. رواه أبوداود (٤٣٩٤) ، و النسائي(٤٨٨١) ، و إبن ماجه(٢٥٩٥) ، و صححه الألباني في (صحيح أبي داود).

و گەڕاندنەوەی مافەكان بۆ خاوەنەكانیان ، بەوەش بەسزادان مافی ئادەمیزادەكان دەگەڕێتەوە ، ئەمە لە بنچینەدا لەو فەرموودەی خودای گەورەوە سەرچاوەی گرتووە : ﴿ مَّن يَشْفَعْ شَفَٰعَةً حَسَنَةً يَكُن لَّهُۥ نَصِيبٌ مِّنْهَا ۖ وَمَن يَشْفَعْ شَفَٰعَةً سَيِّئَةً يَكُن لَّهُۥ كِفْلٌ مِّنْهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ مُّقِيتًا ﴿٨٥﴾ ﴾[النساء] ، واتە : ئەوەی هاوكاری كەسێك بكات لەكارێكی باشە ئەوە بەشێك پاداشتی دەست دەكەوێت ، وە هەركەسێك هاوكاری كەسێك بكات لەكارێكی خراپ ئەویش بەشێكی خراپەی دەكەوێتە سەر ، خودا هەموو شتێك دەژمێرێت و دەیپارێزێت ، چونكە هاوكاری كردن یارمەتی دانی كەسێكە كە داوای یارمەتی بكات تاكو لە گەڵیدا ببێتە هاوەڵ ، چونكە پێشتر خۆی تەنها بووە ، ئەگەر یارمەتی دەری بوو لەسەر خێر و چاكە ، ئەوە هاوكاریەكی چاكە ، بەڵام ئەگەر یارمەتی دەری بوو لەسەر كاری خراپە ، ئەوكات دەبێتە هاوكارێكی خراپ ، چاكەش ئەوەیە كە فەرمانی پێكراوە ، خراپەش ئەوەیە كە یاساغی لێكراوە ، وە ئەگەر ئەو دوو هاوكارە درۆیان لەگەڵ یەكدا كرد ، ئەوا خودا ڕێنمایی كەسانی ناپاك ناكات .

خودای پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُا۟ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسْعَوْنَ فِى ٱلْأَرْضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓا۟ أَوْ يُصَلَّبُوٓا۟ أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ أَوْ يُنفَوْا۟ مِنَ ٱلْأَرْضِ ۚ ذَٰلِكَ لَهُمْ خِزْىٌ فِى ٱلدُّنْيَا ۖ وَلَهُمْ فِى ٱلْءَاخِرَةِ عَذَابٌ

عَظِيمٌ ﴿٣٣﴾ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُوا۟ مِن قَبْلِ أَن تَقْدِرُوا۟ عَلَيْهِمْ فَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٤﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : سزای ئەو کەسانەی دژایەتی خودا و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) دەکەن و هەوڵی بشێوی دەدەن لەسەر زەوی ئەوەیە کە بکوژرێن ، یان لە خاچ بدرێن ، یان دەست و پێیان بە چەپ و ڕاست ببڕدرێت ، یان لە وڵات دوور بخرێنەوە ، لە دونیادا سەرشۆڕ ڕیسوادەبن و لە دواڕۆژیشدا سزای زۆر توند دەچێژن مەگەر ئەوانەیان نەبێت کە تۆبە دەکەن و پەشیمان دەبنەوە پێش ئەوەی دەستگیر بکرێن ، بابزانن خودا لێبوردە و بەخشندەیە ، دەبینین تەنها ئەو کەسانەی هەڵاوێردەکرد (إستثناء) کە پێش ئەوەی دەستگیر بکرێن پەشیمان دەبنەوە ، بەڵام ئەوانەی پەشیمان نەبنەوە تا دوای دەستگیرکردنیان ، ئەوا سزا دەدرێن لەبەر ئەوەی ئایەتەکە گشتیە و ماناکەشی ئەوە دەگەیەنێت ، لەبەر وازنەهێنان لەو کارەی .

ئەوە لە کاتێکدایە کە بەبەڵگە ئەو تاوانە بسەلمێت ، بەڵام ئەگەر خۆی دانی بەتاوانەکەدانا و پەشیمان بوونەوەی خۆی ڕاگەیاند ، ئەو کات زانایان ناکۆکن لە حوکمی ئەو کەسە ، ئێرە جێگەی درێژەپێدانی نییە ، لە مەزهەبی ئیمامی ئەحمەد هەرکەسێك بەو شێوە بێت حەددی بەسەردا ناسەپێت ، بەڵام ئەگەر خۆی داوای ئەنجامدانی حەددیکرد ئەو کات بەسەریدا دەسەپێت ، وە ئەگەر ڕۆیشت وازی لێدەهێنرێت .

ئەوەش لە فەرموودەكەی معاذی كوڕی مالكەوە وەرگیراوە ، كە فەرمووی : ((فهلا تركتموه))[1] ، واتە : بریا وازتان لێبهێنایە ، وە ئەو فەرموودەی : ((أصبت حداً فأقمه علي))[2] ، واتە : تاوانێكم كردوە كە شایانی حەدد لێدانم ، بەسەرمدا بیسەپێنە ، لەگەڵ كۆمەڵێك (أثر)ی تر ، وە لە (سنن)ی ئەبو داود و النسـائی لە عبداللە كوڕی عمر (رضي الله عنهما) گێڕدراوەتەوە دەڵێت : پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت : ((تعافوا الحدود فيما بينكم ، فما بلغني من حد فقد وجب))[3] ، واتە : لە ئەو حەددانەی دەكەوێتە نێوانتانەوە لەیەكتر خۆشبن ، هەرچ حەددێك بێتە لای من پێویستە بەئەنجامی بگەیەنم ، وە لە (سنن)ی النسائی و ئیبن ماجە لە ئەبو هورەیرەیان گێڕاوەتەوە دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرمووی : ((حد يعمل به في الأرض ، خير لأهل الأرض من أن يمطروا أربعين صباحاً))[4] ، واتە : حەددێك لەسەر زەوی ئەنجام بدرێت ، باشترە لەوەی چل ڕۆژ باران بۆ خەڵكی سەر زەوی ببارێت ، چونكە تاوانكردن هۆیەكە بۆ كەمی ڕۆزی و دەبێتە مایەی ترسان لە دوژمنان ، ئەوەش قورئان و سوننەت بەڵگەن لەسەری ، ئەگەر حەدد ئەنجام بدرێت و

---

1. رواه الترمذي (١٤٢٨) ، و أبن ماجه(٢٥٥٤) ، و قال الألباني في (صحيح إبن ماجه) : حسن صحيح.
2. رواه البخاري(٦٨٢٣) ، و مسلم(٢٧٦٤).
3. رواه أبوداود(٤٣٧٦) ، و النسائي(٤٨٨٥) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع) (٢٩٥٤).
4. رواه النسائي(٤٩٠٥،٤٩٠٤) ، و إبن ماجه(٢٥٣٨) ، و حسنه الآلباني في (صحيح الجامع) (٣١٣٠).

سزای تاوانباران بدرێت گوێڕایەڵی خودا زیاتر دەبێت و تاوانکاری کەم دەبێتەوە ، بەوەش خەڵك ڕۆزی دەدرێن و سەردەکەون.

وە دروست نییە لە داوێن پیس و دز و مەی خۆر و چەتە و ڕێگر و هاوشێوەکانیان ، پارە وەربگیرێت بۆ ئەوەی حەددیان لەسەر ئەنجام نەدرێت ، جا ئەو پارەیە بۆ خەزێنەی دەوڵەت بێت یان بۆ شتی تر ، ئەو پارەیەی کە بۆ پەکخستنی حەددێك وەردەگیرێت پارەیەکی قێزەون و پیسە ، ئەگەر کاربەدەست ئەوەی کرد ، ئەوە دوو کاری خراپی گەورەی کردووە ، یەکەمیان : پەکخستنی حەددەکە ، دووەمیان خواردنیماڵێکی پیس و خراپ ، بەوەش کارێکی حەرامی ئەنجامداوە و کارێکی پێویستی (واجب) واز لێهێناوە ، خودا دەفەرموێت :﴿ لَوۡلَا يَنۡهَىٰهُمُ ٱلرَّبَّـٰنِيُّونَ وَٱلۡأَحۡبَارُ عَن قَوۡلِهِمُ ٱلۡإِثۡمَ وَأَكۡلِهِمُ ٱلسُّحۡتَۚ لَبِئۡسَ مَا كَانُواْ يَصۡنَعُونَ ﴿٦٣﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : بۆچی پێشەوا لە خواترس و زانا سیاسەت مەدارەکانیان قەدەغەی درۆکردن و گەواهی درۆ و خواردنی بەرتیلیان لێناکەن ، سوێندبێت ئەوە خراپترین کارێکە دەیکەن .

وە پەروەردگار بە جولەکە دەفەرموێت :﴿ سَمَّـٰعُونَ لِلۡكَذِبِ أَكَّـٰلُونَ لِلسُّحۡتِ ﴿٤٢﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : جولەکەکان گوێڕایەڵن بۆ درۆ و بەرتیل خۆرن ، چونکە جولەکەکان بەرتیل خۆر بوون ، و هەندێك جار ناوی دیاری یان شتی

تری لێدەنێن ، وە هـــەرچ كاتێك كاربەدەست بەرتیلی خوارد ، ناچار دەبێت گویَ بۆ درۆ و گەواهی درۆ و شتە خراپەكانی تر بگرێت ، وە : ((لعن رسول الله ﷺ الراشي والمرتشي والرائش ـ الواسطة ـ الذي بينهما))[1] **، واتە : پێغەمبەری خودا (ﷺ) نەفرینی كردووە لە بەرتیل دەر و بەرتیل خۆر و ئەو كەسەش لە نێوانیاندا ئیش دەكات ، وە لە هەردوو صحیحەكەدا هاتووە :** ((إِنَّ رَجُلَين اختصما إلى النبي (ﷺ) فَقَالَ أحدهما يَا رَسُولَ اللَّهِ أقض بيننا بِكِتَابِ اللَّهِ فَقَالَ صاحبه ـ وكان أَفْقَهُ مِنْهُ ـ نَعَمْ يا رسول الله : فَاقْضِ بَيْنَنَا بِكِتَابِ اللَّهِ وَأْذَنْ لِي فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ﷺ) قُلْ قَالَ إِنَّ ابْنِي كَانَ عَسِيفًا في أهل هَذَا ـ يعني أجيراً ـ فَزَنَى بِامْرَأَتِهِ فَافْتَدَيْتُ مِنْهُ بِمِائَةِ شَاةٍ وَخادم ، وإني سَأَلْتُ رجالاً من أَهْلَ الْعِلْمِ فَأَخْبَرُونِي أَنَّ على ابْنِي جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ وَأَنَّ عَلَى امْرَأَةِ هَذَا الرَّجْمَ فَقَالَ : وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَأَقْضِيَنَّ بَيْنَكُمَا بِكِتَابِ اللَّهِ المأئة والخادم رَدٌّ عليك وَعَلَى ابْنِكَ جَلْدُ مِائَةٍ وَتَغْرِيبُ عَامٍ وَاغْدُ يَا أُنَيْسُ على امْرَأَةِ هَذَا فاسألها فَإِنْ اعْتَرَفَتْ فَارْجُمْهَا ،فسألها ، فاعترفت ، فرجمها))[2] .

---

[1]. رواه أحمد(٢١٨٩٣) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(٤٦٨٤) ، و رواه أبو داود(٣٥٨٠) ، و الترمذي(١٣٣٧) ، و إبن ماجه(٢٣١٣) ، دون قوله(الرائش) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥١١٤).

[2]. رواه البخاري(٦٨٩٥ ، ٦٨٦٠) ، و مسلم(١٦٩٧ ، ١٦٩٨).

واتە : دوو پیاو هاتن بۆ سکاڵاکردن لای پێغەمبەری خودا (ﷺ) یەکێکیان وتی : ئەی پێغەمبەری خودا بە قورئانی خودا دادوەری بکە لە نێوانماندا ، ئەوی تریان وتی ـ ئەم لەوی تریان شارەزاتر بوو ـ بەڵێ : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) بە قورئانی خودا دادوەری بکە لە نێوانماندا بەڵام ڕوخسەتم بدە ، پێغەمبەری خودا فەرمووی : بەڵێ ، وتی : کوڕێکم لەماڵی ئەم کابرایە وەرزێری دەکرد ، و لەگەڵ ژنەکەی داوێن پیسی کردووە ، لە جیاتی ئەوە سەد کاوڕ و کارەکەرێکم داوەتە ئەم کابرایە ، بەڵام پرسیارم لە کۆمەڵە خەڵکێکی زانا کرد ، پێیان وتم : کوڕەکەی من دەبێت سەد جەلدەی لێبدرێت وساڵێك دوور بخرێتەوە ، ژنەکەی ئەویش دەبێت بەردباران (رجم) بکرێت ، فەرمووی : سوێند بەو کەسەی گیانی منی بە دەستە بە قورئانی خودا دادوەری دەکەم لە نێوانتان ، سەد کاوڕ و کارەکەرەکەت بۆ دەگەڕێتەوە ، و پێویستە سەد جەلدە لە کوڕەکەی تۆ بدرێت و ساڵێك دووربخرێتەوە ، ئەی (ئونیس) بڕۆ پرسیار لە ژنی ئەم پیاوە بکە ئەگەر دانی بەتاوانەکەی دانا بەردبارانی بکە ، ئەویش پرسیاری لێکرد ، و ئافرەتەکەش دانی بەتاوانەکەیدا نا و بەردباران کرا ، لەم فەرموودەیە ئەوە دەردەکەوێت کە کاتێك ماڵدرا بۆ پەکخستنی حەدد لەسەر ئەو کابرایە ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی بەگەڕانەوەی ماڵەکە کرد بۆ خاوەنەکەی ، و فەرمانی کرد ئەو حەددە لەسەر تاوانبارەکە ئەنجام بدەن ، ئەو پارەی وەرنەگرت بۆ

موسڵمانان ، یان بۆ جەنگاوەران و هەژاران یان بۆ کەسانی تر ، وە موسڵمانان کۆڕان کە پەکخستنی حەد بە وەرگرتنی پارە یان لەبەر شتی تر دروست نییە ، و لەسەر ئەوەش کۆڕان کە ئەو پارەیەی کە لە داوێن پیس و مەی خۆر و ئاژاوەچی و چەتە و ڕێگر و هاوشێوە کانیان وەردەگیرێت ، شتێکی پیس و قیزەون و حەرامە وەرگرتنی ، وە زۆر جار گەندەڵی لە ژیانی خەڵکدا دروست دەبێت بە هۆی پەکخستنی حەد و سزانەدانی تاوانباران بەهۆی پارە وەرگرتنەوە یان بە هۆی ناوبانگ و پلەوپایەوە ، ئەمەش گەورەترین هۆیە کە بووەتە هۆی تێکچوونی ژیانی گەلانی وەك عەرەب و تورك و کورد ، هەروەها تێکچوونی ژیانی جوتیاران و هەموو چینە جیاوازەکانی کۆمەڵ لە دەوڵەمەندان و هەژاران و پیاوماقوڵان و ئەفسەرانی سوپا و سەربازان ، وە هەرکاتێك کاربەدەستێك بەرتیلی وەرگرت ڕێزی نامێنێت و لەدڵی خەڵکیشدا جێگەی نابێتەوە ، ئیدی نەفس نزم دەبێت و ناتوانێت هیچ حەد و سزایەك ئەنجام بدات ، و دەچێتە سەر شێوەی جولەکە نەفرین لێکراوەکان .

وشەی (برطیل) لەزمانی عەرەبیدا لە بنچینەدا بە بەردی لاکێشە دەوترێت ، ئەو کەسەی بەرتیل وەردەگرێت ناتوانێت دان بەڕاستیدا بنێ وەك کەسێك بەردێکی لاکێشەی لەدەمدا بێت و ببێتە ڕێگری ئەوەی دان بەڕاستدا

بنێت ، وە لە ئەسەرێکدا هاتووە : (ئەگەر بەرتیل لەدەرگاوە هاتە ژوورەوە ، دەستپاکی لەپەنجەرەوە دەچێتە دەرەوە).

وە هەروەها ئەگەر پارە وەرگیرا بۆ دەوڵەت لەسەر ئەو کارانە ، دیسان وەك ئەو ماڵە پیس و قێزەونەیە کە پێی دەوترێت تەمێکردن ، نابینیت ئەوەی کە گوندنیشینە خراپەکارەکان پارەیان لە هەندێك خەڵك وەردەگرت ، دواتر دەهاتن بۆ لای کاربەدەستان ئەسپ و ولآخیان لەگەڵ خۆیان بۆ دەهێنا یان بۆ کاربەدەستەکانی ، بەوەش ئارەزوویان بۆ گەندەڵی زیاتر دەکەن ، ئیدی ڕێزی دەوڵەت و کاربەدەستان نامێنێت و خەڵکیش خراپ دەبن .

هەروەها مەی خۆر ئەگەر پارەی لێوەرگیرا ، ئیدی هەرچی ئەوانەی مادده سەرخۆشکارەکان دەخۆنەوە ئارەزوو دەکەن کاتێك خواردیانەوە کاربەدەست بڕێك پارەیان لێوەر بگرێت ، ئەوەش دەبێتە هاندەری خراپە و تەشەنەکردنی ، وە هەروەها کەسانی ناودار ئەگەر دالّدەی کەسێك بدەن و ببنە ڕێگر لەبەردەم ئەنجامدانی حەددێك ، بۆ نموونە گەر کۆمەڵە جوتیارێك تاوانێك ئەنجام بدەن ، دواتر پەنا ببنە لای کاربەدەستێك و دالّدەیان بدات و ببێتەڕێگر لە فەرمانی خودا و پێغەمبەر (ﷺ) ، بەو کارە لەو کەسانە دەبێت کە خودا و پێغەمبەر (ﷺ) نەفرینیان لێکردووە .

مسلم لە (صحيح)ەکەیدا ڕیوایەتی کردووە لە علی کوڕی ئەبو طالبەوە (رضي الله عنه) دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرمووی : ((لعن الله من أحدث حدثاً أو آوى محدثاً))[1] ، واتە : نەفرینی خودا لە کەسێك کە شتێکی خراپ دادەهێنێت ، یان داڵدەی خراپەکارێك دەدات ، هەرکەسێك پەنای یەکێك لەو خراپکارانە بدات ئەوە خودا و پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) نەفرینیان لێکردووە ، ئەگەر پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) ئەوەی فەرمووە : ((إن من حالت شفاعته دون حد من حدود الله ، فقد ضاد الله في أمره))[2] ، واتە : ئەوەی تکاکردنی ببێتە مایەی جێبەجێنەکردنی سنورێك (حەددێك) لە سنورەکانی خودا ، ئەوا بەرەنگاری خودا دەکات لە فەرمانەکانی ، ئەی ئەگەر کەسێك سنورەکان (الحدود) پەك بخات بە توانایی و هێز ، وە لە تاوانباران خۆش بێت بەپارەیەکی پیس و ناڕەوا ، ئەوا بێگومان خراپییەکەی زیاترە .

دواتر خراپترین کار ئەوەیە کە پەنای تاوانباران بدرێت لەبەر پلە و پایە یان پارە ، جا ئەو پارەیە بۆ دەوڵەت وەربگیرێت یان بۆ بەرپرسێك بێت بە ئاشکرا یان بە پەنهان ، هەموو ئەوانە حەرامن بەکۆڕای موسڵمانان ، نموونەی ئەوانە وەك پارێزگاری کردنە لە مەیخانە و مادە بێهۆشکەرەکان ، چونکە

---

1. رواه البخاري(٣١٨٠) ، و مسلم(١٣٧٠).

2. رواه أبوداود(٣٥٩٧) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٦١٩٦).

ئەوەی ئەوکارە ئەنجام بدات ، یان یارمەتی کەسێك بدات لەسەر ئەو کارە بەوەی پارەیەکی لێوەربگرێت ، هەموو ئەوانە هاوشێوەی یەکن .

ئەو پارەی لەسەر ئەو جۆرە کارانە وەردەگیرێت وەك پارەی داوێن پیسی و پارەی فاڵچی و پارەی فرۆشتنی سەگ و پارەی ئەو کەسەی نێوانگیری پیاو و ئافرەتی داوین پیس دەکات کە پێیدەوترێت گەواد (القواد) ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەفەرموێت : ((ثمن الكلب خبيث ، ومهر البغي خبيث ، وحلوان الكاهن خبيث))[1] ، واتە : پارەی سەگ پیسە ، و پارەی داوێن پیسی پیسە ، و پارەی فاڵچی پیسە ، پارەی داوێن پیسی کە پێی دەوترێت دابەزینی سۆزانی (حدور القحاب) ، وە ئەو پارەی کە ژنانییەکان (مخنث) دەیدەنە منداڵانی کۆیلە یان ئازاد بەرامبەر شەڕواڵ پیسی لەگەڵیان هاوشێوەی پارەی ژنە داوێن پیسەکانە ، وە پارەی فاڵچیەکان نمونەی پارەی ئەستێرەناسەکان و هاوکارەکانیانە ، کە لەسەر ئەو هەواڵە موژدە دەرانە بەخەڵکی ڕادەگەیەنن بە بۆچوونی خۆیان .

ئەگەر کاربەدەستان وازبهێنن لەنکوڵی کردن لەخراپە و سەپاندنی سزاکان لەبەر پارەیەك کە وەری دەگرن ، ئەوە وەك هاوشێوەی پێشەوای چەتە وایە کە لەگەڵ تاکەکانی گروپەکەی ماڵی دزی بەشدەکەن ، دیسان هاوشێوەی

[1]. رواه البخاري(٢٢٣٧) ، و مسلم(١٥٦٧).

ئەو گەوادەیە (قورِەمساخ ـ تەرەس) کە پارەیەك وەردەگرێت کە دووکەس لەسەر داوێن پیسی کۆ دەکاتەوە ، وە حاڵیشی هاوشێوەی حاڵی پیرەژنە خراپەکەی پێغەمبەر (لوط)ە ، کە ڕێ نیشاندەری خراپەکاران بوو لەسەر میوانەکانی پێغەمبەر لوط ، خودا لە ئاستی ئەو پیرە ژنە خراپە دا دەفەرموێت :﴿ فَأَنجَيْنَٰهُ وَأَهْلَهُۥٓ إِلَّا ٱمْرَأَتَهُۥ كَانَتْ مِنَ ٱلْغَٰبِرِينَ ﴿٨٣﴾ ﴾[الأعراف] ، واتە : ئێمە لوط و کەس و کاریمان ڕزگارکرد ژنەکەی نەبێت کە لە تیاچووان بوو .

وە دەفەرموێت :﴿ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِّنَ ٱلَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنكُمْ أَحَدٌ إِلَّا ٱمْرَأَتَكَ ۖ إِنَّهُۥ مُصِيبُهَا مَآ أَصَابَهُمْ ۚ ﴿٨١﴾ ﴾[هود] ، واتە : لەگەڵ کەس و خزمەکانتدا شەوێکی درەنگ دەربچن ، و هیچ کەس لە ئێوە لانەکاتەوە ، ژنەکەت نەبێت ئەوەی توشی ئەوان دەبێت توشی ئەمیش دەبێت ، خودای گەورە سزای پیرەژنە خراپەکەی دا بەو سزایەی کە سزای خەڵکە نێربازەکانی دا ، ئەمانە هەموو لەبەر ئەوەی کە پارە وەرگیراوە لەسەر هاوکاری ستەم و خراپەکاری ، کاربەدەست دانراوە بۆ ئەوەی فەرمان بە چاکە بکات و یاساغی خراپە بکات ، تەنها ئەوە مەبەستی فەرمانڕەوایەتیە ، ئەگەر کاربەدەست بەهۆی پارەوە ڕێگە بەکارێکی خراپ بدات ئەوە پێچەوانەی بوون و ماهیەتی کاری کردووە ، نموونەی ئەو وەك کەسێکە دانراوە کە یارمەتیدەرت بێت لە دژی

دوژمنان ، ئەو بە پێچەوانەوە یارمەتی دوژمنان بدات لەدژی تۆ ، وە وەك ئەو کەسەیە کە پارەیەکی وەرگرتووە بۆ ئەوەی لەگەڵ موسڵمانەکاندا پێی بجەنگێت ، کەچی لەدژی موسڵمانەکاندا پێی دەجەنگێت .

بەوەش ڕوون دەبێتەوە کە چاکبوونی بەندەکان بەستراوە بە فەرمان بە چاکە کردن و یاساغی کردن لە خراپە ، چونکە باش بوونی ژیان و بەندەکانیش لە گوێڕایەڵی خودا و پێغەمبەرەکەی دایە (ﷺ) ، ئەوەش تەنها بە فەرمان بە چاکە کردن و یاساغی کردن لە خراپە بە دەست دێت ، بەوەش ئەم ئوممەتە باشترین ئوممەتی دونیایە ، خودا دەفەرموێت : ﴿كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ ﴿١١٠﴾﴾[آل عمران] ، واتە : ئێوە باشترین ئوممەتی دونیان ئەگەر فەرمان بە چاکە بکەن و یاساغی لە خراپە بکەن ، وە دەفەرموێت : ﴿وَلْتَكُن مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾﴾[آل عمران] ، واتە : باکۆمەڵێك لە ئێوە هەبن فەرمان بە چاکەبکەن و یاساغی لە خراپە بکەن ، وە دەفەرموێت : ﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ ۚ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ ﴿٧١﴾﴾[التوبة] ، واتە : باوەڕدارانی پیاو و ژن هەندێکیان پاڵپشتی هەندێکی تریان دەکەن و یەکتر سەردەخەن ، وفەرمان بە چاکە

دەكەن و یاساغی لە خراپە دەكەن ، وە خودای پەروەردگار لە دەربارەی (بنی إسرائیل) دەفەرموێت :﴿ كَانُواْ لَا يَتَنَاهَوْنَ عَن مُّنكَرٍ فَعَلُوهُ ۚ لَبِئْسَ مَا كَانُواْ يَفْعَلُونَ ﴿٧٩﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : ئەوان هەندێكیان یاساغیان نەدەكرد لەو خراپەكاریەی هەندێكی تریان ئەنجامیان دەدا ، بەڕاستی ئەوە خراپترین كارێك بوو ئەوان ئەنجامیان دەدا .

وە دەفەرموێت :﴿ فَلَمَّا نَسُواْ مَا ذُكِّرُواْ بِهِۦٓ أَنجَيْنَا ٱلَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ ٱلسُّوٓءِ وَأَخَذْنَا ٱلَّذِينَ ظَلَمُواْ بِعَذَابٍۭ بَـِٔيسٍۭ بِمَا كَانُواْ يَفْسُقُونَ ﴿١٦٥﴾ ﴾[الأعراف] ، واتە : كاتێك ئەوەی بیریان خرایەوە پشت گوێیان خست ، ئەو كەسانەمان ڕزگاركرد كە یاساغییان لە خراپەكاری دەكرد ، و سزای زۆر توندی ئەو كەسانەماندا كە ستەمیان كرد ، لەبەر ئەوەی لەڕێگە دەرچوون ، خودای گەورە هەواڵیدا كاتێك كە سزای خودا دابەزی ، ئەو كەسانە ڕزگاریان بوو كە یاساغییان لە خراپەكرد ، وە ستەم كارانیش بە سزای زۆر توند لەناو چوون.

وە لە فەرموودەیەكی (صحیح) دا هاتووە أبو بكری صدیق (رضي الله عنه) لەسەر مینبەرەكەی (دوانگە) پێغەمبەری خودا ﷺ وتاری دەخوێند فەرمووی : ((يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرَءُونَ هَذِهِ الْآيَةَ و تضعونها في غير موضعها : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ عَلَيْكُمْ أَنفُسَكُمْ ۖ لَا يَضُرُّكُم مَّن ضَلَّ إِذَا ٱهْتَدَيْتُمْ ﴿١٠٥﴾ ﴾[المائدة] ، وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ

اللَّهِ (ﷺ) يَقُولُ : إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا المنكر فلم يغيروه أَوْشَكَ أَنْ يَعُمَّهُمْ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْ عنده))[1] .

واتە : ئەی خەڵکینە ئێوە ئەم ئایەتە دەخوێننەوە بەڵام لە جێگەی خۆی داینانێن : ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە گرنگی بەخۆتان بدەن ، ئەگەر ئێوە باش بن خراپەی خەڵکی زیان بە ئێوە ناگەیەنێت ، وە من لە پێغەمبەری خودام (ﷺ) بیستووە دەیفەرموو : ئەگەر خەڵك کاری خراپە ببینن و نەیگۆڕن ، نزیکە خودا هەموویان سزا بدات ، وە لە فەرموودەیەکی تردا هاتووە : ((إن المعصية إذا أخفيت لم تضر إلا صاحبها ، ولكن إذا ظهرت فلم تنكر أضرت العامة))[2] **، واتە : کاری خراپە و تاوان ئەگەر بە پەنهان کرا تەنها زیانی بۆ خاوەنەکەی هەیە ، بەڵام ئەگەر بە ئاشکرا کرا و نکولی لێنەکرا ئەوا زیان بەهەمووان دەگەیەنێت .**

ئەم جۆرە حوکمەی کە باسمانکرد ، لە سنورەکانی خودا و مافەکانی مەبەستی سەرەکی فەرمان بەچاکەکردن و یاساغی کردنی خراپەیە ، فەرمان بەچاکە کردن وەك : فەرمانکردن بەنوێژ ، و زەکات ، و حەج ، و خێر و چاکە

---

[1]. رواه أبو داود(٤٣٣٨) ، و الترمذي(٢١٦٨) ، و إبن ماجه(٤٠٠٥) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(١٩٧٣).

[2]. رواه الطبراني في المعجم الآوسط كما في مجمع الزوائد للهيثمي (٢٦٨/٧) ، و قال الألباني في (ضعيف الجامع)(٤٨٠) : موضوع .

، و دەستپاكی ، و چاكە لەگەڵ دایك و باوك ، و بەجێهێنانی ئەركی خزمایەتی ، و ڕەوشت جوانی لەگەڵ خێزان و دراوسێ ... هتد .

پێویستە لەسەر كاربەدەستان فەرمان بەنوێژە فەرزەكان بكەن لەسەر ئەو كەسانەی كە پێویستە ، وە ئەو كەسەی نوێژ نەكات بەكۆڕای موسڵمانان سەرزەنشت دەكرێت ، ئەگەر ئەوانەی وازیان لە نوێژ هێناوە كۆمەڵێك بوون دەبێت لەگەڵیاندا بجەنگێن موسڵمانان كۆڕان لەسەر ئەوە ، وە هەروەها لەسەر زەكات و ڕۆژو و هەندێك پێویستی تریش ، وە كەسانێكیش كە حەرامێكی ئاشكرا حەڵاڵ بكەن كە كێشەی لەسەر نەبێت ، وەك مارەكـردنی مەحرەمێك (المحارم) ، یان ئاژاوەنانەوە لەسەر زەوی ، و هاوشێوەی ئەو كارانە ، هەر كۆمەڵێك نكولی لەیەكێك لە فەرمانە ئاشكرا و باوەكانی شەریعەتی ئیسلامی بكات پێویستە لەگەڵیاندا جەنگ بەرپابكرێت ، تاوەكو هەموو ملكەچی ئاینی خودابن ، بەكۆڕای زانایان .

وە ئەگەر ئەوەی واز لە نوێژ دەهێنێت تاكەكەسێك بێت ، ئەوا سزا دەدرێت بە لێدان و زیندانی كردن تا نوێژ دەكات ، زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەن كە پێویستە بكوژرێت ئەگەر وازی لە نوێژ هێنا ، دوای ئەوەی داوای تۆبەكردنی لێدەكرێت ، ئەگەر تەوبەی كرد و نوێژی كرد باشە ، ئەگینا دەكوژرێت ، ئایا كاتێك دەكوژرێت موسڵمانە یان بێباوەڕە ؟ دوو بۆچون

هەیە : زۆربەی پێشینان (سلف) لەسەر ئەوەن کە بەبێباوەڕی دەکوژرێت ، ئەمە لەکاتێکدا کە ئەو کەسە دان بە پێویستی نوێژدا بنێ ، ئەگەر نکوڵی پێویستی نوێژی کرد ئەوە بێباوەڕ بەکۆڕای موسڵمانان ، وە هەروەها هەر کەسێك نکوڵی هەریەکە لە پێویستیە ئاشکراکان یان حەرامکراوەکان بکات پێویستە لەسەر ئەو کارە بکوژرێت ، چونکە سزادان لە سەر وازهێنان لە فەرمانە پێویستەکان و نەکردنی فەرمانە حەرامکراوەکان ، ئەوە مەبەستی تێکۆشانە لە پێناوی خودا ، ئەوەش پێویستە لەسەر کۆمەڵی موسڵمانان بە کۆڕا ، وە قورئان و سوننەت بەڵگەن لەسەر ئەو کارانە ، وە ئەوە لە باشترین کارەکانە ... ((قال رجل يارسول الله دلني على عمل يعدل الجهاد في سبيل الله ، قال: لا تستطيعه ، أو لا تطيقه ، قال : أخبرني به ؟ قال : هل تستطيع إذا خرج المجاهد أن تصوم ولا تفطر ، وتقوم ولا تفتر ؟ قال : ومن يستطيع ذلك ؟ قال : فذلك الذى يعدل الجهاد في سبيل الله))[1] ، واتە : پیاوێك وتی : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ڕێنمونیم بکە بۆ کارێك هاوتای تێکۆشان بێت لە پێناوی خودا ، فەرمووی : ناتوانیت ، یان لە توانای تۆدا نییە ، وتی : پێم بڵێ ؟ فەرمووی : ئایا دەتوانیت کە تێکۆشەر لە پێناوی خودا دەرچوو بۆ تێکۆشان بە ڕۆژوبیت و نەیشکێنیت ، وە هەستی شەونوێژ بکەیت و پشوو

[1]. رواه البخاري(٢٧٨٥) ، و مسلم(١٨٧٨).

نەدەیت ، وتی : کێ ئەوە دەتوانێت ؟ فەرمووی : ئەوە هاوتای تێکۆشانە لە پێناوی خودا ، وە دەفەرموێت : ((إن في الجنة لمأئة درجة ، مابين الدرجة إلى الدرجة كما بين السماء والأرض ، أعدها الله للمجاهدين في سبيله))[1] **، واتە : لە بەهەشتدا سەد پلە هەیە ، نێوان پلەیەك بۆ پلەیەکی تر نێوانی ئاسمان و زەویە ، خودا ئامادەی کردووە بۆ ئەو کەسانەی لە پێناوی خودا تێدەکۆشن ، ئەو دوو فەرموودەیە لە هەر دوو (صحيح)ەکەدا هاتوون ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەفەرموێت :** ((رأس الامر الإسلام ، وعموده الصلاة ، وذروة سنامه الجهاد في سبيل الله))[2] **، واتە : گەواهیدان سەرەکیترین کاری ئیسلامە ، و نوێژ کۆڵەکەیەتی ، و تێکۆشان لە پێناوی خودا لوتکەیە ، خودای گەورە دەفەرموێت :** ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿١٥﴾﴾[الحجرات] **، واتە : ئەو باوەڕدارانەی کە بڕوایان بە خودا و پێغەمبەرەکەی هێناوە دواتر توشی گومان نەبوون وە تێکۆشاون بەماڵ و ڕۆحیان لە پێناوی خودا ، بەڕاستی ئەوانە ڕاستگۆن .**

---

[1]. رواه البخاري(٢٧٩٠) ، و مسلم(١٨٨٤).

[2]. رواه الترمذي (٢٦١٦) ، و إبن ماجه (٣٩٧٣) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع) (٥١٣٦).

وە دەفەرموێت :﴿ ۞ أَجَعَلۡتُمۡ سِقَايَةَ ٱلۡحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلۡمَسۡجِدِ ٱلۡحَرَامِ كَمَنۡ ءَامَنَ
بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَجَٰهَدَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِۚ لَا يَسۡتَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِۗ وَٱللَّهُ لَا يَهۡدِي ٱلۡقَوۡمَ ٱلظَّٰلِمِينَ
﴿١٩﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَهَاجَرُواْ وَجَٰهَدُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ أَعۡظَمُ دَرَجَةً عِندَ ٱللَّهِۚ
وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمۡ رَبُّهُم بِرَحۡمَةٖ مِّنۡهُ وَرِضۡوَٰنٖ وَجَنَّٰتٖ لَّهُمۡ فِيهَا نَعِيمٞ
مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًاۚ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجۡرٌ عَظِيمٞ ﴿٢٢﴾﴾[التوبة] ، واتە : ئایا ئێوە ئاودان بە حاجیان و ئاوەدانکردنەوەی ماڵی خودا ، دەچوێنن بەکەسێك کە باوەڕی بەخودا و ڕۆژی دوایی هێناوە و تێدەکۆشێت لە پێناوی خودا ، لای خودا وەك یەك نین ، خودا ڕێنمونی کۆمەڵی ستەمکار ناکات ، ئەو کەسانەی بڕوایان هێناوە و تێدەکۆشن لە پێناوی خودا بە ماڵ و گیانی خۆیان ، پلەیان زۆر باڵایە لەلای خودا ، وە ئەوان براوەن ، پەروەردگاریان موژدەی لێخۆش بوون و بەهەشتی ناز و نیعمەتی نەبڕاوەیان دەداتێ ، بەهەتاهەتایی تێیدا دەمێننەوە ،بەڕاستی خودا پاداشتی گەورەی لایە.

بەشی دووەم

سزای ڕێگر و چەتە

سزای ئەو ڕێگر و چەتانەی کە بە چەك ڕێگە لە خەڵك دەگرن ، بۆ ئەوەی ماڵ و سامانی خەڵك بە ئاشکرا ببەن ، لە عەرەب و تورك و کورد ، و

جوتیاران و سەربازە خراپەکارەکان و یاخی بووانی شارەکان یان هەرکەسێکی تر ، خودا بەوانە دەفەرموێت : ﴿إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ ذَٰلِكَ لَهُمۡ خِزۡيٞ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ٣٣﴾[المائدة] ، واتە : سزای ئەو کەسانەی کە دژایەتی خودا و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) دەکەن و بشێوی دەنێنەوە لەسەر زەوی ئەوەیە کە بکوژرێن یان لە خاچ بدرێن یان دەست و پێیان بەچەپ و ڕاست ببڕدرێت ، یان دووربخرێنەوە ، ئەوانە لە دونیادا ڕیسوان و لە پاشەڕۆژیشدا سزای زۆر توندیان بۆ هەیە.

ئیمامی شافعی لە (مسند)ەکەیدا لە ئیبن عباسی گێڕاوەتەوە ـ دەربارەی ڕێگر ـ دەفەرموێت : (ئەگەر خەڵکیان کوشت و ماڵیشیان برد ، کە گیران دەکوژرێن و لەخاچ دەدرێن ، وە ئەگەر خەڵکیان کوشت و ماڵیان نەبرد دەکوژرێن و لەخاچ نادرێن ، وە ئەگەر ماڵیان برد و خەڵیان نەکوشت ئەوە دەستێك و پێیەکیان چەپ و ڕاست دەبڕدرێت ، وە ئەگەر ترسیان لەسەر ڕێگە دروست کرد نەفی دەکرێن و دوور دەخرێنەوە) .

ئەوە وتەی زۆربەی زانایانە ، وەك شافعی و ئەحمەد ، ئەو بۆچونەش نزیكە لە وتەی ئەبو حنیفەوە ، وە هەیانە دەڵێن : بەدەستی كاربەدەستە ، لە هەركوێیەكدا بەرژەوەندی هەبوو دەیكوژێت ، ئەگەر كەسیشی نەكوشتبێت ، بۆ نمونە ئەگەر سەركردەی چەتەكان بوو فەرمانبەرداریان دەكرد ، وە دەست و پێی كەسانێك دەبڕێت كە بەرژەوەندی گشتی تێدابێت ، بۆ نمونە ئەگەر كەسێكی بەهێز و لێهاتوو و لێزان بوو لە بردنیماڵی خەڵك ، وە هەندێك زانای تر دەڵێن : ئەگەر رێگرێك ماڵی خەڵكی ببات دەكوژرێت و دەست و پێی دەبڕدرێت و لە خاچیش دەدرێت ، وە بۆچوونی یەكەمیان وتەی زۆربەی زانایانە ، وە هەریەك لەو چەتە و ڕێگرانە كەسێكیان كوشتبێت ، ئەوا كاربەدەستان دەیكوژن لە بری ئەو كەسەی كوشتویەتی وە بە هیچ شێوەیەك نابێت لێی خۆشبن بەكۆڕای زانایان ، ئیبن المنذر ئەو باسەی گێڕاوەتەوە ، فەرمانی ئەو كەسە چەتە بكوژە نادرێتە دەست كەس و كاری كوژراوەكە ، بە پێچەوانەی ئەوەی كەسێك كەسێكی تر بكوژێت بە هۆی دوژمنایەتی نێوانیان یان لەبەر كێشەیەك یان لەبەر هەر هۆكارێكی تایبەت ، ئەو بكوژە خوێنەكە بەدەست كەس و كاری كوژراوەكەیە ، ویستیان دەیكوژن ، وە ویستیان لێی دەبوورن ، وە یان ویستیان پارەی خوێنێكی لێوەردەگرن ، لەبەر ئەوە بۆ مەبەستێكی تایبەت كوشتویەتی ، بەڵام چەتە و ڕێگرەكان دەكوژرێن لەبەر بەتاڵان بردنی ماڵ و سامانی خەڵك ، لەبەر ئەوە

زیان بە ئاسایشی گشتی دەگەیەنن هاوشێوەی دزن ، لەبەر ئەوەی سنوری خودایان بەزاندووە دەکوژرێن و هیچ جۆرە لێخۆش بوون و لێبوردنێك نایانگرێتەوە ، ئەگەر بکوژەکەیش هاوتای کوژاوەکە نەبێت ، بۆ نمونە ئەگەر بکوژەکە ئازاد بێت و کوژراوەکە کۆیلە بێت ، یان بکوژەکە موسڵمان بێت و کوژراوەکە لەو کەسانە بێت کە سەر و ماڵیان دەپارێزرێت (ذمي) .

زانایان ناکۆکن ئایا کەسێك ئاژاوەبناتەوە دەکوژرێت ؟ ئەو وتەیە ڕاسترە کە دەڵێت : دەکوژرێت چونکە کوشتنەکەی دەبێتە حەددێك لەپێش تێکدانی ئاسایشی گشتی ، وەك چۆن ئەگەر ماڵی خەڵکی برد دەستی دەبڕدرێت ، ئەگەر مافی خەڵکی پێشێل کرد زیندانی دەکرێت .

ئەگەر چەتە و دزەکان کۆمەڵێك بوون ، تەنها کەسێکیان خەڵکی کوشتبێت ئەوانی تر یارمەتیدەر و پاسەوانی بوون ، وتراوە : تەنها بکوژەکە دەکوژرێت ، بەڵام زۆربەی زانایان لەسەر ئەوەن هەموویان دەکوژرێن ئەگەر سەد کەسیش بن ، یارمەتیدەر و ئەنجام دەری تاوانەکە وەك یەك وان ، ئەوەش لە خەلیفە ڕاشدیەکانەوە گێڕدراوەتەوە ، هەروەك عمری کوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) ، ئەو کەسەی ڕێنمونی و چاوساغی بۆ چەتە و دز بکردایە دەیکوشت ، چونکە ئەو کەسەی تاوان ئەنجام دەدات بە هۆی چاوساغ و پاسەوان و یارمەتی دەرانییەوە ئەو کارە ئەنجام دەدات وە کۆمەڵێك ئەگەر

پێكەوە هاریكاری یەك بكەن تا هێز پەیدا دەكەن و ڕێگە لەخەڵك دەگرن ، ئەو كاتە لە پاداشت و سزادا هاوەڵن وەكو تێكۆشەرانی ڕێگەی خودا ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((المسلمون تتكافأ دماؤهم ، ويسعى بذمتهم أدناهم ، وهم يد على من سواهم ، يرد متسريهم على قعدهم))[١] ، واتە : خوێنی هەموو موسڵمانان وەك یەكە ، ئەگەر موسڵمانێك داڵدەی كەسێك بدات پێویستە ڕێزی لێ بگیرێت ئەگەر كۆیلەش بێت كە ئەو پەنایە دەدات ، وە دەبێت هەموویان یەك دەست بن لە دژی دوژمنان ، ئەگەر تیپێك لە سوپا تەرابوون دەستكەوتێكیان هەبێت پێویستە بەسەر هەموو سوپادا دابەش بكرێت ، ئەگەر تیپێك لە سوپا هەڵە بوون ماڵ و سامانێكیان دەستكەوت ، هەموو سوپاكە لەو دەستكەوتە بەشدارن ، چونكە بە پشتیوانی و هێزی سوپاكە ئەو كارەیان كردووە ، بەڵام هەندێك جار لەبەر دەست خۆشی كردن و ستایش كردنیان زیاتریان دەدرێتێ ، چونكە پێغەمبەری خودا (ﷺ) هەرتیپێك (سرية) دەستكەوتێكی هەبووایە لە سەرەتای جەنگ دوای جیاكردنەوەی پێنج یەكی بۆ خەزێنەی دەوڵەت و چواریەكی دەستكەوتەكانی دەدایە جەنگاوەرەكان ، بەڵام ئەگەر لە گەڕاوەنەوەدا بوونا و تیپێك لەسوپا جیابوویەوە ئەو كاتە سێ یەكی دەدانێ ، هەروەها ئەگەر سوپاكە بەبێ

---

[١]. رواه أبوداود (٢٧٥١) ، و إبن ماجه(٢٦٨٥) ، و حسنه الألباني في (صحيح الجامع) (٦٧١٢).

ئەوان شتێك بە دەستكەوت بگرێت ئەو تیپەش تیایدا بەشدارن ، چونكە ئەوان لەبەر بەرژەوەندی سوپا جیابوونەتەوە ، وەك چۆن پێغەمبەری خودا (ﷺ) بەشی طلحە و زوبێری لەدەستكەوتی ڕۆژی بەدر دا ، چونكە ئەوانی لەبەر بەرژەوەندی سوپا بەكارێك ناردبوو ، ئەو كەسانەش كە چەتەیی دەكەن بەشدارن لەوەی دەستیان دەكەوێت و لەو سزا و تاوانانەش كە بەسەریاندا دەسەپێت هاوبەشن .

هەروەها ئەو كەسانەی كە لەسەر شتی بێ مانا و هیچ و پوچ دەجەنگن هیچ پاساوێكیان نییە ، وەك ئەو كەسانەی كە لەسەر دەمارگیری خێڵەكی وەیان جەنگان لەسەر هەندێك شت كە لە پێش ئیسلام دەكرا هەموو ئەوانە ستەمكارن ، وەك پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((إذا التقى المسلمان بسيفيهما فالقاتل والمقتول في النار ، قيل : يا رسول الله ! هذا القاتل ، فما بال المقتول ؟ قال : إنه أراد قتل صاحبه))[1] ، واتە : ئەگەر دوو موسڵمان بە شمشێر بجەنگن بكوژ و كوژراوەكەش لە ئاگردان ، وترا : ئەی پێغەمبەری خودا ! ئەوە حاڵی بكوژەكەیە ، ئەی كوژراوەكە بۆ ؟! فەرمووی : چونكە ئەویش دەیویست هاوەڵەكەی بكوژێت ، ئەو فەرموودەیە لە هەر دوو (صحیح)ەكەدا هاتووە ، هەر كۆمەڵێك هەرچی كۆمەڵەكەی تر لەناو ببات لە

---

[1]. رواه البخاري (٣١) ، و مسلم (٢٨٨٨).

نەفس و ماڵ پێویستە قەرەبووی بکاتەوە ، ئەگەرچی خودی بکوژ و تاوانبارەکەش نەناسرێت ، چونکە کۆمەڵێکی یاخیبوو و تاوانبار هەموویان یەك چارەنوسیان هەیە هەموویان وەکو یەك کەس وان ، لەبەر ئەوەشە خودای پەروەردگار دەفەرموێت :﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِصَاصُ فِى ٱلْقَتْلَى ۝١٧٨﴾[البقرة] ، واتە : پێویست کراوە لەسەرتان دادگەری ڕەچاو بکەن لە کوشتندا .

بەڵام ئەگەر کۆمەڵی چەتە و دز تەنها ماڵی خەڵکیان برد و کەسیان نەکوشت ـ وەك هەندێك لە گوندنشینەکان ـ ئەو کاتە هەریەکێك لەوان دەستی ڕاستی و پێی چەپی دەبڕدرێت ، بە بۆچوونی زۆربەی زانایان : وەك ئەبو حنیفە و ئەحمەد و ئەوانی تریش ، ئەوەش مانای ئەو فەرموودەی خودایە کە دەفەرموێت :﴿أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُم مِّنْ خِلَٰفٍ ۝٣٣﴾[المائدة] ، واتە : یان دەست و پێیان بە چەپ و ڕاست ببڕدرێت ، ئەو دەستە دەبڕدرێت کە ستەمی پێکردووە و لەخەڵکی داوە ، و ئەو پێیەش دەبڕدرێت کە لەسەری ڕۆیشتووە بۆ ئەو تاوانە ، وە شوێنی دەست و پێبڕاوەکەی بە ڕۆنی گەرم داخ دەکرێت ، بۆ ئەوەی خوێنی بوەستێتەوە و نەبێتە هۆی لەناوچوونی ، وە دەستی دزیش هەروەهای پێدەکرێت .

ئەم کردەوەیە لەوانەیە لەمردن بەئێش و ئازارتر بێت ، چونکە ئەگەر گوندنشینە یاخی بووەکان و سەربازە لەیاسا دەرچووەکان ، یان کەسانی تر

کەویستی تاوانکردنیان هەبێت ، ئەو کەسە دەست و پێ بڕاوەیان بینی لە نێوانیاندا ، بیر دەکەنەوە و دەترسن ، بە پێچەوانەی کوشتن کە دوای ماوەیەك لەبیر دەچێتەوە ، وە هەندێك کەسی نەفس بەرز کوشتنی پێباشترە لە بڕینی دەست وپێی بە چەپ وڕاست ، ئەمەش باشترین وانەیە بۆ ئەو جۆرە کەسانە و هاوشێوەکانیان ، بەڵام ئەگەر چەکیان هەڵگرت و کەسیان نەکوشت ، و ماڵی کەسیشیان نەبرد ، دواتر چەکیان فرێدا و ڕایانکرد ، ئەو کاتە نەفی دەکرێن و دوور دەخرێنەوە ، وتراوە : نەفی کردنیان مانای ئەوەیە ڕێگە نەدرێت لەو شار و ناوچەیە نیشتەجێبن ، یان وتراوە : زیندانی دەکرێن ، یان : کاربەدەستان هەرچی بۆ بەرژەوەندی گشتی بەباش بزانن بەو شێوە ڕەفتاریان لەگەڵ دەکەن .

وە کوشتنی ڕێگە پێدراویش بۆ ئەو کەسانەی کە شایستەی کوشتنن ئەوەیە بە شمشێر لە گەردنیان بدرێت ، چونکە ئەوە باشترین جۆری کوشتنە بۆ کوژراوەکە ، و خودا ڕێگەی بەکوشتنی مرۆڤ داوە ئەگەر بەو شێوەیە دەستگیر کرا ، وە هەروەها کوشتنی ئەو گیانلەبەرانەی کە کوشتنیان حەڵاڵە ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەفەرموێت : ((إن الله كتب الإحسان على كل شيء ، فإذا قتلتم فأحسنوا القتلة ، وإذا ذبحتم فأحسنوا الذبحة ، وليحد أحد كم

شفرته وليرح ذبيحته))[1] ، **واتە : خودا چاكەكردنی پێویست كردووە لەسەرتان بۆ هەموو شتێك ، ئەگەر كەسێكتان لەبەر تاوانێك كوشت بە باشترین شێوە بیكوژن بۆ ئەوەی كوژراوەكە كەمترین ئازار بچێژێت ، وە ئەگەر گیانلەبەرێكتان سەربڕی بەباشترین شێوە سەری ببڕن ، با هەریەكە گیانداران سەر دەبڕێت چەقۆكەی تیژ بكات و سەربڕاوەكە بەخێرایی ئاسوودە بكات ، وە دەفەرموێت :** ((إن أعف الناس قتلة أهل الإيمان))[2] ، **واتە : بە بەزەیی ترین خەڵك لە كوشتندا بڕوادارانن ، جا ئەو لەخاچ دانەش كە باسمان كرد ئەوەیە هەڵبواسرێن لە شوێنێكی بەرز بۆ ئەوەی خەڵكی بیان بینێت ، و تاوانەكەیان بۆ خەڵك ئاشكرا بێت ، لای زۆربەی زانایان دوای كوشتنیان ئەو كارەیان پێدەكرێت ، وە هەندێكیان دەڵێن : دابنرێن هەتا دەمرن تا ببێتە وانە بۆ هەركەسێك كە بیر لە ئەنجامدانی خراپەكاری دەكاتەوە ، بەڵام هەتككردن و لووت و گوێ بڕین دروست نییە مەگەر بەشێوەی تۆڵەسەندن بێت ، عومرانی كوڕی حصین** (رضي الله عنه) **دەڵێت :** ((ما خطبنا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) خطبة إلا أمرنا بالصدقة ، ونهانا عن المثلة))[3] ، **واتە : هەركاتێك پێغەمبەری خودا** (صلى الله عليه وسلم) **وتاری بۆ بخوێندینایە فەرمانی بەخێر و چاكە پێدەكردین ، و**

---

[1]. رواه مسلم(١٩٥٥).

[2].رواه أبو داود (٢٦٦٦) ، و إبن ماجه(٢٦٨١) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(٩٦٣).

[3]. رواه أبوداود(٢٦٢٧) ، و صححه الألباني في (صحيح أبي داود)(٢٣٢٢).

یاساغی شێواندن و هەتککردنی لێدەکردین ، هەتا بێباوەڕیش دوای کوشتنی لەجەنگدا هەتك ناکرێت و ناشێوێنرێت ، مەگەر ئەوان وایان بەکوژراوی موسڵمانان کردبێت لە تۆڵەدا هەرچیان کردبێت وایان لێدەکرێت ، وە تۆڵە نەکردنەوە لەم بارەدا باشترە ، وەك چۆن خودای پەوەردگار دەفەرموێت : ﴿ وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا۟ بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُم بِهِۦ ۖ وَلَئِن صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِّلصَّـٰبِرِينَ ﴿١٢٦﴾ ﴾[النحل] ، واتە : ئەگەر سزاتاندا بەو شێوەیە سزابدەن کە سزادراون ، وە ئەگەر ئارام بگرن ئەوە باشترە بۆ ئارامگران ، ئەی محمد (ﷺ) ئارام بگرە لەبەر خودا ، وتراوە : ئەو ئایەتانە کاتێك دابەزی کە بێبڕواکانی قورەیش حەمزە و هەندێکی تر لە شەهیدەکانی جەنگی ئوحدیان شێواندبوو و سکیان هەڵدڕیبوون ، پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی : ((لئن أظفرني الله بهم لأمثلن بضعفي ما مثلوا بنا))[1] ، واتە : ئەگەر خودا سەری خستم بەسەریاندا چەند ئەوەندە هەتکیان دەکەم وەك چۆن هەتکیانکردووین ، خودای گەورە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە ، ئەگەرچی پێشتر لە مەککە دابەزیبوو ، وەکو ئەم ئایەتانە : ﴿ وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى ﴿٨٥﴾ ﴾[الإسراء] ، واتە : پرسیاری ڕوحیان لێکردیت بڵێ : ڕوح لە ژێر فەرمانی خودادایە ، وە ئەو ئایەتەی : ﴿

---

[1]. رواه الحاكم في المستدرك (٢١٨/٣) ، و الطبراني في المعجم الكبير(١٤٣/٣) ، و ضعفه الألباني في (الضعيفة)(٥٥٠).

﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيۡلِۚ إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ذَٰلِكَ ذِكۡرَىٰ لِلذَّٰكِرِينَ ١١٤﴾[هود] ، واتە : لە ڕۆژدا نوێژ بکەن ـ کە نوێژی بەیانی و نیوەڕۆ و عەسر ە ـ وە هەروەها لەشەودا ـ نوێژی شێوان و خەوتنانە ـ چونکە ئەم چاکە کاریانە دەبێتە مایەی لێخۆش بوونی کارەخراپەکانتان ، ئایەتی تریش کە لە مەککە دابەزیوە ، دواتر لە مەدینە هۆیەك پێویستی کردووە جارێکی تر دابەزیوەتەوە ، دوای دابەزینی ئایەتەکەی سەرەوە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی : ((بل نصبر))[1] ، واتە : بەڵکو ئارام دەگرین ، وە لە (صحیح)ی مسلمدا بوریدەی کوڕی الحصیب دەڵێت : ((كان النبي (ﷺ) إذا بعث أميرا على سرية أو جيش أو في حاجه نفسه أوصاه في خاصة نفسه بتقوى الله تعالى وبمن معه من المسلمين خيراً ، ثم يقول : اغزوا بسم الله ، في سبيل الله ، قاتلوا من كفر بالله ، ولا تغلوا ولا تغدروا ، ولا تمثلوا ، ولا تقتلوا وليدا))[2] ، واتە : پێغەمبەر (ﷺ) کاتێك کەسێکی بکردایەتە بەرپرس بەسەر تیپێك یان سوپایەکەوە ئامۆژگاری دەکرد بەوەی لە خودا بترسێت و بەچاکە لەگەڵ ئەو موسڵمانەی لەگەڵیدان ڕەفتاربکات دواتر دەیفەرموو : بجەنگن بەناوی خوداوە ، وە لەڕێگەی خودا ،

---

[1]. رواه أحمد(٢٠٧٢٣) ، و حسنه الألباني في (الصحيحة)(٢٣٧٧).

[2]. رواه مسلم(١٧٣١).

وە بجەنگن لەگەڵ کەسێك بێباوەڕە بەخودا ، ڕۆمەچن و ناپاکی مەکەن (غدر) ، هەتك مەکەن و کوژراوەکان مەشێوێنن ، و منداڵ مەکوژن .

ئەگەر هاتنە سەرماڵ و چەکیان هەڵکێشا ـ لە بیابان نەبوو ـ بۆ بردنی ماڵ ، وتراوە : ئەوانە بە چەتە ناژمێردرێن، بەڵکو وەکو دز و تاڵانکەر لە قەڵەم دەدرێن ، چونکە ئەگەر خاوەن ماڵ هاوار بکات خەڵکی بەهانایەوە دەچن ، وە زۆربەی زانایان دەڵێن : حوکمیان لەنێو ماڵ و لە بیابانیشدا وەك یەکە ، ئەو وتەیە باوە لای مالك ، و شافعی ، و زۆربەی هاوەڵانی ئەحمەد ، و هەندێك لە هاوەڵانی ئەبو حنیفە ، بەڵکو لە نێوماڵدا زیاتر شایستەی سزادانن وەك لە بیابان ، چونکە ماڵ شوێنی ئاسایش و پشوودانی خەڵکە ، وە ماڵ جێگەی هاوکاری و یارمەتیدانی یەکترە ، بەڵکو هوڵکوتانە سەر ماڵ و پێشێل کردنی حورمەتی تاوانێکی گەورەیە و پێویستە بەتوندی سزابدرێن و لێپرسینەوەیان لەگەڵدا بکرێت ، لەبەر ئەوەی هەرچی لەماڵدا هەیە بەتاڵانی دەبەن ، وە ڕێبوار زۆر جار بڕێکی کەم لەسەرمایەکەی لەگەڵیدایە ، ئەوەش ناوکرۆکی ڕاستیە ، بەتایبەت ئەو کۆمەڵانەی کە میسر و شام (بێڕەوشت ـ منسر) یان پێدەڵێن و ، لە بەغداد (کڵاوچی ـ العیارین) یان پێدەڵێن .

ئەگەر چەتە و دزەکان ڕێگە بگرن بە بەرد تێگرتن لەدوورەوە ، بە یارمەتی ئامێرێك بەرد بگرنە خەڵك ، هەمان ئەو حوکمانەیان بەسەردا

دادەبەزێت ، هەندێك لە شەرعناسەكان دەڵێن : بەرێگرتن نایەتە ئەژمار ئەگەر بە چەك و ئامێری تیژ نەبێت ، وە هەندێكیان كۆڕای زانایان (الإجماع) دەگێڕنەوە لەسەر ئەوەی دەبێت ڕێگرتن بەچەك و تفاقی جەنگی بێت ، بەڵام ئەگەر زانایان كۆك بن یان نا ئەوەی كە زۆرینەی موسڵمانان لەسەری كۆكن ئەوەیە : ئەوەی شەڕبكات بۆ بردنی ماڵی خەڵك بەهەرشێوەیەك ئەوە چەتە و دزە ، وەك چۆن هەر بێباوەڕێك لەگەڵ موسڵمانان‌دا بجەنگێت بەهەر شێوەیەكی جەنگان ، ئەوە جەنگییە و دوژمنە ، وە هەر موسڵمانێك لەگەڵ بێبڕواكاندا بجەنـگێت بە شمشێر یان بەڕم یان بە تیروكەوان یان بە بەرد یان بەدار یان هەرشتێكی تر ئەوە تێكۆشەری ڕێگەی خودایە ، بەڵام ئەگەر خەڵك بە پەنهان بكوژێت بۆ بردنی ماڵ و سامانی ، بۆ نمونە كەسێك لەسەرە ڕێیەكدا (دیوەخان) ی هەبێت بەڕێبوارانی بدات بەكرێ ، ئەگەر بەتەنها بوو بیكوژێت و ماڵەكەی ببات ، یان بانگی كەسێك بكات بۆ ماڵەوە بۆ ئەوەی ئیشێكی بەكرێ بۆ ئەنجام بدەن وەك بەرگدوور یان پزیشك ، یان هەرشتێكی هاوشێوەی ئەوانە بیكوژێت و ماڵەكەی ببات ، ئەمە پێی دەوترێت كوشتنی ناپاكی (غەدر و خیانەت) خەڵكی ئاسایی پێی دەڵێن : (المعرجين) ، ئەگەر ئەو كوشتنە تەنها بۆ بردنی ماڵ بێت ئەوا حوكمی چەتە و ڕێگریان هەیە ، یان تۆڵەیان (قصاص) لێدەكرێتەوە ؟ لەوەشدا زانایان دوو بۆچوونیان هەیە :

یەکەمیان : ئەوانە وەکو چەتە و ڕێگرن ، چونکە ئەوە کوشتنە بە ناپاکی و فێڵ ، وەکو کوشتنە بەزۆر لە بیاباندا ، هەردوو جۆرە کوشتنەکە مرۆڤ ناتوانێت خۆی لێ دەرباز بکات ، بەڵکو زیانی یەکەمیان زیاترە چونکە پێی نازانرێت .

دووەمیان : چەتە و ڕێگر ئەوانەن بە ئاشکرا دەجەنگن ، بەڵام ئەو کەسەی کە تیرۆر دەکات پێویستە بدرێتە دەست خاوەن خوێنەکە ، بەڵام ئەمەیان لە بنەماکانی شەریعەتەوە نزیکترە ، ئەوانە زیانیان زیاترە چونکە هەستی پێناکرێت .

شەرعناسەکان دیسان ناکۆکن لەوکەسانەی کە سوڵتان ـ کاربەدەست ـ بکوژێت ، وەك بکوژانی عثمان و علی (ﭫ) ، ئایا حوکمیان وەکو بشێوی کاران و چەتە و ڕێگرانە ، بەحەد دەکوژرێن ، یان کاریان دەدرێتە دەستی خاوەن خوێنەکە ، دوو بۆچوون هەیە لە مەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر ، چونکە کوشتنی سوڵتان دەبێتە هۆی تێکچوونی باری گشتی و وەك کوشتنی کەسێکی ئاسایی نییە .

بەشی سێیەم

ئەگەر کاربەدەست داوای بەدەستەوەدانی چەتە و ڕێگری کرد

لە کەسانێك کە پەنایان دابوون چی پێویستە لەسەر موسڵمانان ئەگەر بەرگرییان کرد

دوای دەست ڕۆیشتن بەسەریاندا ، سوڵتان داوای کرد بۆ ئەوەی حەددیان بەسەردا بسەپێنێت بەبێ ستەم ، بەرگریان لێکرد ئەو کاتە پێویستە لەسەر موسڵمانان بجەنگن لەگەڵیان بە بۆچوونی هەموو زانایان ، هەتا هەموویان دەستیان بەسەردا دەگیرێت ، وە هەرکاتێك ملکەچ نەبوون بەجەنگ نەبێت ، پێویستە هاوکاری کاربەدەستان بکرێت بۆ لەناوبردنیان ، وە بەهەر شێوەیەك بێت دەبێت لەناوببرێن و کۆمەڵگەیان لێ ڕزگار بکرێت ، وە هەر کەسێك یارمەتیان بدات و داڵدەیان بدات و لەگەڵیاندا بێت ئەوانەش لەناو دەبرێن ، ئەوەش دەبێتە ئەنجامدانی سنوری خودا ، جەنگان لەگەڵ ئەو جۆرە کەسانە پێویست ترە وەك لە کەسانێك کە لە هەندێك لە فەرمانەکانی شەریعەت وازدەهێنن ، چونکە ئەوانە کۆبونەتەوە بۆ کوشتنی خەڵك و بردنی ماڵ وسامانیان بەتاڵان ، و تێکدانی کشتوکاڵ و دەغڵودانیان و لەناوبردنی وەچەکانیان ، مەبەستیان پیادەکردنی ئاین یان دەسەڵات نییە ، ئەو چەتە و ڕێگرانە وەك کەسانێك وان کە پەنادەبەنە بەر قەڵایەك یان ئەشکەوتێك یان لوتکەی شاخێك یان دۆڵێك یان هەرشتێکی تر ، ڕێگە دەگرن لەهەرکەسێك بەلایاندا تێپەڕێت ، ئەگەر سەربازانی دەوڵەت داوایان لێبکات

بێنەوە ژێر ڕکێفی دەوڵەت و هەریەکەیان تاوانبار بێت حەددی بەسەردا بسەپێنرێت ، دەجەنگن وەك ئەو گوند نشینانەی کە ڕێگە لەحاجیان و ڕێگەی کاروانەکان دەگرن ، یان ئەو کێوییانەی کە لەسەر شاخەکان و ئەشکەوتەکان جێگیربوون ، بۆ ڕێگە بڕین ، یان ئەو کۆمەڵانەی هاوپەیمانن و یەکیان گرتووە لەسەر بنچینەی ڕێگەگرتن لە نێوان عێراق و شام بەوەش دەڵێن : (النهیضة) ئەو جۆرەکەسانە دەکوژرێن وەك باسمانکرد ، بەڵام کوشتنیان هاوشێوەی کوشتنی بێبڕواکان نییە ، ئەگەر موسڵمان بوون ، ماڵەکانیان نابرێت مەگەر ماڵی خەڵکیان بەناڕەوا بردبێت ، ئەو کاتە پێویستە لەسەریان ئەوەندە قەرەبوو بکەنەوە کە بەتاڵان بردوویانە ، ئەگەر خودی تاڵانکەرەکەش نەناسرێت ، وە ئەگەر تاڵانکەرەکەش ناسرا هیچ جیاوازی نییە چونکە بکەر و یارمەتی دەرەکانیش وەك یەکن وەك باسمانکرد ، بەڵام ئەگەر ناسرایەوە پێویستە قەرەبووی هەموو ماڵەکە بگرێتە ئەستۆ ئەگەر هیچ لەو ماڵەش نەمابێت ، وە ئەوەی لێیان دەسەنرێتەوە دەدرێتە کەس و کاری خاوەن ماڵەکان ، بەڵام ئەگەر نەناسران بۆ بەرژەوەندی گشتی موسڵمانان خەرج دەکرێت ، وەك نساندانی ئەو کەسانەی جەنگاون بۆ ئەوەی ئەو مافانە بەدەست بهێننەوە ، مەبەست لەجەنگان لەگەڵیان ئەوەیە مل کەچ بکرێن بۆ ئەوەی حەددیان بەسەردا بسەپێنرێت و ڕێگری بشێوی و خراپەکارییان لێبکرێت ، ئەگەر یەکێك لەوان بریندار بوو برینێکی قوڵ ، بەو حاڵەوە وازی

لێدەهێنرێت تادەمرێت ، مەگەر کەسێك بێت شایانی کوشتن بێت دەکوژرێت ، وە ئەگەر هەڵهاتن و لەخراپەیان ڕزگاریان بوو دوای ناکەون ، مەگەر کەسێکیان حەددێکی دریایکراو پێویست بێت لەسەری ، وە هەریەکەیان بەدیل بگیرێت ئەو حەددەی تاوانەکەی لەسەری پێویستی کردووە بەسەریدا دەسەپێت ، وە هەندێك لەزانایان زبرییان بەرامبەر ئەو جۆرە کەسانە نواندووە دەڵێن : ماڵەکەشیان بەتاڵان دەبرێت و پێنج یەکیشی بۆ خەزێنەی دەوڵەت لێ جیا دەکرێتەوە ، وە زۆربەیان ڕێگە بەو کارەنادەن .

بەڵام ئەگەر خۆیان دایە پاڵ میرنشینێك یان کۆمەڵێك کە لە شەریعەتی ئیسلام دەرچووبن ، وە هاوکارییان کردن لە دژی موسڵمانان ، ئەوە وەکو ئەوان جەنگ بەرپادەکرێت لەگەڵیاندا ، وە هەرکەسێك لەوان ڕێگە لەخەڵك نەگرێت بەڵام باج و سەرانە لە ڕێبواران وەربگرێت بەپێی سەری مرۆڤەکان و سەری وڵاخ و باری شتومەك یان شتی تر ، ئەوە لەو کەسانەیە کە بەزۆر(تۆپزی) پارە لەخەڵك وەردەگرن وە سزای تایبەتی خۆی هەیە ، وە شەرعناسەکان ناکۆکن لە دروستی کوشتنی ئەو جۆرەکەسانە و پێیان ناگوترێت ڕێگر ، چونکە بە هۆی ئەوانەوە ڕێگە نابڕدرێت ، لەگەڵ ئەوەشدا ئەو جۆرەکەسانە توندترین سزادەدرێن لە ڕۆژی دوایی ، هەتا پێغەمبەری خودا (ﷺ) بە(الغامدية) فەرمووی : ((لقد تابت توبة لو تابها صاحب مكس ،

لغفر له))[1] ، واتە : تەوبەیەکی کردووە ئەگەر ئەو کەسەی باج و سەرانە بەزۆر لەخەڵك وەردەگرێت تەوبەی وابکات ، خودا لێی خۆشدەبێت ، و دروستە بۆ ئەو کەسانەی کە ستەمیان لێکراوە لەگەڵ چەتە و ڕێگردا بجەنگن بەڕای هەموو موسڵمانان ، بەڵام دەوڵەت لەو حاڵەتەدا یارمەتی ماددیان نادات ، پێغەمبەر (ﷺ) دەفەرموێت : ((من قتل دون ماله فهو شهيد ، ومن قتل دون دمه فهو شهيد ، ومن قتل دون دينه فهو شهيد ، ومن قتل دون حرمته فهو شهيد))[2] ، واتە : هەرکەس لەسەر ماڵی بکوژرێت شەهیدە ، وە هەرکەس لەسەر خوێنی بکوژرێت شەهیدە ، وە هەرکەس لەسەر ئاینی بکوژرێت شەهیدە ، وە هەرکەس لەسەر ناموس و حورمەتی بکوژرێت شەهیدە .

ئەو کەسانە شەرعناسان پێیان دەڵێن (الصائل) ، واتە : (ئەو کەسەی دەچێتەسەر خەڵك بۆ ماڵی یان بـۆ نەفسی یان بۆ هەتك کردنی ناموسی) ، ئەوە جگە لە ستەمکار لەژێر هیچ ناوێکی تردا جێگەی نابێتەوە ، ئەگەر لەو دەست درێژیەی مەبەستی ماڵ بوو دەتوانرێت بەگوێرەی توانا بڕێك پارەی بدرێتێ بۆ خۆپاراستن لە شەڕیان ، بەڵام ئەگەر بەوە قایل نەبوون ئەوکات شەڕی لەگەڵدا دەکرێت ، بەڵام ئەگەر مەبەستی لە چوونە سەر ماڵەکە

---

[1]. رواه مسلم(١٦٩٥).

[2]. رواه أبوداود(٤٧٧٢) ، و الترمذي(١٤٢١) ، و النسائي(٤٠٩٤)، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٦٤٤٥).

شەروالپیسی بوو ، وەك ئەوەی داوای کاری خراپ لە ئافرەت یان منداڵ یان کۆیلەی ئەو ماڵە بکات ، ئەوکاتە پێویستە بە هەموو شێوەیەك بەرگری لە خۆی بکات ، وە بەهیچ شێوەك ڕێگەی پێنادرێت ئەو کارە قیزەونانە ئەنجام بدات ، بە پێچەوانەی ماڵ و پارە چونکە دەتوانرێت بۆ خۆپاراستن لەشەڕیان بڕێك پارە بدرێت .

وە ئەگەر مەبەستی کوشتنی خاوەن ماڵ بوو ، دروستە بۆی بەرگری لە خۆی بکات ، وە ئایا (واجب) پێویستە لەسەری ؟ زانایانی مەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر دوو ڕایان هەیە ، ئەمە لەکاتێکدا کە خەڵك دەوڵەتیان هەبوو ، بەڵام ئەگەر ـ پەنا بە خوا ـ بشێوی بوو ، وەك ئەوەی دوو کاربەدەستی موسڵمانان ناکۆك بوون ، و لەسەر پلە و پایە نێوانیان شەڕیان بوو ، ئایا دروستە بۆ مرۆڤ ئەگەر ڕۆیشت بۆ مەملەکەتەکەی تر ، تووشی شەڕێك بوو بەرگری لە خۆی بکات لەو بشێویە؟ لەوەشدا دوو بۆچوون هەیە لە مەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر.

ئەگەر دەست بەسەر چەتە و ڕێگردا گیرا ـ ماڵ و سامانی خەڵکیان بردبوو ـ پێویستە ئەو ماڵانە بدرێتەوە خاوەنەکانیان ، وە سزای حەددیان بەسەردا بسەپێنرێت ، وە هەروەها دزیش هەمان حوکمی هەیە ، ئەگەر نکوڵی هێنانەوەی ماڵە دزراوەکە یان بەتاڵان براوەکەیان کرد دوای جێگیر بوونی

لەسەریان ، سزا دەدرێن بە زیندانی کردن و لێدان ، تا ماڵەکە دەهێننەوە یان کەسێك ڕادەسپێرن بیهێنێتەوە ، یان شوێنی حەشاردانی ئاشکرا بکات ، وەك چۆن کەسێك سەرزەنشت و سزا دەدرێت ئەگەر (واجب)ێك پێویست بێت لەسەری و بەئەنجامی نەگەیەنێت ، چونکە خودا لە قورئاندا بۆ پیاوی حەڵاڵ کردوە کە خێزانەکەی سەرپێچی داوا ڕەواکانی کرد لێی بدات ، لێدانێکی وا کە دیاری نەکات و ئێشی و ئازاری زۆری پێنەگەیەنێت ، تا ئەو مافانە بەجێ دەهێنێت ، کەوابوو کەسانی چەتە و دز شایەنترن کە لێیان بدرێت تاکو ئەو مافانە دەگەڕێننەوە ، وە داواکردنی سزادان بۆ خاوەن ماڵە ئەگەر ویستی پێیان ببەخشێت یان بیەوێت لەسەر شێوازێك ڕێك بکەوێت لەگەڵیاندا ، یان لە سزادانیان ببورێت ئەوانەی بۆ هەیە ، بەپێچەوانەی (حد) کە بەهیچ شێوەیەك ناتوانرێت لێی ببورێت ، وە کاربەدەستان بۆیان نییە کە خاوەن ماڵەکان ناچار بکەن کە لە بەشێك لەماڵەکەیان خۆشبن .

وە ئەگەر ماڵەکەیان لە ناوبردبوو بە خواردنی یان بەهەر شێوەیەکی تر ـ چەتە و ڕێگرەکان یان دزەکان ـ وتراوە : پێویستە کەس و خزمیان دابینی بکەن ، وەك چۆن کەسێك شتێك داگیر بکات پێویستە کەسوکاری قەرەبووی بکەنەوە ، ئەوە بۆچوونی شافعی و ئەحمەدە (ﷺ) ، وە ئەگەر کەسێك توانای قەرەبووکردنەوەی نەبوو پێویستە ئەو کاتەی حاڵی باش دەبێت

بیداتەوە ، وە وتراوە : نابێت پێبژاردن و دەست بڕین لەسەر یەك كەس ئەنجام بدرێت ئەوەش وتەی ئەبو حنیفەیە (رضي الله عنه) ، وە وتراویشە : پێویستە قەرەبوویكاتەوە ئەگەر هەیبوو ، بەڵام ئەگەر نەیبوو لەسەری پێویست نییە ، ئەوەش بۆچونی مالكە (رضي الله عنه) .

وە حەڵاڵ و ڕەوا نییە بۆ كاربەدەستان پارە لەخاوەن مافەكان وەرگرن لەبری ئەوەی مافەكانیان بۆ دەستەبەر بكەن ، یان سزای حەد بەسەر تاوانباراندا بسەپێنن ، نە بۆ خۆیان نە بۆ ئەو سەربازانەی بەدووی چەتە و ڕێگر و دزەكاندا دەنێنرێن ، بەڵكو بەدوادا گەڕان و قەڵاچۆكردنی ئەو جۆرە كەسانە جۆرێكە لە تێكۆشان لەپێناوی خودا .

جا ئەو سەربازانە لەم بارەدا بەپارەی دەوڵەت ئامادە دەكرێن وەك هەموو جەنگێكی تر ، ئەوەندەیان پێدەدرێت كە بەشی بەڕێوەبردن و پێداویستی بەدوادا چوونی تاوانباران بكات ، چونكە وەك وتمان ئەوە جۆرێكە لە جەنگان لە پێناوی خودا ، وە خەرج كردنی ماڵی زەكات لە پێناوی دژایەتی كردنی چەتە و ڕێگرەكان دروستە ، وە ئەگەر چەتە و ڕێگرەكان كومەڵێكی بەهێز و بەدەسەڵات بوون ئەوكات پێویستە دڵنەوایی بكرێن ، ئەگەر كاربەدەست هەندێك ماڵی زەكات و خێری دایە چاوساغ و دەم سپیەكانیان بۆ بەدەستەوە دانی ئەوانی تر یان لاواز بوونیان یان بۆ

خۆپاراستن لەشەڕی ئەو سەركردانە دروستە ، ئەوكاتە ئەو جۆرەكەسانە دەبنە دڵ ڕاگیراوەكان (المؤلفة قلوبهم) ، ئەمەش زۆرێك لە ئیمامەكان باسیان لێكردووە وەك ئەحمەد و ئەوانی تر ئەوەش بەقورئان و سوننەت و بنەماكانی شەریعەت سەلماوە .

دروست نییە كاربەدەست كەسانێك بنێرێت بۆ دژایەتی كردنی چەتە و ڕێگرەكان كە لاواز و بێ توانابن ، وە هەروەها دروست نییە كەسانێك بنێرێت كە ماڵ لەو جۆرەكەسانە وەربگرێت كە ڕێیان لەخەڵك گرتووە ، بەڵكو پێویستە كەسانی بەتوانا و بەهێز و دەستپاك بۆ ئەو مەبەستە هەڵبژێردرێت ، مەگەر لەكاتێكدا بێت كە كەسانی وەها دەست نەكەون ئەوكات پێویستە باشترین بەردەست ئەو كارەیان پێ بسپێردرێت .

ئەگەر هەندێك لە جێگرەكانی سوڵتان لەسەر شار و گوندەكان یان سەرۆك گوندەكان فەرمانیان كرد بەچەتە و ڕێگرەكان بە تاڵانكردنی ماڵ و سامانی خەڵك بەئاشكرا یان بە پەنهان ، بۆ ئەوەی بەشیان بدەن لەو دەستكەوتانەیان ئەمانیش بەرگرییان لێبكەن ، ئەو كەسانە لەسەرۆكی چەتە و ڕێگرەكان تاوانبارترن چونكە ئەگەر ئەمان ئاسانكاریان بۆ نەكەن ناتوانن ئەو تاوانانە ئەنجام بدەن ، وە ئەو جۆرەكەسانە دەبێت وەك پشت و پەنا و یارمەتیدەری تاوانباران لەقەڵەم بدرێن ، ئەگەر چەتە و ڕێگرەكان خەڵكیان

كوشت ، ئەوا دەكوژرێن و یارمەتی دەرەكانیشیان لەگەڵیاندا ، لەسەر وتەی ئەمیری باوەڕداران عومەری كوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) و زۆربەی زانایان ، بەڵام ئەگەر تەنها ماڵی خەڵكی ببەن دەست و پێیان دەبڕێت خۆیان و یارمەتیدەرەكانیان ، وە ئەگەر ماڵیان برد و خاوەن ماڵەكانیشیان كوشت ، دەكوژرێن و لە خاچ دەدرێن ، وە هەندێك دەڵێن : پێویستە دەست و پێیان ببڕدرێت و پاشان بكوژرێن و لەخاچ بدرێن ، وە وتراوە : یەكێك لەو سزایانەی بەسەر دا دەسەپێت ئەگەر چەتە و ڕێگرەكانی دەستگیركرد و پاشان ئەو ماڵ و دەستكەوتانەیان لەگەڵدا بەشبكات ، یان سنور و سزاكانی خودا پەك بخات و بەسەریاندا نەسەپێنێت .

وە هەركەسێك پەنای چەتە و ڕێگرێك یان دزێك یان بكوژێك یان هاوشێوەی ئەم تاوانبارانە بدات ، یان هەركەسێك پێویست بێت سزا و سنورێكی خودای بەسەردا بسەپێت یان مافی مرۆڤێكی بەسەرەوە بێت ، وە بەرگری كرد لەوەی كە تۆڵەی ئەو تاوانانەی لێبكرێتەوە ، ئەوە دەبێتە هاوەڵ و هاوكاری لەو تاوانانە ، وە خودا و پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) نەفرینیان لێكردووە ، ئیمامی مسلم لە (صحیح)ەكەیدا لە علی كوڕی ئەبو طالبی (رضي الله عنه) گێڕاوەتەوە : كە پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : ((لعن الله من

أحدث حدثاً أو آوى محدثاً))[1] ، واتە : نەفرینی خودا لەو کەسانەی بشێوی دەنێنەوە ، وە ئەو کەسانەش داڵدەی ئەو جۆرە کەسانە دەدەن ، وە ئەگەر ئەو کەسە دەستگیرکرا کە داڵدەی تاوانبارێکی داوە ، داوای لێدەکرێت بیدات بەدەستەوە ، یان هەواڵ دەربارەی ئەو شوێن و جێگە بدات کە تاوانبارەکە خۆی تیادا حەشارداوە ، ئەگەر سەرپێچی کرد ، سزا دەدرێت بە زیندانی کردن و لێدانیش ئەگەر پێویست بوو ، چەند جارێك هەوڵی لەگەڵدا دەدرێت تاکو شوێن و جێگەی ئەو خراپەکارە ئاشکرا دەکات ، هەرکەسێك پێویست بێت لەسەری تاوانبارەکان بدات بەدەستەوە و ئەوەش بەتاڵان بردوویانە بیگەڕێننەوە ، سەرپێچی بکەن سزا دەدرێن ، چونکە ئاگادار کردن و هەواڵدان بە دەوڵەت لەو بارەدا هاوکاری کردنە لەسەر خێر و چاکە ، بەڵام ئەگەر کەسێك بەبێ تاوان بەدوایدا گەڕان یان ئەو پارە وماڵەی داوای لێدەکرێت ڕەوا نەبێت ئەوکاتە پێویستە هاوکاری بکرێت لە داڵدە دانیان و بەرگری لێکردنیان ، چونکە ئەوکارە پاڵپشتی کردنی ستەم لێکراوانە کە پێویستیەکی شەرعییە ، لە هەردوو صحیحەدا لە ئەنەسی کوڕی مالکەوە دەگێڕنەوە کە : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((انصر أخاك ظالماً أو مظلوماً ، قلت : يا رسول الله أنصره مظلوما ، فكيف أنصره ظالماً ؟ قال : تمنعه

---

[1]. رواه البخاري(٣١٨٠) ، و مسلم(١٣٧٠).

من الظلم فذلك نصرك إياه))[١] ، **واتە : پاڵپشت و هاوکاری براکەتبە ستەم کاربێت یان ستەم لێکراو ، وتم : ئەی پێغەمبەری خودا : هاوکاری دەبم کاتێك ستەمی لێدەکرێت ، ئەی چۆن یارمەتی دەر و هاوکاری بم کاتێك ستەم دەکات ؟ فەرمووی : بەرگری ستەم کردنی لێدەکەیت ، ئەوە هاوکاری و پاڵپشتی تۆیە بۆ ئەو ، وە (مسلم)یش لە جابرەوە فەرموودەیەکی وەکو ئەوەی گێڕاوەتەوە ، وە لە هەردوو صحیحەدا لە البراء کوڕی عازبە وە (رضي الله عنه) دەڵێت :** ((أمرنا رسول الله (صلى الله عليه وسلم) بسبع ، ونهانا عن سبع : أمرنا بعيادة المريض ، واتباع الجنازة ، وتشميت العاطس ، وإبرار المقسم ، وإجابة الدعوة ورد السلام ، ونصر المظلوم ، ونهانا عن خواتيم الذهب ، وعن الشرب بالفضة ، وعن المياثر ، وعن لبس الحرير والقسي والديباج والإستبرق))[٢] ، **واتە : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرمانی بە حەوت شت پێکردووین و یاساغی حەوت شتیشی لێکردووین ، فەرمانی پێکردووین بە : سەردان لە نەخۆش ، و شوێن کەوتنی تەرمی مردوو ، و هەرکەسێك پژمی دوعای خێری بۆ بکەین ، و ئەگەر سوێند خورا لەسەر هەرشتێك نابێت سەرپێچی بکەین ، و دەعوەت کراین بەدەم دەعوەتەکەوە بچین ، و وەڵامی سەلام بدەینەوە ، و هاوکار و پاڵپشتی ستەم لێکراو بین ، وە یاساغی لێکردووین ئەنگوستیلەی زێڕ لەدەست بکەین ، وە لە قاپی زیودا**

---

[١]. رواه البخاري(٦٩٥٢) ، و مسلم(٢٥٨٤).

[٢]. رواه البخاري(١٢٣٩) ، و مسلم(٢٠٦٦).

بخۆینەوە ، و کورتانی سواریەکانمان لە ئاوریشم بێت ، وە جل و بەرگی ئاوریشم لەبەر بکەین یان هەر جلێك ئاوریشمی تێکەڵ بێت ، وە ئاوریشمی ئەستوور و جلی درەوشاوە و چێنرا و بە تاڵی زێڕ لەبەر بکەین.

ئەگەر کەسێك شارەزابێت بە شوێنی تاوانباران و ئاگاداری دەوڵەت نەکاتەوە لە شوێن و مۆڵگەیان ، دروستە ئەو کەسە سزا بدرێت بە زیندانی کردن یان هەرسزایەکی تری شیاو ، چونکە ئەوە شتێك کە پێویستە لەسەری و نکولی لێدەکات ، وە کەس لەجیاتی کەسێکی تر سزا نادرێت مەگەر بزانرێت ئاگاداری ئەو کارەیە .

جا هەرکەسێك ڕێگربێت لە ڕاگەیاندنی زانیاریەك کە پەیوەندی بە بەرژەوەندی گشتیەوە هەبێت دادوەران و کاربەدەستان دەتوانن لەسەر ئەو کارەی لێپرسینەوەی لەگەڵدا بکەن ، ئەمەش ئەوە ناگەیەنێت داوای ڕاپەڕاندنی کارێك بکرێت لە کەسێك کە لەسەر کەسێکی ترە بە ئەنجامی بگەیەنێت و ڕاپپەڕێنێت ، تاکو ئەو فەرموودەی خودای باڵادەست بیگرێتەوە : ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ ﴿١٦٤﴾﴾[الأنعام] ، واتە : کەس تاوانی کەسی تر هەڵناگرێت .

یان ئەو فەرمودەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) کە فەرموویەتی : ((ألا لا يجني جان إلا على نفسه))[1] ، واتە : ئەو کەسەی تاوانێك ئەنجام دەدات تەنها خۆی لێی بەرپرسە ، بەڵکو ئەم ئایەت و فەرموودەیە بۆ ئەو کەسەیە کە داوای پارەیەك یان هەرشتێکی لێبکرێت کە کەسێکی تر لێی بەرپرسە ، بەبێ ئەوەی ئەم بریکاری بێت یان لە ئەستۆی گرتبێت یان پارەی ئەو کەسەی بەلاوە بێت ، یان کەسێك سزا بدرێت بەهۆی سەرپێچی کردنی خزمێکی یان دراوسێیەکی ، بەبێ ئەوەی ئەم ئاگای لە هیچ بێت ، نە بەئەنجام نەدانی کارێك کە لە سەری پێویست بێت ئەنجامی بدات ، وەنە بە ئەنجامدانی کارێك کە لە سەری پێویست بێت ئەنجامی نەدات ، ئەمە ئەو کارەیە کە ئایەت و فەرموودەکە دەیگرێتەوە ، بەڵام ئەو کەسەی سەرەوە سزا دەدرێت لەبەر تاوانێك کە خۆی ئەنجامی داوە ، ئەویش ئەوەیە شوێن و جێگەی تاوانبارانی زانیوە و دەسەڵاتی لێ ئاگادار نەکردووەتەوە ، واتە : بە هەواڵ نەدانی هاوکاری کەسانێکی کردووە کە پێویستە ڕاپێچی دادگا بکرێن و ئەو مافانەی کە پێشێلیان کردووە تۆڵەیان لێبکرێتەوە ، بەوەش هاوکاری و پاڵپشتی ڕاستی نەکردووە کە بە قورئان و سوننەت و کۆڕای موسڵمانانیش پێویستە لەسەری ئەو کارە بکات ، لەبەر خۆشویستنی یان لەبەر خزمایەتی کەسە

---

[1]. رواه الترمذي(٢١٥٩) ، و إبن ماجه(٣٠٥٥) ، و حسنه الألباني في (صحيح الجامع) (٧٨٨٠).

تاوانبارەکە ، وەك چۆن کەسانێك لەبەر دەمارگیری خێڵایەتی ئەو کارە دەکەن یان لەبەر ڕق و کینەیەك بەرامبەر کەسە ستەم لێکراوەکە لە دڵیاندایە ئەو کارە دەکەن ، وە خودا دەفەرموێت : ﴿وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَآنُ قَوْمٍ عَلَىٰٓ أَلَّا تَعْدِلُوا۟ ۚ ٱعْدِلُوا۟ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۖ ﴿٨﴾﴾[المائدة] ، واتە : با ڕق و کینە لە کەسانێك واتان لێنەکات کە دادپەروەر نەبن ، داد پەوەر بن ئەوە لە پارێزکاییەوە نزیکترە .

بەڵام ئەگەر پشت هەڵکردن بێت ـ لە ئاست مافەکانی خودا ، و دادپەروەری کە خودا پێویستی کردووە ـ وە ترسان و سەرشۆڕی و ئاین فرۆشتن بێت ، وەك کەسانێك کە وازیان هێناوە لە سەرخستنی خودا و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) و ئاین و قورئان ، ئەوانەی کە پێیان بوترێت تێبکۆشن لە پێناوی خودا سستی دەکەن و خۆیان دەدزنەوە ، بەهەر حاڵ ئەو جۆرە کەسانە شایەنی سزادانن بە وتەی هەموو زانایان ، ئەوەش ئەم ڕێگە نەگرێتە پێش ، سنورەکان پشت گوێدەخات و مافەکان ون و پێشێل دەکات ، وە بەهێز و دەست ڕۆیشتووەکان لاواز و بێ دەسەڵاتەکان دەخۆن و هەموو مافەکانیان زەوت دەکەن .

ئەوە هاوشێوەی کەسێکە کە ماڵی ستەمکارێکی لابێت خۆی لێ گێل بکات و خۆی لەوە بدزێتەوە کە بیداتە کاربەدەستێکی دادپەروەر ، بۆ

ئەوەی بیداتە دەستی خاوەنەكانی ، یان هەرچی خەرجی پێویست (واجب) لەسەریەتی لێی دەربكات ، وەك خەرجی ماڵ و منداڵ و كویلە و مەڕوماڵاتی ، وە زۆر جار كەسێك شتێكی لەسەر پێویست دەبێت بەهۆی كەسانی ترەوە ، بۆ نمونە ئەگەر كەسوكاری نەداربوون خەرجیان لەسەری پێویست دەبێت ، وە هەروەها لەسەر كەسوكاری كەسێك كەسێكی تر بكوژێت پێویستە خوێنەكەی بۆ قەرەبوو بكەنەوە ، ئەم جۆرە سەرزەنشت كردنە سزایە بۆ ئەو كەسانەی زانیاریان هەیە دەربارەی ماڵێك یان كەسێك كەلە لایەن دەسەڵاتەوە لەبەر پێشێل كردنی مافی خەڵك داواكراو بن ، ئەویش ئامادە نەبێت ئەو زانیاریە بداتە بەرپرسان وەك زانیاری دەربارەی چەتە و ڕێگر و دز ، بەڵام ئەگەر ئامادە نەبوو زانیاری پێشكەش بكات لەبەر ئەوەی بترسێت لەوەی كاربەدەستان ستەم لە كەسە داواكراوەكە بكەن وەك ئەوەی بیكوژن لەبری تاوانێك كەشایەنی مەرگ نەبێت ئەوە كارێكی باشی كردووە ، وە زۆر جار لای كاربەدەستان گومان و ویست و ئارەزوو تێكەڵ دەبن ، بۆیە پێویستە ڕەوا و ناڕەوا لەیەك جیابكرێنەوە .

ئەو حاڵەتەش زۆر جار لای سەرۆك هۆزەكان ڕوودەدات لەشار و لادێكان ، ئەگەر پەنابەرێك پەنای پێبردن ، و لەنێویاندا خزمایەتی و دۆستایەتیەك هەبوو ، ئەو كاتە دەمارگیری خێڵەكی وایان لێدەكات كە بەرگری لە

خراپەكاران بكەن ، وە ناوبانگ و خانەدانی لای ئەو سەرۆك هۆزە نەفامانە ئەوەیە كە پشتگیری لەو كەسە بكەن ئەگەرچی ستەمكاریش بێت ـ ستەمی لە خاوەن مافێك كردبێت ـ بەتایبەت ئەگەر ستەمكارەكە سەرۆك هۆزێكی هاوتای خۆیان بێت ، ئەوكاتە وادەبینن كە بەدەستەوەدانی پەنابەرە تاوانبارەكە سەرشۆڕی و بێ توانایی و بێڕێزی یە بۆیان ، ئەمە نەفامیەكی تەواوە ، وە یەكێكە لە هۆكارە گرنگەكانی گەندەڵ بوونی ئاین و دونیای خەڵك ، وە لە مێژوە باسكراوە زۆربەی جەنگەكانی گوند نشینەكان وەك جەنگی (البسوس) كە لە نێوان بنی بكر و تغلب دا ڕوویداوە لەبەر ئەو هۆیەی سەرەوە بووە ، وە هەروەها توركە مەغۆلەكان بەو هۆیەوە وڵاتی موسڵمانانیان داگیر كردووە و دەستیان بەسەر ئەو دیوی ڕووبار (ماوراء النهر) و خوراساندا گرتبوو .

جا هەركەسێك نەفسی خۆی لەبەر خودا بشكێنێتەوە خودا بەڕێزی دەكات ، وە هەریەكــە لە پێناوی گەیشتن بەڕاستی و دابین كردنی مافەكان خۆی ماندوو بكات ئەوە گەورەترین ڕێزی لەخۆی ناوە ، وە ئەوانە دەبنە نزیكترین كەسان لە خوداوە ، ئەوەشی شانازی بەستەمكاریەوە بكات و ڕێگری دەستەبەركردنی مافەكان بێت ، و خراپە ئەنجام بدات ، ئەوە خۆی ڕیسوا و سەرشۆڕ كردووە ، خودا دەفەرموێت : ﴿ مَن كَانَ يُرِيدُ ٱلۡعِزَّةَ فَلِلَّهِ ٱلۡعِزَّةُ

جَمِيعًاۚ ﴿١٠﴾ [فاطر] ، واتە : ئەوەی سەربەرزی دەوێت ئەوا سەربەرزی لە گوێڕایەڵی فەرمانەکانی خودا دایە ، وە بە دووڕووەکان دەفەرموێت :

﴿ يَقُولُونَ لَئِن رَّجَعْنَآ إِلَى ٱلْمَدِينَةِ لَيُخْرِجَنَّ ٱلْأَعَزُّ مِنْهَا ٱلْأَذَلَّۚ وَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِۦ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَلَٰكِنَّ ٱلْمُنَٰفِقِينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨﴾ [المنافقون] ، واتە : دەڵێن : ئەگەر گەڕاینەوە بۆ شاری مەدینە ئەوکات بەهێز و بەڕێزەکان ڕیسوا و بێهێزەکان لەشار دەردەکەن ، وە ڕێز و بەهێزی بۆ خودا و پێغەمبەرەکەیەتی(ﷺ) بەڵام دووڕووەکان نازانن ، و خودا لە سیفەتی ئەو جۆرە مرۆڤانە دەفەرموێت : ﴿ وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُۥ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ وَٱلنَّسْلَۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ بِٱلْإِثْمِۚ فَحَسْبُهُۥ جَهَنَّمُۚ وَلَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾ [البقرة] ، واتە : خەڵکانێك هەیە زۆر زمان شیرینن و لەوتەیان سەرت سوڕدەمێنێت ، خودا دەزانێت لەدڵیاندا ڕق و کینەیەکی زۆر هەیە بەرامبەر بەئێوە ، ئەگەر لای ئێوە هەستا و پشتی هەڵکرد هەوڵی بشێوی دەدەن و هەوڵ دەدات دەغڵ و دان و مەڕومالات و نەوەکانیش لەناو ببات ، خودا بشێوی کارانی خۆش ناوێت ، وە ئەگەر پێی

بوترێت لە خودا بترسە مەیلی تاوانكاری دەیگرێت ، دۆزەخی بەسە كە خراپترین جێگایە .

كەوابوو پێویستە لەسەر هەركەسێك كە پەنای هەڵهاتوویەك دەدات ـ ئەگەر ستەم لێكراو بوو ـ پەنای بدات و هاوكاری بكات ، وە تەنها بەوە كە خۆی بانگهێشتی ستەم لێكراوی بكات جێگیرنابێت ، لەوانەیە هەندێك جار سكالاٌ بكات لە هەمان كاتدا ستەمكاریش بێت ، بەڵكو دەبێت لە بەرامبەرەكەی و كەسانی ترەوە كێشەكەی بڕیاری لەسەر بدرێت ، ئەگەر دەركەوت كە ستەمكارە هەوڵدەدرێت بەنەرم و نیانی لەو ستەمەی بگەڕێنرێتەوە ئەگەر كرا ، ئەگەرنا هەوڵدەدرێت حوكمێكی دادوەرانە بكرێت ، ئەگەر ڕازی نەبوو ئەوكاتە هێز بەكار دەبرێت بۆ ملكەچكردنی بۆ دادپەروەری ، بەڵام ئەگەر كەسێك ستەمی لێكرابێت و لەهەمانكاتدا ئەمیش ستەمی كردبێت ، یان هەموویان ستەم كاربوون ، یان هیچ یەكێك لەوان ستەمی نەكردبێت بەڵام بە گومان هەڵەیەك كەوتبێتە نێوانیانەوە ، ئەوكات هەوڵی ئاشتەوایی دەكرێت یان ئەگەر دەركەوت مافی یەكێكیانە بڕیار لە بەرژەوەندی ئەو كەسە دەدرێت ، وەك خودا دەفەرموێت : ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَاۖ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِۚ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ٩ إِنَّمَا

ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾ ﴾[الحجرات] ، واتە : ئەگەر دوو کۆمەڵ لە موسڵمانان ناکۆکی کەوتە نێوانیان ، هەوڵی چاکسازی و ئاشتەوایی بدەن لە نێوانیان ، ئەگەر کۆمەڵێکیان ڕازی نەبوو بەفەرمانی خودا ئەوە لەگەڵیدا بجەنگن تاڕازی دەبێت بە فەرمانی خودا ، ئەگەر ڕازی بوو ئەوکاتە ناوبژی بکەن لە نێوانیان بەدادوەرانە ، دادپەروەربن لەبەر ئەوەی خودا دادپەروەرانی خۆش دەوێت ، موسڵمانان برای یەکن ئەو برایەتیەتان بپارێزن و لەخودا بترسن بۆ ئەوەی خودا ڕەحمتان پێبکات ، وە دەفەرموێت : ﴿ ۞ لَّا خَيْرَ فِى كَثِيرٍ مِّن نَّجْوَىٰهُمْ إِلَّا مَنْ أَمَرَ بِصَدَقَةٍ أَوْ مَعْرُوفٍ أَوْ إِصْلَٰحٍۭ بَيْنَ ٱلنَّاسِ ۚ وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١١٤﴾ ﴾[النساء] ، واتە : زۆربەی ئەو گفتوگۆیانەی خەڵکی دەیکەن خێری تێدا نییە ، ئەو قسە و باسانە نەبێت کە فەرمان بەچاکە و گوێڕایەڵی خودا و ڕێکخستنی کاروباری خەڵکی دەکەن ، هەرکەسێك لەبەر ڕەزامەندی خودا وابکات ئەوا پاداشتی گەورەی دەدەینەوە ، وە ئەبو داود لە (السنن) کەیدا گێڕاویەتیەوە : پیاوێك پرسیاری کرد لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) : ((أمن العصبية أن ينصر الرجل قومه في الحق ؟ قال : لا ، قال : ولكن من العصبية أن ينصر الرجل قومه في الباطل))[1] ، و قال : ((خيركم الدافع عن قومه ما لم يأثم))[1] ، و قال : ((مثل

---

[1]. رواه أبوداود (٥١١٩) ، و إبن ماجه(٣٩٤٩) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف إبن ماجه) (١٣٠٢/٢).

الذي ينصر قومه بالباطل كبعير تردى في بئر فهو يجر بذنبه))[2] ، و قال : ((من سمعتموه يتعزى بعزاء الجاهلية فأعضوه بهن أبيه ، ولا تكنوا))[3] ، **واته : ئايا له دەمارگیریه كەسێك پاڵپشتی خزمەكانی بێت لەسەر كارێكی ڕەوا ؟ فەرمووی : نەخێر ، وە فەرمووی : بەڵام لەدەمارگیریە كەسێك پاڵپشت و هاوكاری خزمەكانی بێت لەسەر كارێكی ناڕەوا ، وە دەفەرموێت : باشترین كەسانی ئێوە ئەوانەن بەرگری لەخزم و كەسوكاریان دەكەن ئەگەر لەسەر تاوان نەبێت ، وە دەفەرموێت : نمونەی ئەو كەسەی پاڵپشتی خزم وكەسوكارەكەیەتی لەسەر كارێكی ناڕەوا ، وەك ئەوە وایە حوشترێك كەوتبێتە ناو بیرێكەوە بیەوێت بەهۆی ڕاكێشانی كلكیەوە بیهێنێتە دەرەوە !، وە دەفەرموێت : گوێتان لە كەسێك بوو بانگهێشتی دەمارگیری دەكرد پێی بڵێن : گاز(قەپ) لە ئالەتی(ذكر) باوكت بگرە ، بەبێ كینایەت .**

هەر كەسێك لە بانگەوازی ئیسلام و قورئان دەربچێت ، بەشانازی كردن بە بنەماڵە یان وڵات یان ڕەگەز یان مەزهەب یان تەریقەت ئەوە لە دەمارگیری و نەفامییە ، وە كاتێك دوو پیاو كۆچەرییەك و پشتیوانێك بوو بەناكۆكیان ، كۆچەریەكە وتی : كۆچەرییەكان فریام كەون ، وە

---

[1]. رواه أبوداود (٥١٢٠) ، و قال الألباني في (ضعيف الجامع)(٢٩١٥) : موضوع.

[2]. رواه أبوداود (٥١١٧) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٨٣٨).

[3]. رواه أحمد(٢٠٧٢٧) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٦١٩).

پشتوانەکەیش وتی : پشتیوانەکان فریام کەون ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی : ((أبدعوى الجاهلية وأنا بين أظهركم))[1] ، واتە : بانگەواز بۆ نەفامیەت دەکەن منیش لەنێوانتانداندام ، وە بەوەش زۆر توڕەبوو .

بەشی چوارەم

[1]. رواه البخاري(٣٥١٨) ، و مسلم(٢٥٨٤).

سزای دزیکردن

دز پێویستە دەستی ڕاستی ببڕێت بە پێی قورئان و سوننەت و کۆڕای زانایان (الإجماع) ، خودا دەفەرموێت :﴿ وَٱلسَّارِقُ وَٱلسَّارِقَةُ فَٱقْطَعُوٓاْ أَيْدِيَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَٰلًا مِّنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٣٨﴾ فَمَن تَابَ مِنۢ بَعْدِ ظُلْمِهِۦ وَأَصْلَحَ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٣٩﴾ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ لَهُۥ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ وَيَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ ۗ وَٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤٠﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : پیاوی دز و ژنی دز دەستیان ببڕن لە پاداشتی ئەو کارەی کردویانە ، ئەوە تۆڵەیە لەلایەن خوداوە ، خودا بەتوانا و دانایە ، ئەوەی دوای ئەو ستەمەی تۆبەبکات و کاری باش بکات ، ئەوە خودا لێی خۆش دەبێت ، خودا لێبوردە و بەبەزەییە ، وە دروست نییە دوای جێگیر بوونی ئەو تاوانە سزاکەی دوابخرێت ، نە بە زیندانی کردن وە نە بەپارە وەرگرتن و هیچ شتێکی تر ، بەڵکو دەستی دەبڕدرێت لە هەموو کاتێکدا تەنانەت لەکاتە پیرۆزەکانیشدا ، چونکە ئەنجامدانی ئەو سزایانە خوداپەرستیە ، وەك تێکۆشانە لەپێناوی خودا ، پێویستە خەڵکی بزانێت دانانی ئەو جۆرە سزایانە ڕەحمەتی خودایە بۆ بەندەکانی ، پێویستە کاربەدەستان زۆر توندبن لە ئەنجامدانی ئەو سزایانە بەسەر تاوانباراندا ، وە نابێت بەزەییان بێتەوە بەو جۆرە کەسانەدا و ئەو سزایە نەسەپێنن ، وە دەبێت لە ئەنجامدانی ئەو

جۆره سزایانه مەبەستیان قازانجی كۆمەڵگا بێت ، بەرێگه گرتن له خراپەكاران ، نه لەبەر تورەیی و خۆسەپاندن بەسەر خەڵكدا ، پێویسته كاربەدەستان وەكو باوكێكی بەبەزەیی بن بۆ تاوانباران ، ئەگەر باوك وازبێنێت له رێنمایی كردنی منداڵەكەی ـ وەك دایكی دەیەوێت بیبورێت و لێی خۆش بێت ـ ئەو كاته منداڵەكەی خراپ دەبێت و لەرێگه دەردەچێت ، بەڵكو باوك رێنمونی منداڵەكەی دەكات لەبەر ئەوەی منداڵێكی باشی بێت و لەرێگه دەرنەچێت ، هەرچەند منداڵەكەش واگومان ببات كه پێویستی به ئامۆژگاری و رێنمونی كردن نییه ، وەكو پزیشك كاتێك پێویست دەكات دەرمانی تاڵ و ژاڵ دەرخواردی نەخۆشەكانی دەدات ، وه هەروەها ئەو ئەندامەی مرۆڤ كه توشی شێرپەنجه دەبێت بۆ پاراستنی بەشەكانی تری پێویسته ئەو ئەندامەی ببڕدرێت ، وه لەكاتی كەڵەشاخ كردندا لەبەر چارەسەركردن پێویسته مولولەكانی خوێن بریندار بكرێن بۆ ئەوەی خوێنیان لێ بێته دەرەوه ، وه هەروەها مرۆڤ دەرمانی تام و بۆن ناخۆش دەخوات و دەخواتەوه و خۆی تووشی نارەحەتی دەكات بۆ ئەوەی ئاسوده بێت .

بەو شێوەیه ئەو جۆره سزایانه لەشەریعەتدا دانراون ، وه پێویسته مەبەستی كاربەدەست له سەپاندنی ئەو جۆره سزایانه هاوشێوەی پزیشك و نەخۆشەكانی بێت ، چونكه هەركاتێك مەبەستی چاككردنی خەڵك و یاساغی

کردنیان بێت لە خراپەکاری ، بە دەستەبەرکردنی سوود و قازانج بۆیان و دوورخستنەوەی ئەو شتانەی زیان بە کۆمەڵگە دەیەگەنێت ، لەوەشدا دەبێت تەنها مەبەستی ڕەزامەندنی و گوێڕایەڵی خودا بێت ، ئیدی خودا دڵەکانی بۆ نەرم دەکات ، و هەموو هۆکاری باش و خێری بۆ ئاسان دەکات ، و سزادانی ئەو کەسانەی بۆ ئاسان دەکات ، ئەو کەسەش کە سزا دەدرێت ڕازی دەبێت کاتێك سزای تاوانەکەی بەسەردا بسەپێت .

بەڵام ئەگەر مەبەستی خۆسەپاندن بەسەر خەڵك و جێگیرکردنی پایەی دەسەڵاتەکەی بێت ، بۆ ئەوەی بەگەورە و بەهێزی بزانن یان هەرچی ماڵ و سامانی لێداواکردن سەرپێچی نەکەن ، ئەوکات مەبەستەکەی بەسەر خۆیدا دەشکێتەوە ، گێڕدراوەتەوە لە عمری کوڕی عبدالعزیزەوە (رضي الله عنه) پێش ئەوەی ببێتە خەلیفەی موسڵمانان نوێنەری ولیدی کوڕی عبدالملك بوو لەسەر مەدینەی پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) ، ئەو کاتە بەسیاسەتێکی دانایانە خەڵکی ئەو شارەی سیاسەت دەکرد ، جارێك حەجاج لە عێراقەوە چوو بۆ مەدینە کە تووشی خراپترین حاڵی کردبوون ، پرسیاری لەخەڵکی شاری مەدینە کرد ، عمر کەسێتی چۆنە لە نێوانتاندا ؟ وتیان : ناتوانین سەیری بکەین ، وتی ئەی خۆشتان دەوێت ؟ وتیان : لەکەسوکارمان خۆشەویستره ، وتی : ئەی ئەدەب و ڕەوشتی چۆنە ؟ وتیان : ڕەوشت بەرزە و زۆر نزیکە لێمانەوە ،

وتی : ئەوە کەسایەتی بێت و ئاوا خۆشتان بوێت و هەڵس و کەوتی ئاوابێت ، ئەوە شتێکە خودا لە ئاسمانەوە پێیداوە .

ئەگەر دەستی دز بڕا پێویستە خوێنەکەی بوەستێنرێتەوە ، وە باش وایە دەستی بکرێتە ملی ، ئەگەر بۆ جاری دووەم دزی کرد ، پێی چەپی دەبڕدرێت ، وە ئەگەر بۆ جاری سێیەم و چوارەم دزی کرد ، هاوەڵان و زانایانی دوای ئەوان دوو بۆچوونیان هەیە ، یەکەمیان : ئەوەیە دەست و پێکەی تری دەبڕێت ، ئەوە وتەی ئەبو بکرە (رضي الله عنه) و مەزهەبی شافیعی و ئەحمەدە لەوتەیەکی دا ، دوومیان : ئەوەیە زیندانی بکرێت ، ئەوەش وتەی علی (رضي الله عنه) و کوفیەکان و ئەحمەدە لەوتەیەکی تریدا ، وە کاتێك دەستی دەبڕدرێت شتە دزراوەکە چواریەکی دینارێکی زێڕبێت یان سێ درهەمی زیو بێت لەلای خەڵکی حجاز و فەرموودەناسان (أهل الحديث) و کەسانی تریش ، وەك مالك و شافیعی و ئەحمەد ، وە هەیانە دەڵێت : دەبێت شتە دزراوەکە دینارێکی زێر یان دە درهەمی زیو بێت ، هەرکەسێك ئەو بڕەی سەرەوە بدزێت دەستی دەبڕدرێت بە بۆچوونی هەمووان ، لە هەردوو (صحيح)ەکەدا لە عبدالله کوڕی عمر (رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە : ((أن رسول الله صلى الله عليه وسلم ، قطع في مجن ثمنه ثلاثة دراهم)) وفي لفظ مسلم : ((قطع سارقا في مجن قيمته ثلاثة دراهم

))[1] ، واتە : پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەستی بڕی لەبەر قەڵغانێك نرخەكەی سێ درهەم بوو ، وە لە ڕیواتی مسلم دا : دەستی دزێكی بڕی لەبەر ئەوەی قەڵغانێكی دزیبوو نرخەكەی سێ درهەم بوو ، دیسان لە هەردوو (صحیح)ەكە لەعائیشە وە ـ خوای لێ ڕازی بێت ـ گێڕدراوەتەوە : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((تقطع اليد في ربع دينار فصاعدا)) [2] ، وفي رواية لمسلم : ((لا تقطع يد السارق إلا في ربع دينار فصاعداً)) [3] وفي رواية للبخاري قال : ((اقطعوا في ربع دينار ، ولا تقطعوا فيما هو أدنى من ذلك)) [4] ، واتە : دەست دەبڕدرێت لە چواریەكی دینارێك بەرەو سەرەوە ، وە لە ڕیوایەتی مسلم دا : دەستی دز نابڕدرێت لەچواریەكی دینارێك بەرەو سەرەوە نەبێت ، وە لەلای بخاری دا دەفەرموێت : لەچواریەكی دینارێك دەست ببڕن ، لەوە كەمتر دەست مەبڕن ، لەوكاتەدا چواریەكی دینارێك سێ درهەم بووە ، وە یەك دینار دوازدە درهەم بووە ، كەسێك بەدز ناژمێرێت تاكو ماڵ لەسنوری تایبەت و دیاری كراوی ماڵدا نەبات ، وە ئەو پارەی كە لە خاوەنەكەی ونبووە ، وە بەروبوومی كشتوكاڵی كە لە بیابانێكدایە بەبێ پەرژین ، و مەڕ وماڵات كە شوانی لەگەڵدا

---

[1]. رواه البخاري(٦٧٩٥) ، و مسلم(١٦٨٦).

[2]. رواه البخاري(٦٧٩٠) ، و مسلم(١٦٨٤).

[3]. رواه مسلم(١٦٨٤).

[4]. رواه احمد (٢٣٩٩٤) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(١١٨١).

نەبێت ، هاوشێوەی ئەو جۆرە ماڵانە دەستی دزەی پێ نابڕێت ، بەڵام سەرزەنشت دەکرێن و پێی دەبژێرێت (الغرامة) ، وەك لە سوننەتدا هاتووە .

بەڵام هەندێك لە زانایان ئەو فەرمودەیە بە (ضعیف) دەزانن ، ئەوەی کەوای وتووە ئەحمەد و ئەوانی ترن ، ڕافعی کوڕی خدیج دەڵێت : گوێم لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) بوو دەیفەرموو : ((لا قطع في ثمر ولا كثر))[1] ، واتە : دەست بڕین نییە لەدزینی بەروبووم و ناوکرۆکی دارخورما ، وە عەمری کوڕی شوعەیب لە باوکی و باپیریەوە دەگێڕێتەوە (رضي الله عنهم) و دەڵێت : ((سمعت رجلاً من مزينة يسأل رسول الله (ﷺ) ، قال : يا رسول الله جئت أسألك عن الضالة من الإبل ، قال : معها حذاؤها وسقاؤها ، تأكل الشجر ، وترد الماء ، فدعها حتى يأتيها باغيها ، قال : فالضالة من الغنم ، قال : لك أو لأخيك أو للذئب ، تجمعها حتى يأتيها باغيها : قال : فالحريسة التي تؤخذ من مراتعها ؟ قال : فيها ثمنها مرتين ، وضرب نكال ، وما أخذ من عطنه ، ففيه القطع إذا بلغ ما يؤخذ من ذلك ثمن المجن، قال: يا رسول الله : فالثمار وما أخذ منها من أكمامها قال: من أخذ منها بفمه، ولم يتخذ خبنة فليس عليه شيء، ومن احتمل فعليه ثمنه مرتين ، وضرب نكال، وما أخذ من أجرانه ففيه القطع، إذا بلغ ما يؤخذ من ذلك ثمن المجن، وما لم يبلغ ثمن

---

[1]. رواه أبوداود(٤٣٨٨) ، و الترمذي(١٤٤٩) ، و النسائي(٤٩٦٠) ، و ابن ماجه(٢٥٩٣) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٧٥٤٥).

المجن، ففيه كرامة مثليه، وجلدات نكال))[1]، واتە: گوێم لە پیاوێکی (مزینة)یی بوو پرسیاری لە پێغەمبەری خودا کرد (ﷺ) وتی : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) پرسیاری حوشترێکت لێدەکەم کە ون بووبێت ، فەرمووی : پێڵاو و ئاوی لەگەڵ خۆیدایە ، لەوەڕ دەخوات و ئاو دەخوات ، واتە : لێگەڕێ تاکو خاوەنەکەی ڕێی لێدەکەوێتەوە ، وتی : ئەی ونبووی مەڕومالات ؟ فەرمووی : بۆ تۆیە یان بۆ براکەت یان بۆ گورگە ، دەتوانیت بیبەیت بەڵکو خاوەنەکەی بێت بەدوایدا ، وتی : ئەی ئەو کەسەی کە مەڕ لە لەوەڕگاکەی دەبات و لەناوی دەدات چی لەسەرە ؟ فەرمووی : دوو ئەوەندەی نرخەکەی لێوەردەگیرێت و لێی دەدرێت و سەرزەنشت دەکرێت ، وە ئەو حوشترەی لە پەچەکەیدا دەبرێت و لەناودەبرێت ، دەست بڕینی لەسەرە ئەگەر نرخی حوشترەکە لەنرخی قەڵغانێك زیاتر بوو کە سێ درهەمە ، وتی : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەی بەروبووم و ئەوەی لەپەرژینی کێڵگەیەك دەبرێت ؟ فەرمووی : ئەوەی بەشی خواردنی دەبات وە لێی هەڵناگرێت لەگەڵ خۆیدا هیچی لەسەر نییە ، وە ئەوەی لەگەڵ خۆیدا لێی دەبات دوو ئەوەندەی نرخەکەی لێوەردەگیرێت و لێی دەدرێت و سەرزەنشت دەکرێت ، وە ئەوەی لەخەرمان شت دەبات دەستی دەبڕێت ئەگەر ئەوەی بردوویەتی

---

[1]. رواه ابوداود(١٧١٠) , و حسنه الألباني في (صحيح أبي داود) ، و (الإرواء)(٢٥١٩).

بە ئەندازەی نرخی قەڵغانێك بێت ، ئەگەر نەگەیشتە ئەو ئەندازەیە دوو ئەوەندەی نرخەكەی لێوەر دەگیرێت و لێدانیش دەكرێت ، ئەو فەرموودەی سەرەوە بەو شێوە لای (النسائي) یە ، لەبەر ئەوەیە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((ليس على المنتهب ولا على المختلس ولا الخائن قطع))[1] ، واتە : تالآنكەر و ڕفێنەر و ناپاك (ئەمانەت خۆر) دەست بڕینیان لەسەر نییە ، تالآنكەر ئەو كەسەیە لەپێش چاوی خەڵكماڵەكە دەبات ، وە ڕفێنەر كەسێكە دەیەوێت شتێك ببات ، بەڵام پێش ئەوەی بیبات هەستی پێدەكرێت ، بەڵام جەردە و گیرفان بڕ ئەوانەی گیرفانی خەڵك دەبڕن و زەمبیلەی شتومەك دەبەن بۆچوونی ڕاست ئەوەیە دەستیان دەبڕێت .

بەشی پێنجەم

سزای داوێن پیسی (الزنا)

[1]. رواه ابوداود(٤٣٩٢، ٤٣٩٣) ، و الترمذي(١٤٤٨) ، و النسائي(٤٩٧١)، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٤٠٢) ، قال ابن العثمين (رحمه الله): ويستثنى من ذلك العارية فانه ثبت عن النبي ﷺ أنه قطع في جحد العارية.

پیاوی داوێن پیسی ئەگەر ژنی هێنابوو ، وە ئافرەت داوێن پیس ئەگەر مێردی كردبوو بەردباران دەكرێن هەتا مردن ، وەك چۆن پێغەمبەری خودا (ﷺ) ماعزی كوڕی مالكی الأسلمی و (الغامدية) ، و دوو جولەكە و كەسانی تر كە تاوانی داوێن پیسیان (الزنا) ئەنجام دابوو بەردبارانی كردن ، وە موسڵمانانیش دوای ئەو بەردبارانی داوێن پیسیان كردووە ، و زانایان ناكۆكن : ئایا پێش ئەوەی بەردباران بكرێت سەد جەلدەی لێدەدرێت ؟ دوو بۆچوونی جیاواز هەیە لە مەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر ، بەڵام ئەگەر ژنی نەهێنا بوو ، ئەوە بەپێی قورئان سەد جەلدەی لێدەدرێت ، وە یەك ساڵیش لەو ناوچەیە دودر دەخرێتەوە وەك لە سوننەتی پێغەمبەری خودا (ﷺ) دا هاتووە ، ئەگەرچی هەندێك لەزانایان دوور خستنەوەی بە پێویست (واجب) نازانن .

هیچ لەو سزایانە ناسەپێت تاكو چوار كەس گەواهی لەسەر نەدات ، یان كەسەكە خۆی چوار جار گەواهی بدات و دان بەو تاوانەدا بنێ ، لای زۆربەی زانایان ، وە هەندێكیان دەڵێن : تەنها یەكجار كەسەكە گەواهی لەسەر خۆی بدات ئەو سزایەی بەسەردا دەسەپێت ، بەڵام ئەگەر دانی بەو تاوانەدا نا و پاشان لێی پاشگەزبووە وە هەندێك دەڵێن : ئەو سزایەی لەسەر دەكەوێت ، وە هەیانە دەڵێت لەسەری ناكەوێت .

وە بەکەسێك دەڵێن : هاوسەردار (المحصن) ـ کە ئازاد و پێگەیشتـو و ژیـر بێت (مکلف) ـ کە جووت بوونی کردبێت لەگەڵ خێزانەکەیدا ، ئەگەر بۆ تەنها یەك جاریش بێت ، وە ئایا مەرجە ئەو ژن و پیاوە لەو سیفەتانەی سەرەوە هاوتابن ؟ زانایان دوو بۆچوونیان هەیە ... وە ئایا ئەگەر یەکێك پێنەگەیشتوو بێت (غیر بالغ) و پێگەیشتوویەك هاوسەری بێت یان بەپێچەوانەوە ئایا لەڕیزی هاوسەرداران دێنە ئەژمار .

بەڵام ئەو کەسانەی کە لەئەستۆی موسڵمانانداندان (أهل الذمة) ، ئەوانیش هەمان حوکمی موسڵمانانیان هەیە لای زۆربەی زانایان وەك شافیعی و ئەحمد ، چونکە پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەو دوو جولەکەی کە داوێن پیسیان کردبوو بەردبارانی کردن لەبەر دەرگای مزگەوتەکەی ، ئەوەش یەکەم بەردباران کردن بوو لە ئیسلامدا .

وە زانایان ناکۆکن لەو ئافرەتە کەسکی پڕە و پیاو و گەورەشی (سید) نییە ، وە هیچ گومان لەوەدا نەبێت کە ئافرەتەکە سکی پڕە ، لە مەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر دوو بۆچوون هەیە ، وتراوە : سزای حەددی لەسەر نییە ، چونکە دەشێت بەزۆر سکی پڕکرابێت ، یان دەشێت ئەو ئافرەتە تۆوی (منی) پیاوێکی کردبێتە گیانی خۆیەوە بەبێ ئەنجامدانی تاوانی داوێن پیسی ، یان دەشێت بەهەڵە گومانبرابێت ژنی پیاوێکە و ئەو کارەی لەگەڵدا کرابێت

، وە وتراویشە سزای حەدی بەسەردا دەسەپێت ، ئەمەیان لە خەلیفە ڕاشدیەکان گێڕدراوەتەوە ، وە لە بنەماکانی شەریعەتەوە نزیکە وە بۆچوونی خەڵکی مەدینەیە ، چونکە ئەگەری (الإحتمال) دەگمەن لای لێناکرێتەوە ، وەك ئەگەری درۆکردنی ، یان درۆی گەواهی دەرەکان ، ئەگەر هۆکاری تاوانەکە دیاربوو .

بەڵام نێرباز هەندێك لەزانایان دەڵێن : سزای وەك سزای شەڕواڵپیسی یە ، وە وتراویشە : لەوەش کەمترە ، بەڵام ئەوەی ڕاستی بێت و هاوەڵان لەسەری کۆکبن : بکەر و کراویش (الفاعل و المفعول به) دەکوژرێن ، ئەگەر ژنیان هەبێت یان نا ، چونکە خاوەن (السنن)ەکان لە ئیبن عباسیان گێڕراوەتەوە دەڵێت : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((من وجدتموه يعمل عمل قوم لوط ، فاقتلوا الفاعل والمفعول به))[1] ، واتە : هەرکێتان دیت ئیشی گەلی لوطی دەکرد ، بکەر و کراوەکەش بکوژن ، وە ئەبو داود لە ئیبن عباسی گێڕڕاوەتەوە کە پرسیاری لێکراوە : (في البكر يوجد على اللوطية ، قال : يرجم) ، واتە : لە کچێکی گەنج بینرا ئیشی گەلی لوطی دەکرد ، فەرمووی : بەردباران دەکرێت ، وە لە علی کوڕی أبو طالبیشەوە (رضي الله عنه) هەروەها گێڕدراوەتەوە .

---

[1]. رواه ابوداود (٤٤٦٢) , و الترمذي (١٤٥٦) ، و ابن ماجه (٢٥٦١) ، و صححه الألباني (في صحيح الجامع)(٦٥٨٩).

هاوەڵان ناكۆك نین لە كوشتنی ، بەڵام ناكۆكن لە جۆری كوشتنەكەی ، لە ئەبو بكری صدیقەوە (رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە : فەرمانی كردووە بە سوتاندنی ، وە لەوانی ترەوە فەرمانكراوە بە كوشتنی ، وە هەندێكیان دەڵێن : دیواری بەسەر دا دەڕوخێنرێت تا دەمرێت ، وە وتراوە : لە پیسترین شوێندا زیندانی دەكرێت تا دەمرێت ، وە هەندێكی تریان دەڵێن : دەبرێتە سەر بەرزترین دیواری ناوچەكە و فڕێدەدرێتە خوارەوە ، دوایی بەرد باران دەكرێت ، وەك چۆن خودا وای بەگەلەكەی لوط كرد ، ئەمەیان لە ابن عباسەوە گێڕدراوەتەوە ، وە ڕوایەتێكی تر دەڵێت : بەردباران دەكرێت ، زۆربەی پێشینان لەسەر ئەو بۆ چونەن و وتویانە : چونكە خودا گەلەكەی لوطی بەردباران كرد ، وە بەردباران كردنی داوێن پیسیش لە شەریعەتدا دانراوە وەك چواندنێك بە بەردباران كردنی گەلەكەی لوط ، هەردووكیان بەردباران دەكرێن ، ئەگەر ئازادبن یان كویلە ، یان یەكێكیان كویلە بێت ئەویتریان ئازاد ، بەمەرجێك پێگەیشتووبن ، ئەگەر یەكێكیان پێنەگەیشتوو بوو ناكوژرێت بەڵام سزا دەدرێت ، كەسێك پێگەیشتوو نەبێت بەردباران ناكرێت .

بەشی شەشەم

سزای مەی خۆر و تۆمەتبارکردنی کەسێك بە داوێن پیسی

سزای مەی خۆر : لە سوننەتی پێغەمبەری خودا (ﷺ) جێگیر بووە وە موسڵمانانیش کۆڕان لەسەری ، (أهل السنن) ڕیوایەتیان کردووە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) لە چەند ڕێگەیەکەوە فەرموویەتی : ((من شرب الخمر فاجلدوه ، ثم إن شرب فاجلدوه ، ثم إن شرب فاجلدوه ، ثم إن شرب الرابعة فاقتلوه))[1] ، واتە : هەرکەسێك مەی خواردەوە جەلدەی لێبدەن ، دیسان ئەگەر خواردیەوە جەلدەی لێبدەن ، دیسان ئەگەر خواردیەوە جەلدەی لێبدەن ، بۆجاری چوارەم ئەگەر خواردیەوە بیکوژن ، وە جێگیر بووە لێیەوە کە جەلدەی لە مەیخۆر داوە زیاتر لە جارێك ، وە خەلیفەکانی و موسڵمانانیش دوای ئەو وایان کردووە .

وە کوشتن لای زۆربەی زانایان سڕاوەتەوە و حوکمی هەڵگیراوە (منسوخ) ، وە وتراوە : حوکمەکەی هەڵنەگیراوە ، وە وتراویشە : ئەوە سەرزەنشت کردنێکە کاربەدەست لە کاتی پێویست دا بەکاری دەهێنێت .

وە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) جێگیر بووە کە چل دار و سەرپێیی (النعل) لە مەیخۆری داوە ، وە ئەبو بکر (رضي الله عنه) چل داری لێداون ، وە عمر

[1]. رواه ابوداود(٤٤٨٢) , و الترمذي(١٤٤٤) ، و ابن ماجه(٢٥٧٣) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٦٣٠٩).

(ﷺ) هەشتا داری لێداون ، وە علی (ﷺ) هەندێك جار چل دار و هەندێك جار هەشتا داری لێداون ، هەندێك لە زانایان دەڵێن : پێویستە هەشتا داریان لێبدرێت ، وە هەیانە دەڵێن : پێویستە چل داریان لێبدرێت ، وە لەوە زیاتر کاربەدەستان لەکاتی پێویستدا پەنای بۆ دەبەن ، ئەگەر خەڵکانێك خوویان بە مەیخواردنەوە گرتبوو ، یان ئەگەر ئەو کەسە لەوە زیاتری لێنەدرێت لەو کارە نەگەڕێتەوە ... هتد .

بەڵام بۆ ئەو کەسانەی کەم دەخۆنەوە چل دار بەسە ، ئەمەش لەو بۆ چوونەکەی تریان باشترە ، ئەوەش وتەی شافیعی و ئەحمەدە ، لە ڕیوایەتێکەوە کە لە ئەحمەد گێڕرداوەتەوە .

وە عمری کوڕی خەتتاب (ﷺ) - کاتێك مەی خواردنەوە زۆر بوو - ئەوکات دوورخستنەوە و سەرتاشینیشی بۆ زیاد کرد ، لەگەڵ لێدانی چل داردا ، یان ئەگەر کاربەدەست بوو لەسەر کار لابرێت کارێکی باشە ، چونکە عمری کوڕی خەتتاب (ﷺ) پێیان ڕاگەیاند هەندێك لە کاربەدەستانی بۆ گەواهیدان و نمونە هێنانەوە چەند دێڕێکی هێناوەتەوە کە باسی لە مەی کردووە ، لەسەر کار لای بردوون .

ئەو مەیەی کە خودا و پێغەمبەرەکەی حەرامیان کردووە ، و پێغەمبەر (ﷺ) فەرمانی بەلێدانی دارحەد کردووە ، بریتیە لە هەر خواردنەوەیەك کە

سەرخۆش بکات لەهەر ماددەیەکەوە وەرگیرابێت ، ئەگەر لە بەروبووم بێت وەك ترێ و خورما و هەنجیر ، یان لە دانەوێڵە بێت وەك گەنم و جۆ ، یان لە مێروو بێت وەك هەنگوین ، یان لە گیانلەبەر بێت وەك شیری مایین ، بەڵکو لە کاتێکدا خودای باڵادەست ئایەتی حەرامکردنی مەیی بۆ پێغەمبەری خودا (ﷺ) دابەزاند ، ئەو کات لەشاری مەدینە مەی ترێ نەبوو ، چونکە لە مەدینە داری ڕەز (مێو) نەبوو ، وە تەنها لە وڵاتی شامەوە دەهات بۆیان ، وە زۆربەی خواردنەوەکانیان شەربەتی (بادە) خورما بوو ، وە لە سوننەتدا لە زۆر شوێن گێڕدراوەتەوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) و خەلیفە ڕاشدییەکان و هاوەڵان (رضي الله عنهم) ، کە هەموو سەرخۆشکەرێك حەرامە ، هەر هەموویان لە ڕەگەزی مەین .

خەڵك جاران گیراوەی شیرینیان دەخواردەوە ، ئەو گیراوەیە بریتی بوو لە ئاو و خورما و مێوژ بەتێکەڵ کراوی ، دواتر خورما و مێوژەکە دەردەهێنرا بۆ ئەوەی ئاوەکە شیرین بێت ، بە تایبەت ئـاوەکانی حیجاز کە زۆربەی شۆرە (سوێر) ، ئەو جۆرە گیراوانە بەکۆڕای موسڵمانان حەڵاڵە ، چونکە نابێتە هۆی سەرخۆشکردن ، وەك چۆن شەربەتی ترێ حەڵاڵە پێش ئەوەی ببێتە مادەیەکی سەرخۆشکەر ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) یاساغی (نهی) ئەوەی لێکردبوون کە ئەو گیراوانە لە قاپی لە دار دروستکراو و لە قوڕ

دروستكراو و قاپی بە قیر و زفت ڕوپۆشكراو بگرنەوە ، وە فەرمانی پێكردبوون كە ئەو گیراوانە لەو جۆرە قاپانەدا بگرنەوە كە سەرقاپەكانیان دەتوانرێت بەباشی توند بكرێت وبكرێتەوە ، چونكە ئەو جۆرە دەفرانە كاتێك گیراوەكەی ناویان ببێتە (سەرخۆشكەر) هەڵدەئاوسێن ، گەر وانەبێت لەوانەیە گیراوەكە ببێتە سەرخۆشكەر و نەزانرێت بخورێتەوە بەوەش مرۆڤ توشی خواردنەوەی شتی گومان لێكراو دەبێت ، بەڵام ئەو جۆرە قاپانەی كە فەرمان كراوە ئەو جۆرە گیراوانەی تێدا نەگیرێتەوە گەر گیراوەكەش بگەنێت و ببێتە مەیش گۆڕانیان بەسەردا نایەت .

وە لە پێغەمبەری خودایان (ﷺ) گێڕاوەتەوە دواتر ڕوخسەتی بە بەكارهێنانی ئەو جۆرە دەفرانە داوە دەفەرموێت : ((كنت نهيتكم عن الانتباذ في الأوعية فانتبذوا ، ولا تشربوا المسكر))[1] ، واتە : من یاساغی ئەوەم لێكردبوون كە گیراوە لەو قاپانەدا بگرنەوە ، ئێستە دەتوانن بیگرنەوە بەڵام سەرخۆشكەر مەخۆنەوە ، هاوەڵان و زانایانیش لەدوای ئەوان ناكۆكن ، هەندێكیان سڕینەوەی (النسخ) ئەوەی پێنەگەیشتووە یان لای جێگیر نەبووە ، یاساغی ئەوەی كردووە كە گیراوە لەو جۆرە قاپانەدا بگیرێتەوە ، وە هەیانە باوەڕی وایە ئەو كارە جێگیر بووە و سڕاوەتەوە و ڕوخسەتی

---

[1]. رواه مسلم (٩٧٧).

بەکارهێنانی ئەو جۆرە قاپەیان داوە ، هەندێك لە شەرعناسەکان بیستبوویان کە هەندێك لە هاوەڵان گیراوەی خورما و ترێ دەخۆنەوە ، وایان باوەڕکردبوو کە ئەو گیراوانە سەر خۆشکەرن ، بەو گومانەش ڕوخسەتی خواردنەوەی هەموو جۆرە گیراوەیەکیان دابوو جگە لە گیراوەی خورما و مێوژ نەبێت ، وە ڕوخسەتی ئەو گیراوەشیان دابوو کە دوای کوڵان لە خورما و مێوژ دەگیرایەوە ، بەڵام ڕاستی ئەوەیە کە زۆربەی موسڵمانان لەسەری کۆکن ، هەموو سەرخۆشکەرێك مەیە ، هەرکەس بیخواتەوە جەلدەی لێدەدرێت ، ئەگەر تەنها دڵۆپێکیش بخواتەوە بۆ چارەسەرکردن بێت یان بۆ شتی تر ، چونکە پرسیاریان لە پێغەمبەری خودا کرد کە مەی بۆ چارەسەرکردن بەکاربهێنن ؟ فەرمووی : ((إنها داء وليست بدواء))[1] ، ((وإن الله لم يجعل شفاء أمتي فيما حرم عليها))[2] ، واتە : مەی خۆی نەخۆشیە بۆ چارەسەر بەکار نایەت ، خودا چارەسەری ئوممەتەکەمی بەشتانێك نەگێڕاوە کە حەرامی کردووە لەسەریان .

وە سزادان پێویستە ، ئەگەر ئەو تاوانە ساغ بووە وە لەسەر هەرکەسێك ، یان خۆی دانی پێدانا ، بەڵام ئەگەر بۆنی مەی لێدەهات ، یان بینرا کە

---

[1]. رواه مسلم (١٩٨٤).

[2]. رواه الطبراني في المعجم الكبير(٣٢٦/٢٣) ، و أبن حبان في صحيحه(٣٣٩٣) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(١٦٣٧).

دەرشێتەوە یان شتێکی لەو بابەتە ، وتراوە : داری حەددی لێنادرێت ، چونکە پێدەچێت ئەوەی خواردیەتیەوە سەرخۆشکەر نەبێت ، یان نەیزانیبێت مەیە و خواردبێتیەوە ، یان بەزۆر بەدەرخواردیان دابێت ... هتد.

وە وتراویشە : داری حەددی لێدەدرێت ئەگەر زانرا سەرخۆشە ، ئەوەش لە خەلیفە ڕاشدیەکان و هاوەڵان گێڕاوەتەوە وەك عثمان و علی و ابن مسعود ، وە سوننەتی پێغەمبەری خوداش (ﷺ) لەسەر ئەو ڕاستیە بەڵگەیە ، خەڵك لەسەری ڕاهاتوون ، ئەوەش مەزهەبی مالك و ئەحمەدە لە زۆربەی وتەکانی وە ئەوانی تریش .

وە ئەو تریاکە سەرخۆشکەرەی کە لە گەڵای داری مێو دروست دەکرێت دیسان حەرامە ، ئەوەی بیکێشێت داری حەددی لێدەدرێت ، وە لە مەی پیسترە لەو ڕوانگەیەوە کە ژیری و دەروونیش تێك دەدات ، نامەردی و گەوادی و هەرچی کاری خراپ هەیە تووشی دەکات .

وە مەی پیسترە لەو ڕوانگەوە کە توشی دەمەقاڵە و شەڕ وکوشتنی دەکات ، وە هەر دووکیان مرۆڤ لەیادی خودا و نوێژ دوور دەخەنەوە ، هەندێك لە زانایانی ئەم دواییە لە لێدانی داری حەد لەو کارە وەستاون ، وە وادەبینن کە خواردنی ئەو شتە نابێتە مایەی ئەوەی خاوەنەکەی شایەنی لێدانی داری حەد بێت ، چونکە واگومان دەبەن کە بێئاگابوون بەبێ دەهۆڵ و

زوڕنا وەکو بەنج بوون وایە وە دەڵێن : زانایانی پێشین هیچ بۆچوونێکیان لەو بارەوە نییە ، بەڵام وانییە بەڵکو ئەوانەی دەیخۆن پێی سەرخۆش دەبن و خووی پێوە دەگرن ، وەك خواردنەوەی مەی بەڵکو خراپتریش ، وە دەبێتە ڕێگر لە یادی خودا و نوێژ ، بەتایبەت ئەوانەیان کە ڕۆدەچن لە خواردنی ، لەگەڵ ئەو هەموو خراپییەی کە هەیەتی وەك نامەرد بوون و گەوادی کردن ، وە تێکچونی بیرو هەست و هەرچی شتی تری خراپ هەیە .

بەڵام لەبەر ئەوەی ماددەیەکی ڕەقە دەخورێت ناخورێتەوە ، شەرعناسان ناکۆکن لە پیسی و سێ بۆچوونیان هەیە : لە مەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر ، وتراوە : پیسە وەکو مەی ، ئەوەش بۆچوونی ڕاستە ، وە تراوە : نەخێر لەبەر ئەوەی ڕەقە ، وە وتراوە : جیاوازی هەیە لە نێوان ئەوەی شل بێت یان ڕەق ، بەهەرحاڵ ئەو مادەیە خودا و پێغەمبەرەکەی حەرامیان کردووە بەوتە و بەماناش چونکە لەبابەتی مەیە و سەرخۆشکەرە ، ئەبو موسی الاشعری (رضي الله عنه) دەڵێت : ئەی پێغەمبەری خودا فەتوامان بۆ بدە دەربارەی دوو شلە کە ئێمە لە یەمەن دروستیان دەکەین : (البتع) کە لە هەنگوین دروست دەکرێت تا دەگەنێت ، وە (المزر) کە لە گەنمە شامی و جۆ دروست دەکرێت تا دەگەنێت ، دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) ئەوەی

پێبەخشرابوو کە بەکەمترین وشە زۆرترین مانا بکات (جوامع الكلم) ، فەرمووی : ((كل مسكر حرام))[1] ، واتە : هەموو سەر خۆشکەرێك حەرامە .

وە النعمانی کوڕی بشیر (رضي الله عنه) دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : ((إن من الحنطة خمراً ومن الشعير خمراً ، ومن الزبيب خمراً ، ومن التمر خمراً ، ومن العسل خمراً ، وأنا أنهى عن كل مسكر))[2] ، واتە : لە گەنم و جۆ و مێوژ و هەنگوین مەی دروست دەکرێت ، وە من یاساغی هەموو سەرخۆشکەرێك دەکەم ، بەڵام ئەم فەرموودەیە لە هەردوو (صحيح)ەکەدا بە وتەی عمر هاتووە ، وە لەسەر مینبەرەکەی پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) وتاری خوێندوو : فەرمووی : ((الخمر ما خامر العقل))[3] ، واتە : مەی هەرشتێکە کە سەرخۆشبکات و ژیری ببات ، وە ئیبن عمر دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : ((كل مسكر خمر ، وكل مسكر حرام)) ، واتە : هەموو سەر خۆشکەرێك مەیە ، وە هەموو سەرخۆشکەرێك حەرامە ، وە لە ڕیوایەتێکی تردا هاتووە : ((كل مسكر خمر ، وكل خمر حرام))[4] ، واتە : هەموو سەر خۆشکەرێك مەیە ، وە هەموو مەیەك حەرامە ، وە عائشە ـ خوای

---

[1]. رواه البخاري(٤٣٤٣) ، و مسلم(١٧٣٣).

[2].رواه أبوداود(٣٦٧٧) ، و حسنه الألباني في (صحيح الجامع)(١٦٠٤).

[3]. رواه البخاري(٤٦١٩) ، و مسلم(٣٠٣٢).

[4]. رواه مسلم(٢٠٠٣).

لێ ڕازیبێت ـ دەڵێت : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((كل مسكر حرام ، وما أسكر الفرق منه ، فملء الكف منه حرام))[1] ، **واتە : هەموو سەر خۆشکەرێك حەرامە ، وە هەر شتێك (فرق)ێکی[2] سەرخۆش بکات ، خواردنەوەی پڕمشتێکی حەرامە ، وە خاوەن سونەنەکان لە چەند ڕێگەیەکەوە لە پێغەمبەری خودایان (ﷺ) گێڕاوەتەوە کە : فەرموویەتی :** ((ما أسكر كثيره ، فقليله حرام))[3] ، **واتە : ئەوەی زۆری سەرخۆش بکات ، خواردنەوەی کەمیشی حەرامە ، وە جابر (رضي الله عنه) دەڵێ :** ((أن رجلاً سأل النبي (ﷺ) عن شراب يشربونه بأرضهم من الذرة ، يقال له : المزر ، فقال : أمسكر هو

---

[1]. رواه أبوداود (٣٦٨٧)،والترمذي(١٨٦٦)،و صححه الألباني في صحيح الجامع(٤٥٥٢).

[2]. فرق : في (النهاية) : الفرق بالفتح مكيال يسع ستة عشر رطلا ، وهي اثنا عشر مدا وثلاثة أصوع عند أهل الحجاز و قيل : الفرق خمسة أقساط القسط نصف صاع ، فأما الفرق بالسكون فمائة وعشرون رطلا منه الحديث ((ما أسكر الفرق منه فالحسوة منه حرام)) اهـ ؛ فالسكون هو الأنسب بمقام المبالغة وكذا ضبط به في الأصول المعتمدة ، وفي (القاموس) : الفرق مكيال المدينة يسع ثلاثة أصوع ، ويحرك أو هو أفصح أو يسع ستة عشر رطلا وأربعة أرباع ، وقال ابن الملك : الفرق بالسكون من الأواني والمقادير ما يسع ستة عشر رطلا أو اثني عشر مدا ، وعن محمد بن الحسن :ستة وثلاثين رطلا ، والمعتمد ما قاله المحقق ابن الهمام من أن الفرق بتحريك الراء عند أهل اللغة ، و أهل الحديث يسكنونها وهو مكيال معروف يسع ستة عشر رطلا (فملء الكف منه حرام) قال الطيبي :الفرق و ملء الكف عبارتان عن التكثير والتقليل لا التحديد .

[3]. رواه أبوداود (٣٦٨١) ، و الترمذي(١٨٦٥) ، و ابن ماجه(٣٣٩٣) ، والنسائي(٥٦٠٧) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٥٣٠).

؟ قال : نعم ، فقال : كل مسكر حرام ، إن على الله عهداً لمن شرب المسكر ، أن يسقيه من طينة الخبال ، قالوا : يا رسول الله وما طينة الخبال ؟ قال : عرق أهل النار ، أو عصارة أهل النار))[1] ، **واتە : پیاوێك پرسیاری كرد لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە خواردنەوەیەك لە گەنمەشامی لای ئەوان دەخورایەوە پێیان دەوت (المزر) ، فەرمووی : ئەو خواردنەوەیە سەرخۆشكەرە ؟ وتی : بەڵێ ، فەرمووی : هەموو سەرخۆشكەرێك حەرامە ، خودا پەیمانی داوە هەركەسێك سەرخۆشكەر بخواتەوە (طینة الخبال) ی دەرخوارد دەدات ، وتیان : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) : (طینة الخبال) چییە ؟ فەرمووی : ئارەقی ئەهلی ئاگرە یان چڵك وخوێن و پیسی ئەهلی ئاگرە ، وە ئیبن عباس لە پێغەمبەری خودای (ﷺ) گێڕاوەتەوە : فەرموویەتی :** ((كل مخمر خمر ، وكل مسكر حرام))[2] ، **واتە : هەر شتێك سەر خۆشبكات مەیە ، وە هەموو سەر خۆشكەرێك حەرامە .**

فەرموودە لەم بارەیەوە زۆر زۆرە ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) بە چەند وشەیەكی كەم مانای زۆری كردووە ئەوەی ئاگای و ژیری مرۆڤ ببات و سەرخۆشی بكات ، بەبێ جیاوازی لە نێوان جۆرێك و جۆرێكی تر ، ئەگەر

---

[1]. رواه مسلم(٢٠٠٢).

[2]. رواه أبوداود (٣٦٨٠) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٤٥٤٨).

خواردنەوە بێت یان خواردن ، چونكە لەوانەیە كەسێك نان بكاتە ناو مەی و بیخوات ، وە حەشیش دەخورێت و دەخورێتەوە ، هەموو ئەوانە حەرامن ، لەبەر ئەوە پێشینان قسەیان لەسەر ئەو بابەتە نەكردووە چونكە شتێكی تازەیە لەنزیك كۆتاییەكانی سەدەی شەشەمدا هاتووە ، وەك چۆن خواردنەوەی ترێی سەرخۆشكەر دوای پێغەمبەری خودا (ﷺ) دروست كراوە ، هەموو ئەوانە لەژێر ئەو حوكمە گشتیانەی قورئان و سوننەتدا جێگەیان دەبێتەوە .

سزای تاوانباركردن بەداوێن پیسی

یەكێك لەو تاوانانەی كە قورئان و سوننەتی پێهاتووە ، وە موسڵمانانیش كۆڕان تیایدا سزای تاوانباركردنە بەداوێن پیسی ، ئەگەر كەسێك كەسێكی ئازادی داوێن پاكی تاوانباركرد بەداوێن پیسی یان بە نێربازی ، پێویستە هەشتا جەلدەی لێبدرێت ، (محصن) لێرە بەمانای كەسی ئازادی داوێن پاكە ، بەڵام لەپرسی سزای داوێن پیس بەكەسێك دەوترێت كە ژنی هێنابێت یان مێردی كردبێت و جووت بووبێت بە بەڵگەنامەیەكی مێردكردنی تەواو .

بەشی حەوتەم

ئەو تاوانانەی کە حەددێکی دیاری کراویان بۆ دانەنراوە

ئایا سزای شەرعی بۆ ئەوانە چییە ؟

ئەو تاوانانەی کە حەددێکی دیاری کراوی بۆ دانەنراوە یان کەفارەتی بۆ دیاری نەکراوە ، وەك ئەو کەسەی منداڵێك یان ژنێکی بێگانە ماچ بکات ، یان دەستبازی لەگەڵ ئافرەتێکدا بکات بەبێ جووت بوون ، یان شتێکی حەرام دەخوات وەك خوێن و مردارەوەبوو ، یان کەسێك تۆمەتبار دەکات بە جگە لە داوێن پیسی، یان دزی لە شوێنێك دەکات کە شوێنێکی پارێزراو نییە ، یان دزینی شتێکی کەم ، یان خیانەت کردن لە ئەمانەت ، وەك کارمەندانی (بیت المال) یانماڵی (الوقف) و ماڵی هەتیو و هاوشێوەکانی ، ئەگەر خیانەت بکەن ، یان بریکار و هاوەڵ ئەگەر خیانەت بکەن ، یان کەسێك لە کڕین وفرۆشتندا گزی (غش) بکات ، وەك ئەو کەسانەی کە لە شتومەکی خواردن و کەلوپەل و هاوشێوەکانی دزی دەکەن ، یان لە کێشانە و پێوانە دزی لە خەڵك دەکەن ، یان کەسێك گەواهی ناڕەوا بدات ، یان گەواهی ناڕەوا بخاتە سەر زاری کەسێك ، یان بەرتیل بدات بۆ ڕاپەڕاندنی ئیش و کارەکانی ، یان حوکم بە قورئان نەکات ، یان ستەم لە هاوڵاتیەك بکات ، یان تەعزیەباری وەکو سەردەمی نەفامی بکات ، یان بەدەم بانگهێشتی نەفامیەوە بچێت ، هەروەها هەموو حەرام کراوەکانی تر ، هەموو ئەو جۆرە کەسانە سزادەدرێن

بەوەی سەرزەنشت دەکرێن و لۆمە دەکرێن و لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت ، بە ئەندازەی ئەوەی کاربەدەست بەپێویستی بزانێت ، بەگوێرەی زۆر و کەمی تاوانەکە ، ئەگەر تاوانەکەی زۆر بوو سزاکەی زیاتر دەبێت ، بە پێچەوانەی ئەوەی کە تاوانەکەی کەم بێت ، یان سەیری حاڵی تاوانبارەکە دەکرێت ، ئەگەر لەو کەسانە بوو کە خووی بە تاوانکردنەوە گرتبوو سزای زیاتر دەدرێت ، بە پێچەوانەی کەسێك کە بە کەمی تاوان دەکات ، وە بەگوێرەی گەورە و بچوکی تاوانەکە ، ئەگەر کەسێك دەست بۆ کۆمەڵە ژن و منداڵێکی خەڵك ببات زیاتر سزا دەدرێت وەك لە کەسێك کە تەنها دەست بۆ ژنێك یان منداڵێك ببات .

کەمترین تاوان حەددی تیادا نییە ، وە حەد هەرشتێکە کە کەسێك ئازار بدات ، بە وتە یان بەکردەوە ، یان قسە لەگەڵدا نەکردن ، یان هەڵسوکەوت لەگەڵ نەکردنی ، کەسێك سەرزەنشت دەکرێت بە ئامۆژگاری کردنی یان بە ترساندنی ، یان بە تورەبوون لێی ، هەندێك جار بەوە سزا دەدرێت کە سەلامی لێناکرێت تا پەشیمان دەبێتەوە لەو کردەوەی ئەگەر ئەم کارە بەرژەوەندی تیادابوو بۆی ، وەك چۆن پێغەمبەری خودا (ﷺ) قسەی لەگەڵ ئەو سێ هاوەڵەدا نەکرد کە لە جەنگی تەبووك دواکەوتن ، وە هەندێك جار بەوە سزا دەدرێت کە لەسەر کار لادەبرێت وەك چۆن پێغەمبەری خودا

(ﷺ) و هاوەڵانی وایان دەکرد ، وە هەندێك جار سزا دەدرێت بەوەی لەگەڵ سەربازی موسڵماناندا بەکار ناهێنرێت وەك جەنگاوەرێك ، ئەگەر لە کاتی شەڕدا پشتی هەڵکرد و ڕایکرد ، چونکە پشت هەڵکردن لەجەنگ لە تاوانە گەورەکانە ، وە بڕینی مووچەکەی وەکو سزایەك بۆی ، وە کاربەدەست ئەگەر خۆی بەگەورە زانی لابردنی لەسەر کار سزایە بۆی .

وە هەروەها سزای دەدرێت بە زیندانی کردن ، و هەندێك جار بە لێدان ، وە بەدەم و چاو ڕەشکردنی و سوارکردنی لەسەر گوێدرێژ بەهەڵگەڕاوەی ، وەك لە عمری کوڕی خەتتابەوە گێڕدراوەتەوە کەوای کردووە لەو کەسەی کە گەواهی بەدرۆ داوە ، چونکە درۆزن ڕوو ڕەشە ئەویش دەم وچاوی ڕەشکردووە ، وە قسەی هەڵگێڕاوەتەوە ئەویش سواربونەکەی هەڵگێڕاوەتەوە .

بەڵام لایەنی زۆری ئەم جۆرە سزادانە ، وتراوە : دە قامچی زیاتری لێنادرێت ، وە زۆربەی زانایان دەڵێن : نابێت بگەیەنرێتە ئاستی داری حەد ، دیسان ئەوان دوو وتەیان هەیە ، هەیانە دەڵێن : نابێت بگاتە ئاستی کەمترین داری حەد ، نابێت بۆ کەسێکی ئازاد بگاتە ئاستی حەددی کەسێکی ئازاد ، ئەویش چل یان هەشتا داری حەددە ، وە نابێت بۆ کەسێکی کۆیلە بگاتە ئاستی سزادانی کۆیلەیەك ، ئەویش بیست یان چل داری حەددە ، وە وتراوە

لە هەربارێكدا نابێت بگاتە ئاستی حەددی كۆیلەك ، هەرتاوانێك مەرج نییە ئەو سزایە بدرێت كە بۆ هاوشێوەكەی لە شەریعەتدا دانراوە ، بۆ نمونە ئەگەر كەسێك شتێك بدزێت لە شوێنێك دەرەوەی ئەو بازنەی پێدەڵێن : پارێزراو دەستی نابڕێت ، ئەگەرچی داری حەددی لێدەدرێت زیاتر لەو كەسەی تۆمەتی داوێن پیسی دەداتە پاڵ بێتاوانێك ، وە هەركەسێك هەرچی بە ئافرەتێك بكات بەڵام داوێن پیسی لەگەڵدا نەكات دیسان سزای شەرواڵپیسی بەسەردا ناسەپێت ، وەك لە عمری كوڕی خەتتاب (﵁) گێڕدراوەتەوە : (كەسێك مۆرەكەی تەزویر (ساختە) كردبوو ، بەوەش پارەی لە (بيت المال) وەرگرتبوو ، فەرمانی كرد ڕۆژی یەكەم سەد دار و ڕۆژی دووەم سەد دار و ڕۆژی سێ یەم سەد داری لێ بدرێ) ، وە لە خەلیفە ڕاشدیەكانیان گێڕڕاوەتەوە : ئەگەر پیاو و ژنێك لە توێی جێگەیەكدا بەدی كران ، سەد داریان لێدەدرێت ، وە لە پێغەمبەری خودایان گێڕاوەتەوە (ﷺ) : كەسێك جووت بێت لەگەڵ كەنیزەكی خێزانەكەی : ((إن كانت أحلتها له جلد مائة وإن لم تكن أحلتها له : رجم))[1] ، واتە : ئەگەر ژنەكەی حەڵاڵی كردبوو بۆی سەد داری لێدەدرێت ، بەڵام ئەگەر حەڵاڵی نەكرد بوو بۆی : بەردباران دەكرێت ، ئەم بۆچوونانە مەزهەبی ئەحمەد و چەند زانایەكە ، وە دوو بۆچوونەكەی

---

[1]. رواه أبوداود (٤٤٥٩) ،و الترمذي(١٤٥١) ، و ابن ماجه(٢٥٥١) ، و النسائي(٣٣٦٠) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف أبي داود).

پێشوو مەزهەبی شافیعی و چەند زانایەكی تره ، بەڵام مالك و چەند زانایەك : لێیان گێڕڕاوەتەوە : تاوانی وا هەیە خاوەنەكە بە هۆیەوە دەكوژرێت ، هەندێك لە هاوەڵانی ئەحمەد هاوڕان لەگەڵیدا ، بۆ نمونە ئەگەر موسڵمانێك سیخوڕی كرد بۆ دوژمنان لەدژی موسڵمانان ، ئیمامی ئەحمەد لە كوشتنی ئەو جۆره مرۆڤانه ڕاوەستاوه ، بەڵام مالك و هەندێك لە حەنبەلیەكان بە دروستیان زانیوه ـ وەك ابن عقیل ـ كوشتنی ، وه ئەبوحنیفه و شافیعی و هەندێكی تر لە حەنبەلیەكان ـ وەك قازی ئەبو یعلی ـ ئەوەیان بەدروست نەزانیوه .

هەندێك لە هاوەڵانی شافیعی و ئەحمەد و چەند زانایەكی تر بە دروستیان زانیوه : كەسێك بانگەوازكار بێت بۆ شته داهێنراوەكان (البدع) كه پێچەوانەی قورئان و سوننەتن بكوژرێن ، وه هەروەها زۆربەی هاوەڵانی مالكیش ئەوەیان بە دروست زانیوه و دەڵێن : مالك لەبەر ئەوه كوشتنی (القدرية)ی بەدروست زانیوه چونكه بشێوی دەنێنەوە لەسەر زەوی ، نەك لەبەر هەڵگەڕانەوه لە ئاین ، وه هەروەها جادوباز (ساحر)یش لەبەر ئەو هۆیه دەكوژرێت ، چونكه زۆربەی زانایان ڕایان وایه جادوباز دەكوژرێت ، وه لە جندبەوه (رضي الله عنه) بە وتەی خۆی و فەرموودەی پێغەمبەری خوداش (صلى الله عليه وسلم)

گێڕدراوەتەوە : ((إن حد الساحر ضربه بالسيف))[١] ، واتە : سزای جادوباز کوشتنیەتی بە شمشێر ، وە هەروەها لە عمر و عثمان و حفصه و عبداللەی کوڕی عمرو هاوەڵانی تریش (رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە ڕایان وایە دەکوژرێت ، هەندێك زانا دەڵێن : لەبەر ئەوەی کافر بووە ، وە هەندێکی تریان دەڵێن : لەبەر بشێوی (الفساد) نانەوەیە لەسەر زەوی ، بەڵام زۆرینەی زانایان ڕایان وایە دەکوژرێت وەکو حەددێك بۆی ، وە ئبو حنیفە ڕای وایە کەسێك کە تاوان دووبارە بکاتەوە هەڕەشەی کوشتنی لێدەکرێت ، ئەگەر جۆری ئەو تاوانە شایانی کوشتن بێت ، وەك چۆن کەسێك نێربازی دووبارە بکاتەوە دەکوژرێت ، یان کەسێك کەسێکی تر تیرۆر بکات لەبەر ماڵ یان هەرشتێکی تر لەبری دەکوژرێت .

وە بەڵگەش لەسەر ئەوەی تێکدەر و بشێویکار ئەگەر بەکوشتن نەبێت واز لەوکارە خراپانە نەهێنێت دەکوژرێت ، ئەو فەرمودەیە کە مسلم لە (صحيح)ەکەیدا لە عورفجەی الاشجعيەوە (رضي الله عنه) ڕیوایەتی کردووە ، دەڵێت : گوێم لەپێغەمبەری خودا بوو (صلى الله عليه وسلم) دەیفەرموو : ((من أتاكم وأمركم جميع على رجل واحد ، يريد أن يشق عصاكم ، أو يفرق جماعتكم فاقتلوه)) وفي رواية : ((ستكون هنات ، و هنات ، فمن أراد أن يفرق أمر هذه الأمة وهي جميع فاضربوه

---

١. رواه الترمذي(١٤٦٥) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(٢٦٩٩).

بالسيف كائناً من كان))[1] ، واتە : ئەگەر ئێوە کۆك بوون لەسەر پێشەوا بوون و سەرکردایەتی کەسێك ، کەسێك بێت و بیەوێت ئەو یەکدەنگی و تەبابوونەتان لیّ تێك بدات بیکوژن ، وە لە ڕیوایەتێکی تردا : لە ئایندەدا کۆمەڵێك بشێوی و شتی سەرسوڕهێنەر پەیدا دەبێت ، هەرکەسێك بیەوێت کاری ئەم ئوممەتە تێکبدات لەکاتێکدا ئەوان تەبابوون ، ئەوە بەشمشێر بیکوژن ، هەرکەسێك بوو .

وە هەروەها بۆ ئەو کەسانەی کە مەی دەخۆنەوە فەرمان کراوە بەکوشتنیان جاری چوارەم ، بە بەڵگەی ئەو فەرمودەیەی کە ئەحمەد لە (المسند) لە دیلم الحمیری (رضي الله عنه) گێڕاوەتەوە : ((سألت رسول الله (صلى الله عليه وسلم) فقلت يا رسول الله : إنا بأرض نعالج بها عملاً شديدا ، وإنا نتخذ شرابا من القمح نتقوى به على أعمالنا ، وعلى برد بلادنا ، فقال : هل يسكر ، قلت : نعم ، قال : فاجتنبوه ، قلت إن الناس غير تاركيه ، قال : فإن لم يتركوه فاقتلوهم))[2] ، واتە : پرسیارم کرد لە پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) وتم : ئەی پێغەمبەری خودا ، ئێمە لە وڵاتێکین ئیشوکاری سەخت و دژوار دەکەین ، وە ئێمە خواردنەوەیەك لەگەنم دروست دەکەین ، بۆ ئەوەی بەهێزمان بکات لە ئیش وکارەکانمان ،

---

[1]. رواه مسلم(١٨٥٢).

[2].رواه أبوداود(٣٦٨٣) ، و صححه الألباني في (المشكاة)(٣٦٥١).

وە لەبەر سەرمای و ڵاتەکەمان دەیخۆینەوە ، فەرمووی : سەرخۆش دەکات ؟ وتم : بەڵێ ، فەرمووی : لێی بەدووربن ، وتم : خەڵکی وازی لێناهێنن ، فەرمووی : هەرکەس وازی نەهێنا بیکوژن .

لەبەر ئەوەی تێکدەر وەك دەست درێژکار وایە ، ئەگەر وازی لەو کارەی نەهێنا بەکوشتن نەبێت دەکوژرێت، بەوەش کەباسمانکرد سزادان دوو جۆرە:

یەکەم : لەسەر تاوانێك کە ئەنجام دراوە ، سزادان بەرەنجامی تاوانێکە وەك سەرزەنشتێك لەلایەن خوداوە ، بۆ نمونە سزادانی مەی خۆر یان سزای کەسێك کە بە بێتاوان کەسێکی تر بەشەروالْ پیسی تاوانبار دەکات ، وە بڕینی دەست وپێی ڕێگر و بڕینی دەستی دز .

دووەم : سزادان لەبەر ئەنجام نەدانی کارێکی پێویست ، یان وازنەهێنان لەکارێکی حەرام لە ئایندەدا وەك چۆن کەسێك لەئاین هەڵگەڕابێتەوە داوای پەشیمان بوونەوەی لێدەکرێت ، ئەگەر پەشیمان نەبووەوە دەکوژرێت ، وە هەروەها نوێژنەکەر و زەکات نەدەر و پێشێلکەری مافی خەڵك سزا دەدرێن تا ئەوەی لەسەریانە بەجێی دەهێنن ، ئەگەر کەسێك سزا درا بەلێدان ، بۆ جاری دووەم زیاتر سزا دەدرێت ئەگەر ئەوەی پێویست بوو لەسەری بەجێی نەهێنا ، بۆ نمونە دروستە سزای نوێژنەکەر بدرێت چەند جارێك تا نوێژ دەکات ، یان ئەوەی پێویستە لەسەری بە ئەنجامی دەگەیەنێت ، وە ئەو

فەرموودەیەی کە لە هەردوو (صحیح)ەکەدا هاتووە ، لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) دەفەرموێت : ((لا يجلد فوق عشرة أسواط إلا في حد من حدود الله))[١] ، واتە : لە دە قامچی زیاتر لەکەس نادرێت مەگەر کەسێك یەکێك لە سنورەکانی (حد) خودا ببەزێنێت ، هەندێ لە ئەهلی زانست بەوە ڕاڤەیان کردووە ، کەوا مەبەستی لە سنوری خودا ئەوەی کە حەرام کراوە لەبەر مافی خودا ، چونکە زاراوەی سنورەکان (الحدود) لە قورئان و سوننەتدا مەبەست پێی جیاوازی کردنە لە نێوان حەڵاڵ و حەرام ، وەك کۆتایی حەڵاڵ و سەرەتای حەرام ، لە یەکەمدا دەفەرموێت : ﴿ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا ﴿٢٢٩﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : ئەوانە سنوری خودان مەیانبەزێنن ، وە لەباری دووەمدا دەفەرموێت : ﴿ تِلْكَ حُدُودُ ٱللَّهِ فَلَا تَقْرَبُوهَا ﴿١٨٧﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : ئەوانە سنوری خودان نزیکیان مەکەونەوە . بەڵام ناونانی سزادانی دیاری کراو بە (حد) ، ئەو شتە لەنەریتەوە (عرف) وەرگیراوە ، وە مەبەستی فەرموودەکەش : هەرکەسێك لە کەسێکی تریدا لەبەر پێشێلکردنی مافێکی خۆی ، وەك لێدانی پیاو لە خێزانەکەی ئەگەر گوێڕایەڵی نەکرد لەسەر شتێك کە سەرپێچی خودا نەبوو ، نابێت دەدار زیاتری لێبدات ، وە ئەو جەلدەی کە شەریعەتی ئیسلامیی دیاریکردووە : قامچیەکی مام ناوەندە ، چونکە باشترین شتەکان

---

١. رواه البخاري(٦٨٤٨) ، و مسلم(١٧٠٨).

وەرگرتنی مام ناوەندەكەیەتی ، علی (رضي الله عنه) دەڵێت : (لێدانێكی مام ناوەند ، و قامچییەكی مام ناوەند) ، جەلدە لێدان نابێت بە گۆچان و شتی تر بێت بەڵكو بە جۆرە قامچیەكی تایبەتە ، وە ئەو جۆرە قامچیەش بەكارنایەت كـــە پێی دەوترێت (الدره) بەڵكو بۆ سەرزەنشتكردن بەكاردێت .

عمری كوڕی خەتتاب(رضي الله عنه) :لە كاتی تەمێكردن و سەرزەنشتكردندا (الدره) ی بەكار دەهێنا ، بەڵام بۆ سنورەكان قامچی بەكار دەهێنا وە هەموو جلوبەرگەكەی لەبەر دانەدەكەند ، بەڵكو تەنها ئەوەی لەبەر دادەكەند كە بەرگیری لە لێدانەكە بكردایە وەك فەروە و فەرەنجی هاوشێوەیان ، وە نابەسترێتەوە ئەگەر پێویستی بەوە نەكرد ، وە لە دەم و چاوی نادرێت ، چونكە پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت : ((إذا قاتل أحدكم فليتق الوجه))[1] ، واتە : لە هەر كەسێكتان دا خۆتان لە لێدانی دەم و چاوی بپارێزن ، چونكە لێدانەكە بۆ كوشتنی نییە بەڵكو بۆ تەمیەكردنیەتی ، وە هەر ئەندامێكی پێویستە لەو ئـــازارە بەشداربێت، وەك پشت و شان و ڕانەكانی.

---

[1]. رواه البخاري (٢٥٥٩) ، و مسلم (٢٦١٢).

بەشی هەشتەم

تێكۆشان لەدژی بێباوەڕان ... جەنگی یەكلاكەرەوە

ئەو سزایانەی كە شەریعەت پێیهاتووە بۆ ئەو كەسانەی سەرپێچی خودا و پێغەمبەر (ﷺ) دەكەن دوو جۆرن :

یەكەمیان : سزادانی ئەوەی لە توانا دایە سزا بدرێت ، جا كەسێك بێت یان زیاتر .

دووەمیان : سزادانی كۆمەڵێكی بەرگریكار ، وەك ئەوەی لەژێر ڕكێفدا نەبن و دەستیان پێنەگات بەجەنگ نەبێت .

ئەوە بنچینەی تێكۆشانە لەدژی بێباوەڕان و دوژمنانی خودا و پێغەمبەرەكەی (ﷺ) ، هەركەسێك بانگی (دعوە)ی پێغەمبەری خودا (ﷺ) پێگەیشت كە ئەوە ئاینی خودایە ناردویەتی و وەڵامی نەدایەوە پێویستە لەگەڵیدا شەڕ بكرێت : ﴿ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ﴿٣٩﴾ ﴾[الأنفال] ، واتە : بۆ ئەوەی تەنها ئاینی خودا بالآبێت و لەگەڵ خودادا كەسی تر نەپەرسترێت ، چونكە كاتێك خودا پێغەمبەرەكەی (ﷺ) ڕەوانەكرد فەرمانی پێكرد خەڵكی بانگ بكات بۆ ئاینی خودا ئەوكات ڕوخسەتی نەدابوون كەس بكوژن و لەگەڵ كەسدا بجەنگن ، هەتا كۆچی كرد

بۆ مەدینە ، ئیتر ڕوخسەتی بەو موسڵمانانەش دا بەو ئایەتەی کە دەفەرموێت : ﴿أُذِنَ لِلَّذِينَ يُقَـٰتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلِمُوا۟ ۚ وَإِنَّ ٱللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ ﴿٣٩﴾ ٱلَّذِينَ أُخْرِجُوا۟ مِن دِيَـٰرِهِم بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّآ أَن يَقُولُوا۟ رَبُّنَا ٱللَّهُ ۗ وَلَوْلَا دَفْعُ ٱللَّهِ ٱلنَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَٰمِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَٰتٌ وَمَسَـٰجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا ٱسْمُ ٱللَّهِ كَثِيرًا ۗ وَلَيَنصُرَنَّ ٱللَّهُ مَن يَنصُرُهُۥٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ لَقَوِىٌّ عَزِيزٌ ﴿٤٠﴾ ٱلَّذِينَ إِن مَّكَّنَّـٰهُمْ فِى ٱلْأَرْضِ أَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَءَاتَوُا۟ ٱلزَّكَوٰةَ وَأَمَرُوا۟ بِٱلْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا۟ عَنِ ٱلْمُنكَرِ ۗ وَلِلَّهِ عَـٰقِبَةُ ٱلْأُمُورِ ﴿٤١﴾﴾[الحج] ، واتە : ڕوخسەت دراوە بەو کەسانەی کە ستەمیان لێکراوە بەجەنگان ، وە خوداش بە توانایە بە سەرخستنیان ئەو کەسانەی کە لە ماڵەکانی خۆیان بەناڕەوا دەرکراون ، تەنها لەبەر ئەوەی دەیانوت خودا پەروەردگارمانە ، ئەگەر خودا بەهۆی جەنگ و تێکۆشان بەرگری لە بێبڕوا و هاوەڵبڕیاردەرەکان نەکردبا ، ئەوا هەموو کلێسا و پەرستگە گەورەکانی جولەکە و گاورەکان و مزگەوتی موسڵمانان کە یادی خودای تێدا دەکەن تێکدەدران ، هەرکەس ئاینەکەی خودا سەربخات خوداش سەری دەخات ، خودا بەهێز و بەتوانایە ئەو کەسانەی کە سەرمان خستن نوێژ دەکەن و زەکات دەدەن و فەرمان بەچاکە دەکەن و یاساغی خراپە دەکەن ، وە سەرئەنجام و چارەنووسی هەمووان بۆ لای خودا دەگەڕێتەوە ، لەدوای ئەوەش خودا شەڕی لەسەر پێویست کردن بەو ئایەتە :﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ ٱلْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تَكْرَهُوا۟

شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰٓ أَن تُحِبُّوا۟ شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : جەنگتان لەسەر پێویست کراوە ، ئەگەرچی ئاسان نییە و ناڕەحەتی تێدایە ، لەوانەیە ئێوە شتێك لاتان ناڕەحەت بێت بەڵام خێربێت بۆتان ، وە لەوانەشە ئێوە شتێکتان پێخۆش بێت بەڵام خراپ بێت بۆتان خودا زانایە و ئێوە نازانن ، دواتر داکۆکی پێویست بوون و گەورەیی جیهاد و تێکۆشان لە هەموو سورەتە مەدینەییەکاندا هاتووە ، و بەخراپ باسی ئەو کەسانە دەکات کە وازی لێدەهێنن و وەسفیان بە دووڕو و دڵ نەخۆش دەکات ، خودا دەفەرموێت :﴿ قُلْ إِن كَانَ ءَابَآؤُكُمْ وَأَبْنَآؤُكُمْ وَإِخْوَٰنُكُمْ وَأَزْوَٰجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَٰلٌ ٱقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَـٰرَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَـٰكِنُ تَرْضَوْنَهَآ أَحَبَّ إِلَيْكُم مِّنَ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَجِهَادٍ فِى سَبِيلِهِۦ فَتَرَبَّصُوا۟ حَتَّىٰ يَأْتِىَ ٱللَّهُ بِأَمْرِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْفَـٰسِقِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : ئەی محمد (ﷺ) پێیان بڵێ ئەگەر باوکانتان و منداڵەکانتان و براکانتان و ژنەکانتان و خێڵ و عەشیرەتەکەتان وە ئەو ماڵ و سامانەی کە دەستتان کەوتووە و ئەو بازرگانییەی کە دەترسن لە زەرەر و زیان و لەناوچوونی و ماڵەکانتان کە پێی خۆشحاڵن ، خۆشەویسترە لەلاتان لە خودا و پێغەمبەرەکەی و تێکۆشان لەپێناوی خودا ، چاوەڕوانی سزای خودابن خـودا ڕێنمونی لەڕێ دەرچووان ناکات .

وە خـــودای پەروەردگار دەفەرموێت :﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿١٥﴾﴾[الحجرات] ، واتە : ئەو باوەڕدارانەی باوەڕیان بە خودا و پێغەمبەرەکەی هێناوە ، و هیچ گومان لەدڵیاندا نییە ، وە بە ماڵ و گیانیان لەپێناو ڕێگەی خودا تێدەکۆشن بێگومان ئەوانە ڕاستگۆن .

وە هەروەها دەفەرموێت :﴿وَيَقُولُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ ۖ فَإِذَآ أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُّحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا ٱلْقِتَالُ ۙ رَأَيْتَ ٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ ٱلْمَغْشِىِّ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ ۖ فَأَوْلَىٰ لَهُمْ ﴿٢٠﴾ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ ۚ فَإِذَا عَزَمَ ٱلْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا۟ ٱللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ﴿٢١﴾ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِن تَوَلَّيْتُمْ أَن تُفْسِدُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوٓا۟ أَرْحَامَكُمْ ﴿٢٢﴾﴾[محمد] ، واتە : ئەگەر سورەتێکی ڕوون و ئاشکرا دابەزێت و باسی جەنگی تێدا بکرێت ، دەبینی ئەو کەسانەی کە دڵیان نەخۆشە بەشێوەیەك سەیرت دەکەن چاویان ئەبڵەق بووە لەترسی مردن ، باشترە بۆیان گوێڕایەڵبن و قسەی باشبکەن ، ئەگەر کار لە کارترازا و جەنگ پێویست بوو لەسەریان ئەگەر ڕاست بکەن لەگەڵ خودا باشترە بۆیان ، ئەگەر پشتان لە باوەڕەکەتان کرد و دەستان کردە بەبشێوی نانەوە بەکوفر و هاوەڵبڕیاردان و

پچڕاندنی پەیوەندییە کۆمەڵایەتیەکانتان ئەوە کارێکی خراپە ، لەئەم جۆرە ئایەتانە زۆرن لە قورئاندا .

وە هەروەها خودای باڵادەست جیهادکردن و تێکۆشەرانی بەرز نرخاندووە ، لە سورەتی (الصف) دا دەفەرموێت : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ هَلۡ أَدُلُّكُمۡ عَلَىٰ تِجَٰرَةٖ تُنجِيكُم مِّنۡ عَذَابٍ أَلِيمٖ ﴿١٠﴾ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمۡوَٰلِكُمۡ وَأَنفُسِكُمۡۚ ذَٰلِكُمۡ خَيۡرٞ لَّكُمۡ إِن كُنتُمۡ تَعۡلَمُونَ ﴿١١﴾ يَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡ وَيُدۡخِلۡكُمۡ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ وَمَسَٰكِنَ طَيِّبَةٗ فِي جَنَّٰتِ عَدۡنٖۚ ذَٰلِكَ ٱلۡفَوۡزُ ٱلۡعَظِيمُ ﴿١٢﴾ وَأُخۡرَىٰ تُحِبُّونَهَاۖ نَصۡرٞ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَتۡحٞ قَرِيبٞۗ وَبَشِّرِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿١٣﴾ ﴾[الصف] ، واتە : ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە ئایا ڕێگەی بازرگانیەکتان پیشان بدەم کە لە سزای بە ئێش و ئازار ڕزگارتان بکات ، باوەڕ بێنن بە خودا و پێغەمبەرەکەی (ﷺ) و تێبکۆشن لە پێناوی خودا بەماڵ و گیانتان ئەوە باشە بۆتان ئەگەر ئێوە بزانن ، خودا لە تاوانەکانتان دەبورێت و دەتانخاتە ناوبەهەشتانێك کە ئاو بەژێریدا تێدەپەڕێت و ماڵی خۆش و باخی جوانی تێدایە ئەوە سەرکەوتنی گەورەیە ، شتێکی تریش هەیە کە حەزی لێ دەکەن ، ئەویش بەخشینی سەرکەوتنە لەلایەن خواوە و زیاتر ڕزگار کردنی وڵاتانە ، ئەی محمد(ﷺ) موژدەی پاداشت بدە بە باوەڕداران .

وە ئەو ئایەتانەی كە دەفەرموێت : ﴿ ۞ أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ ٱلْحَآجِّ وَعِمَارَةَ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ كَمَنْ ءَامَنَ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَجَٰهَدَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ لَا يَسْتَوُۥنَ عِندَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿١٩﴾ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَهَاجَرُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْفَآئِزُونَ ﴿٢٠﴾ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُم بِرَحْمَةٍ مِّنْهُ وَرِضْوَٰنٍ وَجَنَّٰتٍ لَّهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُّقِيمٌ ﴿٢١﴾ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ عِندَهُۥٓ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : ئایە ئێوە وا دادەنێن كەسانێك ئاوی زەمزەم بدەن بە حاجیانی ماڵی خودا و (كەعبەی پیرۆز) نۆژەن بكەن و ئاوەدانی بكەنەوە وەك ئەوانە وان كە باوەڕیان بەخودا و ڕۆژی دوایی هێناوە و لە ڕێگەی خودا تێدەكۆشن ، لای خودا یەكسان نین ، خودا ڕێنمونی گەلی ستەمكار ناكات ، ئەوانەی باوەڕیان هێناوە و كۆچیان كردووە و لە پێناوی خودا تێدەكۆشن بەماڵ و گیانیان پلەیان لای خودا بەرز و بڵندترە و وە ئەوانە براوەن ، پەروەردگاریان موژدەی بەزەیی و ڕازی بوونیان پێدەدات و دەیانخاتە بەهەشتانێك كە ناز و نیعمەتی نەبڕاوەیە ، هەتا هەتایە تێیدا دەمێننەوە ، خودا پاداشتی گەورەی لایە .

وە دیسان دەفەرموێت :﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَسَوْفَ يَأْتِى ٱللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُۥٓ أَذِلَّةٍ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى ٱلْكَٰفِرِينَ يُجَٰهِدُونَ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ

لَآئِمٍۚ ذَٰلِكَ فَضْلُ ٱللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَآءُۚ وَٱللَّهُ وَٰسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٥٤﴾ [المائدة] ، واتە : ئەی ئەو كەسانەی باوەڕتان هێناوە هەریەك لە ئێوە پاشگەز بێتەوە لە ئاینەكەی ، خودا لەجێی ئەوان كەسانێك دەهێنێت خۆشی دەوێن و ئەوانیش خودایان خۆش دەوێت ، لەگەڵ باوەڕداراندا بەسۆز و بەزەین و لەگەڵ بێ بڕواكاندا توندوتیژ و بەهێزن ، لە پێناوی خودادا دەجەنگن و لە لۆمە و سەرزەنشتی هیچ لۆمەكارێك ناترسن ئەوە خێری خودایە بیەوێت بیدات بەهەركەسێك ، خودا خێری زۆرە و زانایە كە بەكێی دەبەخشێت .

وە دیسان دەفەرموێت : ﴿ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ لَا يُصِيبُهُمْ ظَمَأٌ وَلَا نَصَبٌ وَلَا مَخْمَصَةٌ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ وَلَا يَطَـُٔونَ مَوْطِئًا يَغِيظُ ٱلْكُفَّارَ وَلَا يَنَالُونَ مِنْ عَدُوٍّ نَّيْلًا إِلَّا كُتِبَ لَهُم بِهِۦ عَمَلٌ صَٰلِحٌۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٢٠﴾ وَلَا يُنفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًا إِلَّا كُتِبَ لَهُمْ لِيَجْزِيَهُمُ ٱللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا۟ يَعْمَلُونَ ﴿١٢١﴾﴾ [التوبة] ، واتە : تێكۆشەرانی ڕێگەی خودا توشی تینوێتی و هیلاكی و برسێتی بن لە پێناوی خودا ، و بچنە هەرشوێنێك كە بێبڕواكان پێیان ناخۆش بێت ، و هەرچیان لێ بەدەستكەوت بگرن ، بەهەریەكە لەوانە خودا كارێكی باشیان بۆ دەنووسێت ، خودا چاكەی چاكەكاران ون ناكات ، وە ئەوان هەرچی ببەخشن لەگەورە و بچوك وە یان

هەر شیوێك تێپەڕێنن ئیلا بۆیان دەنوسرێت ، بۆ ئەوەی خودا پاداشتی ئەو كارە باشانەیان بداتەوە ، بیربكەرەوە لەئەنجامی كارەكانی ئەوان چی دروست دەبێت ، وە سەرەنجام چ پاداشتێكیان دەست دەكەوێت ، وە فەرمانكردن بەجیهاد و تێكۆشان و باسی خێری لە قورئان و سوننەتدا زۆرترە لەوەی بتوانرێت هەمووی لە شوێنێكدا باس بكرێت .

لەبەر ئەوە باشترین كاری سوننەتە كە مرۆڤ ئەنجامی بدات ، وە زانایان كۆكن لەسەر ئەوەی كە باشترە لە حەج و عومرە ، وە لە نوێژی سوننەت و ڕۆژووی سوننەت ، وەك چۆن قورئان و سوننەتیش بەڵگەن لەسەر ئەوە ، هەتا پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەفەرموێت : ((رأس الأمر الإسلام ، وعموده الصلاة ، وذروة سنامه الجهاد))[1] ، واتە : ئیسلام سەری هەموو شتەكانە ، و نوێژیش كۆڵەكەیەتی و جیهاد و تێكۆشان لوتكەیە و بەرزترین كارە ، وەك چۆن بان پشتی حوشتر بەرزترین شوێنیەتی ، وە فەرموویەتی : ((إن في الجنة لمائة درجة ، ما بين الدرجة والدرجة ، كما بين السماء والأرض ، أعدها الله للمجاهدين في سبيله))[2] ، واتە : لە بەهەشتدا سەد پلە هەیە ، نێوان هەرپلەیەك و پلەیەكی تر ، وەك نێوانی ئاسمان و زەویە ، خودا ئامادەی

---

[1] .رواه الترمزي (٢٦١٦) ، و ابن ماجه(٣٩٧٣) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع) (٥١٣٦).

[2] . رواه البخاري(٢٥٥٩) ، و مسلم(٢٦١٢).

کردووە بۆ ئەو کەسانەی لەپێناوی ئاینی خودا تێدەکۆشن ، وە فەرموویەتی : ((من اغبرت قدماه في سبيل الله حرمه الله على النار))[1] **، واتە : ئەوەی پێیەکانی لە پێناوی خودا دا تۆزاوی بکات خودا ئاگری لێ حەرام دەکات ، وە هەروەها فەرموویەتی :** ((رباط يوم وليلة في سبيل الله خير من صيام شهر وقيامه ، وإن مات أجري عليه عمله الذي كان يعمله ، وأجري عليه رزقه ، وأمن الفتان))[2] **، واتە : چاودێری کردنی شەو و ڕۆژێك لە پێناوی خودا خێری زیاترە لە ڕۆژوو و شەونوێژی مانگێك ، ئەگەر بمرێ ئەو کارەی کە لەسەری بووە دوای مردنیش هەر پاداشتی بۆ دەنوسرێت ، وە ڕۆزیشی بەردەوام دەبێت ، لە سزای ناو گۆڕیش ڕزگاری دەبێت ، وە لە (السنن) دا دەفەرموێت :** ((رباط يوم في سبيل الله ، خير من ألف يوم فيما سواه من المنازل))[3] **، واتە : چاودێری کردنی ڕۆژێك لە پێناوی خودا ، باشترە لە هەزار ڕۆژ لە ڕۆژانی ماڵەوە ، وە فەرموویەتی :** ((عينان لا تمسهما النار ، عين بكت من خشية الله ، وعين باتت تحرس في سبيل الله))[4] **، واتە : دوو چاو ئاگریان بەرناکەوێت ،**

---

[1]. رواه البخاري(٩٠٧).

[2]. رواه مسلم(١٩١٣).

[3]. رواه الترمذي (١٦٦٧) ، و النسائي(٣١٦٩) ، و قال الألباني في (صحيح الترغيب) (١٢٢٤) : حسن لغيره.

[4]. رواه الترمذي (١٦٣٩) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٤١١٢).

چاوێك لەبەر ترسی خودا بگری ، وە چاوێك چاودێری بكات لە ڕێگەی خودا ، وە فەرموویەتی : ((حرس ليلة في سبيل الله ، أفضل من ألف ليلة يقام ليلها ، ويصام نهارها))[1] ، **واتە : چاودێری كردنی شەوێك لە پێناوی خودا ، باشترە لە هەزار شەو ، شەونوێژی تیادا بكرێت ، و ڕۆژەكەشی ڕۆژووی تیادا بگیرێت ، وە لە هەر دوو (صحیح)ەكەدا هاتووە :** ((أن رجلاً قال : يا رسول الله ، أخبرني بشيء يعدل الجهاد في سبيل الله ، قال : لا تستطيع ، قال : أخبرني به قال : هل تستطيع إذا خرج المجاهد أن تصوم لا تفطر ، وتقوم لا تفتر ؟ قال لا ، قال : فذلك الذي يعدل الجهاد))[2] ، **واتە : پیاوێك وتی : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ، ئاگادارم بكە لە شتێك هاوتای تێكۆشان بێت لە پێناوی خودا ، فەرمووی : ناتوانیت پێی هەستیت ، وتی پێم بڵێ : فەرمووی : ئایا دەتوانیت ئەگەر تێكۆشەر لەماڵ دەرچوو بۆ تێكۆشان لە پێناوی خودا بە ڕۆژو بیت و نەیشكێنیت و شەونوێژ بكەیت و كۆڵ نەدەیت ، وتی : نەخێر ، فەرمووی : ئەوە هاوتای تێكۆشانە لە پێناوی خودا ، وە لە (السنن)**

---

[1]. رواه احمد (٤٣٥) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(٢٧٠٤).

[2]. رواه البخاري(٢٧٨٥) ، و مسلم(١٨٧٨).

دەفەرمویّت : ((إن لكل أمة سياحة ، وسياحة أمتي الجهاد في سبيل الله))[1] ، **واتە : هەموو گەلێك گەشت و گوزاری هەیە ، گەشت و گوزاری گەلەکەی من تێکۆشانە لە پێناوی خودا .**

ئەم بابەتە زۆر فراوانە ، وە هیچ کردەوەیەك نییە لە شەریعەتدا هێندەی تێکۆشان لە پێناوی خودا پاداشت و چاکەی لە قورئان و سوننەتدا باسکرابێت ، چونکە قازانجی تێکۆشان لە پێناوی خودا گشتی یە بۆ بکەرەکەی و خەڵکی تریش لە دونیا و ئاینیشدا ، وە کۆکراوەیەکە لە کردەوەی ئاشکرا و پەنهان ، چونکە پێکدێت لە خۆشەویستی و دڵسۆزی ، و پشت بەستن ، ملکەچ کردنی ماڵ و گیان بۆ خودا ، وە هەروەها ئارامگرتن و دونیا نەویستی و یادی خودا و هەموو جۆرەکانی کردەوەی باش ، بەجۆرێك کەوا هیچ کردەوەیەکی تر ئەو سیفەتانە لە خۆی ناگرێت .

وە ئەو کەسەی پێ هەڵدەستێت تاك بێت یان کۆمەڵ لە دوو شت بەدەرنابێت : یان سەرکەوتن ، یان شەهیدبوون و دەستکەوتنی بەهەشت ، وە هەموو خەڵکی دەبێت بمرن ، وە لە تێکۆشان لەپێناوی خودادا ژیان و

---

[1].رواه أبوداود(٢٤٨٦) من حديث أبي أمتمة(رضي الله عنه) ، و لفظه : (ان رجلاً قال : يارسول الله ائذن لي في السياحة ، فقال النبي (صلى الله عليه وسلم) : (إن سياحة أمتي الجهاد في سبيل الله تعالى) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٢٠٩٣).

مردن بەکاردێت بۆ ئەوەی کە ئاسودەی دونیا و دواڕۆژیشی فەراهەم بێت ، وە لە وازهێنان لە تێکۆشان خۆشی دونیا و پاداشتی دواڕۆژیش بەدەست نایەت یان کەم دەبێتەوە ، وە هەندێك لە خەڵك حەز لە کاری سەخت و دژوار دەکەن لەگەڵ کەمی سود و قازانجی ، بەڵام تێکۆشان لەهەموو کارە سەختەکان بەسودترە ، هەندێك جار بۆ ئاسودەیی دەروون بەکاردێت هەتا مردن دێتەڕێی ، چونکە مردنی شەهید لەهەموو جۆرە مردنەکان ئاسانترە ، وە باشترین مردنە .

ئەگەر بنچینەی جەنگی ڕەوا تێکۆشان بێت لە پێناوی خودا ، وە ئامانجیشی ئەوە بێت تەنها خودا بپەرسترێت ، وە بۆ ئەوەی وشەی خودا بەرز و بڵند بێت ، هەرکەس ڕێگری لەوە بکات ئەوە جەنگ لە دژی بەرپا دەکرێت ، موسڵمانان لەسەر ئەوە کۆکن ، بەڵام هەر کەسێك نەبێتە ڕێگر و دژکار و جەنگاوەر ، وەك ئافرەت و منداڵ و قەشە و پیر و کوێر و نەخۆش هاوشێوەی ئەمانە ، لەلای زۆربەی زانایان ناکوژرێن و سزانادرێن ، مەگەر جەنگاوەربن بەکردەوە یان بەوتە ، ئەگەرچی هەندێك وادەبینن کە جەنگ لەدژی هەموانە ، جگە لە ئافرەت و منداڵ کە دەبنە ماڵ و سامانی موسڵمانان ، وە ڕای یەکەمیان ڕاستە ، چونکە شەڕ بۆ کەسێکە کە دەجەنگێت لە دژمان ، ئەگەر ویستمان ئاینی خودا سەر بخەین وەك خودای

پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿ وَقَٰتِلُواْ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ ٱلَّذِينَ يُقَٰتِلُونَكُمۡ وَلَا تَعۡتَدُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ لَا يُحِبُّ ٱلۡمُعۡتَدِينَ ١٩٠ ﴾[البقرة] ، واتە : بجەنگن لەپێناوی خودا لەدژی ئەو کەسانەی لە دژتان دەجەنگن ، وە ستەم مەکەن ، چونکە خودا ستەم کارانی خۆشناوێت ، وە لە (السنن) دا لە پێغەمبەری خودایان (ﷺ) گێڕراوەتەوە : ((أنه مر على امرأة مقتولة في بعض مغازيه ، قد وقف عليها الناس ، فقال : ما كانت هذه لتقاتل ، وقال لأحدهم : إلحق خالداً فقل له : لا تقتلوا ذرية ولا عسيفاً))[1] ، واتە : لەیەکێك لە جەنگانیدا بەلای ئافرەتێکی کوژراو دا تێپەری ، خەڵك لەسەری وەستابوون ، فەرمووی : نە دەبوو ئەمە بکوژرایە ، وە بەیەکێکی فەرموو : بگە بە خالد و پێی ڕابگەیەنە : کە ئافرەت و کرێکار نەکوژێت ، وە دیسان دەفەرموێت : ((لا تقتلوا شيخاً فانياً ، ولا طفلاً صغيراً،ولا امرأة))[2] ، واتە : پیاوی پیر و منداڵی بچووك و ئافرەت مەکوژن ، بەڵام خودای باڵادەست ڕێگەی بەکوشتنی کەسانێك داوە ، کە دەبنە ڕێگر لەچاك بوونی خەڵك ، وەك دەفەرموێت : ﴿ وَٱلۡفِتۡنَةُ أَكۡبَرُ مِنَ ٱلۡقَتۡلِۗ ٢١٧ ﴾[البقرة] ، واتە : هاوەڵ بڕیاردان و قەڵاچۆکردنی موسڵمانان لە کوشتن گەورەترە ، کوشتن ئەگەرچی شەڕ و ئاشوب نانەوەیە ، بەڵام لە ئاشوبی ئەو بێبڕوانە

---

[1]. رواه أبوداود (٢٦٦٩) ، و ابن ماجه(٢٨٤٢) ، و صححه الألباني في (الصحيحة)(٧٠١).

[2]. رواه أبوداود (٢٦١٤) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع)(١٣٤٦).

باشترە کە موسڵمانان قەڵاچۆدەکەن ، ئەگەر کەسێك ڕێگری لە موسڵمانان نەکات لە بەجێهێنانی ئەرکە ئاینیەکانیان ، ئەوکات بێبڕواییەکەی تەنها زیانی بۆ خودی خۆی دەبێت ، لەبەر ئەوە شەرعناسان دەڵێن : ئەو کەسەی بانگەواز بۆ شتێکی داهێنراوی (البدعة) پێچەوانەی قورئان و سوننەت دەکات سەرزەشت کردنی توندتر و جیاوازترە لەو کەسەی بێدەنگە و بانگەوازی بۆ ناکات .

وە لە فەرموودەیەکدا هاتووە : ((أن الخطيئة إذا أخفيت لم تضر إلا صاحبها ولكن إذا ظهرت فلم تنكر ضرت العامة))[١] ، واتە : گوناهو تاوانکردن ئەگەر شارایەوە تەنها زیان بەخاوەنەکەی دەگەیەنێت ، بەڵام ئەگەر ئاشکرابوو بەرهەڵستی نەکرا زیان بەهەموان دەگەیەنێت .

لەبەر ئەوە شەریعەت کوشتنی بێ بڕواکانی پێویست کردووە ، بەڵام پێویستی نەکردووە هەریەکەیان دەست ڕۆیشت بەسەریدا بکوژرێت ، بەڵکو ئەگەر یەکێکیان لە جەنگدا یان جگە لەجەنگیش گیرا ، وەك ئەوە لە کەشتیەکدا ئاو بیهێنێت ، یان ڕێگە ون بکات ، یان بەفێڵێك بگیرێت ، ئەو کاتە دەسەڵاتداری موسڵمانان چی بەباش بزانێت بەو شێوەیە ڕەفتاری لەگەڵدا دەکات ، لە کوشتنی یان کردنی بەکۆیلە یان ئازادکردنی یان

---

[١]. رواه السيوطي ، و قال الألباني في (ضعيف الجامع)(٤٨٠):(موضوع).

گۆڕینەوە بەپارە یان ئازادکردنی لە جیاتی کەسێك لای زۆربەی زانایان ، وە قورئان و سوننەتیش بەڵگەن لەسەر ئەوە ، ئەگەرچی هەندێك زانا وا دەبینن کە حوکمی ئازادکردن و گۆڕینەوە هەڵگیراوە (منسوخ) و نەماوە .

بەڵام خاوەن کتێبەکان (جولەکە و گاور) و ئاگرپەرستان لەگەڵیاندا شەڕ دەکرێت ، تا موسڵمان دەبن یان باج دەدەن بەدەستی خۆیان بەسەر شۆڕی و ڕسوایی و ڕەزامەندیان.

بێجگە لەوان زانایان ناکۆکن لە وەرگرتنی باج لێیان ، بەڵام زۆربەیان دەڵێن : لە نەتەوەی عەرەب باج وەرناگیرێت[1] ، بەڵکو هەر نەتەوەیەك پێشتر موسڵمان بوو ، پاشان لە ئەنجامدانی هەندێك لە ئەرکە ئاشکرا و گەورەکانی ئیسلام پاشگەز بوونەوە ، ئەوکاتە پێویستە شەڕیان لەگەڵدا بکرێت ، موسڵمانان کۆڕان لەسەر ئەوە ، بۆ ئەوەی تەنها ئاین ئاینی خودا بێت ، وەك چۆن ئەبوبەکری صدیق (رضي الله عنه) وە هەموو هاوەڵان (رضي الله عنهم) لەدژی ئەو کەسانە جەنگان کە زەکاتی ماڵەکانیان نەدەدا ـ لە سەرەتادا هەندێك لە هاوەڵان لەشەڕکردن لە دژیان ڕاوەستان ـ دواتر هەموویان ڕایان هاتە سەر

---

[1]. إبن عثمین دەڵێت : مەبەستی شێخ الاسلام ئەوەیە لەگەڵیاندا جەنگ بەرپا دەکرێت بۆ ئەوەی تەنها خودا بپەرسترێت ، ئەگەرچی ئەوانەی لەگەڵیاندا دەجەنگێن بێباوەڕبن یان موسڵمان وەك جەنگی خەوارجەکان.

ئەوەی کە لە دژیان بجەنگن ، عمری کوڕی خەتتاب بە ئەبو بەکری وت (رضي الله عنه) : ((كيف تقاتل الناس وقد قال رسول الله (صلى الله عليه وسلم) : أمرت أن أقاتل الناس حتى يشهدوا أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله ، فإذا قالوها ، فقد عصموا مني دماءهم وأموالهم إلا بحقها وحسابهم على الله ، فقال له أبو بكر : فإن الزكاة من حقها ، والله لو منعوني عناقاً كانوا يؤدونها إلى رسول الله (صلى الله عليه وسلم) لقاتلتهم على منعهم قال عمر : فما هو إلا أن رأيت الله قد شرح صدر أبي بكر للقتال ، فعلمت أنه الحق))[1] **، واتە : چۆن لەگەڵ خەڵکدا دەجەنگیت لە کاتێکدا پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : فەرمانتان پێدەکەم کە لەگەڵ خەڵکدا بجەنگن ، تا گەواهی دەدەن هیچ پەرستراوێك جگە لە خودا شیاوی پەرستن نییە و محمد (صلى الله عليه وسلم) نێردراوی خودایە ، ئەگەر دانیان بەوەدا نا ، ئەوا خوێن و ماڵیان پارێزراو دەبێت مەگەر لەبەر مافی گەواهی دانەکە نەبێت ، أبو بکر فەرمووی : زەکات لە مافەکانی گەواهی دانە ، سوێند بەخودا ئەگەر گیسکێك نەدەن بەمن کە بەپێغەمبەری خودایان دەدا (صلى الله عليه وسلم) ، لەسەر ئەوە لەگەڵیاندا دەجەنگم ، عمر دەڵێت : هەستم کرد خودا دڵی ئەبوبکری ڕێنمونی کردبوو بۆ جەنگان لەگەڵیان ، ئیتر زانیم ئەوە ڕەوایە .**

---

[1]. رواه البخاري(١٣٩٩، ١٤٠٠) ، و مسلم(٢٠).

وە لە چەندان ڕیوایەتی (صحیح)دا گێڕراوەتەوە كە فەرمانی بەكوشتنی خەوارجەكان داوە ، لە هەردوو (صحیح)ەكەدا لە علی كوڕی أبو تالیبەوە (﵁) دەڵێت : گوێم لە پێغەمبەری خودا بوو(ﷺ) دەیفەرموو : ((سيخرج قوم في آخر الزمان حداث الأسنان ، سفهاء الأحلام يقولون من قول خير البرية ، لا يجاوز إيمانهم حناجرهم ، يمرقون من الدين كما يمرق السهم من الرمية ، فأينما لقيتموهم فاقتلوهم ، فإن في قتلهم أجراً لمن قتلهم يوم القيامة))[1] وفي رواية لمسلم عن علي (﵁) قال : سمعت رسول الله (ﷺ) يقول : ((يخرج قوم من أمتي يقرءون القرآن ليس قراءتكم إلى قراءتهم بشيء ، ولا صلاتكم إلى صلاتهم بشيء ، يقرءون القرآن يحسبون أنه لهم وهو عليهم ، لا تجاوز قراءتهم تراقيهم ، يمرقون من الإسلام كما يمرق السهم من الرمية ، لو يعلم الجيش الذين يصيبونهم ما قضى لهم على لسان نبيهم لنكلوا عن العمل))[2] ، واتە : لە دواڕۆژدا كۆمەڵێك پەیدا دەبن ، هەرزە و كەم تەمەنن ، و ژیر نین ، باوەڕەكەیان لە گەروویان تێناپەڕێت ، لە ئاین دەردەچن وەك چۆن تیر لە كەوانەكەی دەردەچێت ، لە هەركوێیەك پێیان گەیشتن بیان كوژن ، چونكە هەركەسێك لەوانە بكوژێت پاداشتی دەست دەكەوێت لە قیامەتدا وە لە ڕیواتی مسلم دا علی دەڵێت : گوێم لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) بوو دەیفەرموو : كۆمەڵێك لە ئوممەتەكەی

---

[1]. رواه البخاري(٣٦١١) ، و مسلم(١٠٦٦).

[2]. رواه مسلم(١٠٦٦).

من دەردەچن قورئان دەخوێنن ، لەگەڵ قورئان خوێندنەکەی ئێوەدا بەراورد بکرێت ئەوەی ئێوە هیچ نییە لە چاو ئەوەی ئەوان ، وە ئەگەر نوێژیان لەگەڵ نوێژی ئێوە بەراورد بکرێت ئەوەی ئێوە هیچ نییە لە چاو ئەوەی ئەوان ، قورئان دەخوێنن وا دەزانن بەڵگەیە بۆ ئەوان بەڵام بەڵگەیە لەسەریان ، قورئان خوێندنەکەیان لە گەروویان تێناپەڕێت لە ئیسلام دەردەچن وەك چۆن تیر لەکەوانەی دەردەچێت ، ئەگەر ئەو سوپایەی کە لە دژیان دەجەنگێت بزانن چیان بۆ بڕیار دراوە لەسەر زاری پێغەمبەرەکەیان (ﷺ) وازیان لە ئیش و کار دەهێنا و خۆیان تەرخان دەکرد بۆ جەنگان لە دژی ئەو لە ئاین دەرچووانە .

وە ئەبو سعیدیش ئەم فەرموودەی لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) گێڕڕاوەتەوە کە فەرموویەتی : ((يقتلون أهل الإسلام ، ويدعون أهل الأوثان ، لئن أدركتهم لأقتلنهم قتل عاد))[1] وفي رواية لمسلم : ((تكون أمتي فرقتين فتخرج من بينهما مارقة ، يلي قتلهم أولى الطائفتين بالحق))[2] ، **واتە : لەگەڵ گەلی موسڵماندا دەجەنگن ، و واز لەگەلی بتپەرست دەهێنن ، ئەگەر پێیان گەیشتم وەکو گەلی عاد لەناویان دەبەم ، وەلە ڕیوایەتی مسلم دا : ئوممەتەکەم**

---

[1]. رواه البخاري(٣٣٤٤) ، و مسلم(١٠٦٤).

[2]. رواه مسلم(١٠٦٦).

دەبێتە دوو كۆمەڵەوە لە نێوانیاندا كەسانێكی لەڕێگە دەرچوو پەیدا دەبن ، ئەو كۆمەڵەی لەگەڵ ئەم لەڕێگە دەرچووانەدا دەجەنگێت لەسەر حەق و ڕاستیە ، ئەو كەسانەی فەرمانڕەوای موسڵمانان علی (رضي الله عنه) كوشتیانی كاتێك جیاوازی كەوتە نێوان خەڵكی شام و عێراقە وە ناو دەبران بە (الحرورية) پێغەمبەر (صلى الله عليه وسلم) ڕوونی كردەوە كە هەردوو كۆمەڵە جیاوازەكە لە ئوممەتی ئەون ، وە علی و هاوەڵانی لەسەر حەقن ، وە هانی داون تەنها لەگەڵ ئەو توندڕەوە و ڕۆچوانەدا بجەنگن كە لە ئیسلام دەرچوون ، و لە كۆمەڵی موسڵمانان جیاواز بوون ، وە ماڵ و خوێنی موسڵمانانی جگە لەخۆیان حەڵاڵ كردبوو ، وە بە قورئان و سوننەت و كۆڕاش جێگیر بووە ، هەركەس لە شەریعەتی ئیسلام دەربچێت دەكوژرێت ، ئەگەر هەردوو گەواهیەكەش بدات (الشهادتين) .

شەرعناسان ناكۆكن لەكۆمەڵێك كە وازبهێنن لە سوننەتێكی هەمیشەیی وەك دوو ڕكات نوێژی پێش نوێژی بەیانی ، ئایا دروستە بكوژرێت ؟ دوو بۆچوونیان هەیە : ئەركە پێویستەكان (واجبات) وە حەرامە ئاشكرا باوەكان ، وازبهێنن لەسەری دەكوژرێن بەكۆڕا ، تا نوێژە فەرزەكان دەكەن و زەكاتی ماڵەكانیان دەدەن ، وە ڕۆژووی ڕەمەزان دەگرن ، و حەجی ماڵی خودا

دەكەن ، و وە واز لە حەرام دەهێنن وەك خواستنی خوشك و خواردنی پیسی و دەست درێژی كردنە سەرماڵ و حاڵی موسڵمانان ... هتد .

جەنگان لەگەڵ ئەوانە پێویستە موسڵمانان دەست پێشخەربن تیایدا ، دوای ئەوەی بانگەوازی پێغەمبەری خودایان (ﷺ) پێ ڕادەگەیەنرێت كە لەسەر چی لەگەڵیاندا شەڕدەكرێت ، ئەگەر ئەوان دەست پێشخەر بوون ، ئەوكاتە جەنگان لەگەڵیان و كوشتنیان پێویست تر دەبێت وەك پێشتر باسمان كرد لە باسی ئەوانەی زەكات نادەن یان ستەم دەكەن یان چەتە و ڕێگرن .

وە باشترین تێكۆشان ئەوەیە لەدژی بێ بڕواكان بێت ئەوانەی كە لە هەندێك لە شەریعەت ڕێگە دەگرن ، وەك زەكات نەدەران ، و خەوارجەكان و هاوشێوەكانیان ، جیهاد لەدژی ئەوانە پێویستە موسڵمانان تیایدا دەست پێشخەربن بۆ نەهێشتنی ئەو لە ڕێگە دەرچووانە ، ئەگەر موسڵمانان دەست پێشخەر بوون ئەوكاتە دەبێتە (فەرزی كیفایە) ئەگەر هەندێك پێی هەستن لەسەر ئەوانی تر دەكەوێت ، وە پاداشت دەستی ئەوانە دەكەوێت كە پێی هەستاون ، وە خودا دەفەرموێت :﴿لَّا يَسْتَوِى ٱلْقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِى ﴿٩٥﴾ ﴾[النساء] ، واتە : یەكسان نین ئەوانەی جیهاد دەكەن و ئەوانەی بەبێ هۆ دادەنیشن مەگەر ئەو كەسانە نەبێت كە كوێر و شەل و نەخۆشن ، بەڵام

ئەگەر دوژمن هێرشی كردە سەر موسڵمانان ، ئەوكاتە بەرەنگاری كردنیان پێویست دەبێت لەسەر هەمووان وەك خودا دەفەرموێت : ﴿وَإِنِ ٱسۡتَنصَرُوكُمۡ فِي ٱلدِّينِ فَعَلَيۡكُمُ ٱلنَّصۡرُ إِلَّا عَلَىٰ قَوۡمِۭ بَيۡنَكُمۡ وَبَيۡنَهُم مِّيثَٰقٞ ٧٢﴾ [الأنفال] ، واتە : ئەگەر داوایان لێكردن سەریان بخەن و یارمەتیان بدەن لەبەر ئاینەكەیان پێویستە لەسەرتان یارمەتیان بدەن ، مەگەر ئەو داوایە لەدژی كۆمەڵێك بێت كە بەڵێن و پەیمان هەبێت لە نێوانتاندا .

وە هەروەها پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی كردووە بە سەرخستنی موسڵمان ، ئەو داواكاریە بۆ ئازاد و كویلە و بە كرێگیراو بۆ جەنگ یان نا وەك یەك وایە ، وە لەسەر هەریەكێك بەگوێرەی توانا پێویستە لە نەفس و ماڵی زۆر یان كەم ، بە سواری یان بە پیادە ، وەك چۆن موسڵمانان كاتێك دوژمنانساڵی خەندەق ویستیان هێرش بێننە سەر مەدینە ، خودا ڕوخسەتی كەسی نەدا ، وەك ڕێگەی بە هەندێك داوە بە جیهاد نەكردن بۆ ئەو كاتانە كە موسڵمانان تیایدا دەست پێشخەرن ، خودای پەروەردگار موسڵمانانی لەم بارەشدا كردووەتە دوو بەشەوە : ئەوانەی دانیشتون و ئەوانەی بۆ تێكۆشان دەرچوون ، وە سەرزەنشتی ئەوانەی كردووە كە داوای ڕوخسەت لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەكەن بۆ ئەوەی بۆ جیهادكردن دەرنەچن : ﴿يَقُولُونَ إِنَّ بُيُوتَنَا عَوۡرَةٞ وَمَا هِيَ بِعَوۡرَةٍۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارٗا ١٣﴾[الأحزاب] ، واتە : پێتان

دەڵێن : دەترسین لە ماڵەکانمان بەڵام وانییە ، بەڵکو دەیانەوێت پشت هەڵکەن و هەڵبێن ، ئەوە بەرگری کردنە لە ئایین و ناموس و نەفسیش ، ئەوە شەڕی ناچارییە ، بەڵام شەڕی نەسەپێنراو بۆ بەرز ڕاگرتنی ئاین و ترساندنی دوژمنانە وەك جەنگی تەبوك و هاوشێوەکانی ، ئەمە جۆرێکە لە سزادان بۆ ئەو نەتەوانەی ڕێگرن لە ئاینی خودا ، بەڵام ئەوانەی کە ڕێگرنین وەك دانیشتوانی وڵاتانی موسڵمان پێویستە پابەند بکرێن بە ئەنجامدانی پێنج پایەکەی ئیسلام و فەرمانەکانی تری ، وەك بەجێگەیاندنی ڕاسپاردە و نەشکادنی پەیمان لە سەوداگەری و کردار و ڕفتار و کڕین و فرۆشتن و شتانی تریش .

هەرکەسێك نوێژ نەکات پیاو بێت یان ژن فەرمانی پێدەکرێت بە نوێژکردن ، ئەگەر نەیکرد سزادەدرێت بەکۆڕای زانایان ، ئینجا دوای ئەوە زۆربەیان دەڵێن : دەبێت داوای پەشیمان بوونەوە و تۆبەکردنی لێبکرێت ئەگەر تۆبەی کرد و نوێژی کرد ئەگەر نا دەکوژرێت ، وە ئایا دەکوژرێت بە بێباوەڕێکی لە ئاین دەرچوو (مرتد) یان بە موسڵمانێکی تاوانبار ؟ دوو بۆچوونی باو هەیە لە مەزهەبی ئەحمەد و ئەوانی تر ، ئەوەی لە زۆربەی پێشینان (السلف) گێڕدراوەتەوە ئەوەیە : پێی بێباوەڕ دەبێت ، ئەمە لە کاتێکدا دانی پێدابنێ کە نوێژ پێویستە لەسەری بەڵام هەرکەسێك نکولی پێوستی (واجب) بوونی

نوێژ بکات بێباوەڕە بە کۆڕا ، وە پێویستە لەسەر کەسوکاری منداڵ فەرمانیان پێبکەن بەنوێژکردن ئەگەر تەمەنیان گەیشتە حەوتساڵان ، وە لەتەمەنی دەساڵیدا ئەگەر نەیانکرد پێویستە لێیان بدرێت لەسەر نوێژ ، وەك پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمانی کردووە و دەفەرموێت : ((مروهم بالصلاة لسبع ، واضربوهم عليها لعشر ، وفرقوا بينهم في المضاجع))[1] ، واتە : فەرمانیان پێبکەن بە نوێژکردن لەتەمەنی حەوت ساڵیدا ، وە لە دەساڵیدا لێیان بدەن لەسەری ، وە کوڕ و کچ لەو تەمەنەدا جێگەی خەویان جیا بکەنەوە ، وە هەروەها هەموو ئەو شتانە کە پێویستی نوێژە وەك خۆپاك ڕاگرتن و پێداویستەکانی تریش.

وە بۆ تەواو ڕاپەڕاندنی ئەو کارانەش پێویستە چاودێری مزگەوتی موسڵمانان و پێش نوێژ و وتارخوێنەکانی بکرێت ، وە فەرمانیان پێبکرێت کە وەك پێغەمبەری خودا (ﷺ) نوێژ بۆ خەڵکی بکەن چونکە فەرموویەتی : ((صلوا كما رأيتموني أصلي))[2] ، واتە : نوێژ بکەن وەك چۆن منتان بینیوە نوێژ دەکەم ، وە جارێك لە لایەکی مینبەرەکەیەوە نوێژی بە هاوەڵانی کرد و پێی

---

[1]. رواه أبوداود(٤٩٥) ، و صححه الألباني في (الإرواء)(٢٩٨).

[2]. رواه البخاري(٦٣١).

فەرموون : ((إنما فعلت هذا لتأتموا بي ولتعلموا صلاتي))[1] ، واتە : لەبەر ئەوە وام كرد كە چاوم لێبكەن و شێوازی نوێژەكەم فێربن .

وە لەسەر پێشەوای خەڵك لە نوێژ و كاروباری تریشدا پێویستە سەیری خەڵكەكە بكات ، هیچ شتێك پشت گوێ نەخات كە نەكردنی ببێتە مایەی لەدەست دانی تەواوی (كمال) ئاینی خەڵكی ، وە پێویستە لەسەر هەموو پێش نوێژێك نوێژێكی تەواو و ڕێك و پێك بۆ خەڵكی بكات ، وە نابێت ئەوەی كە بۆ خودی تەنها كەسێك پێویستە ئەوە لە پێش نوێژیدا ئەنجام بدات بەگوێرەی توانا مەگەر لەبەر بیانو و هۆیەك ، وە هەروەها لە حەجدا ، وە لەسەر سەركردە لە جەنگدا ، زانراوە كە بریكار و كویلە لە كڕین و فرۆشتندا ، پێویستە لەسەریان وا كردار بكەن كە بۆ سەرمایەی خاوەن ئیشەكەیان شیاوبێت ؟ ئەو لەماڵی تایبەتی خۆی دا بە باشترین شێوە كرداری لەگەڵدا دەكات چەندە بتوانێت خۆی لەگەڵدا ماندوو دەكات ، كاروباری ئاین پێویست ترە ، شەرعناسانیش باسی ئەمەیان كردووە .

وە هەرچ كاتێك كاربەدەستان گرنگیان بە ئاینی خەڵك دا ، ئەوكاتە ئاین و دونیای بەرپرسان و خەڵك باش دەبێت ، ئەگەرنا هەموو ئیش و كارەكانیان تێـك دەچێت و بەڕێوە ناچێت ، وە ناوكرۆكی هەموو ئەوانە خزمەت گوزاری

---

[1]. رواه البخاري(٩١٧) ، و مسلم(٥٤٤).

خەڵکیە بە نییەتێکی ساف و پاك ، وە مەبەست تەنها ڕەزامەندی پەروەردگارە ، وە تەنها پشت بە ئەو دەبەسترێت ، چونکە ئەنجامدانی کار تەنها لەبەر ڕەزامەندی پەروەردگار و پشت پێبەستنیەتی ، کە کۆگە و سەرچاوەی باشی هەمووانە ، وەك فەرمانمان پێدەکات لە نوێژەکانماندا بڵێین : ﴿إِيَّاكَ نَعۡبُدُ وَإِيَّاكَ نَسۡتَعِينُ ۝٥﴾[الفاتحة] ، واتە : تەنها تۆ دەپەرستین و تەنها بە تۆ پشت دەبەستین ، چونکە وتراوە ئەو دوو وشەیە کۆکەرەوەی مانای هەموو ئەو کتێبانەیە کە لە ئاسمان دابەزیون ، وە گێڕدراوەتەوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) ، جارێك لە یەکێك لە جەنگەکاندا دەیفەرموو : ((یا مالك یوم الدین ، إیاك نعبد ، وإیاك نستعین))[1] ، واتە : ئەی پادشای ڕۆژی دوایی ، تەنها تۆ دەپەرستین ، و تەنها پشت بە تۆ دەبەستین ، بەوەش سەری دوژمنانی پێشۆڕ بوو ، وە لە زۆر شوێنی قورئاندا ئەوەی باسکردووە وەك دەفەرموێت : ﴿فَٱعۡبُدۡهُ وَتَوَكَّلۡ عَلَيۡهِۚ ۝١٢٣﴾[هود] ، واتە : بیپەرستن و پشت بە ئەو ببەستن ، وە دەفەرموێت : ﴿عَلَيۡهِ تَوَكَّلۡتُ وَإِلَيۡهِ أُنِيبُ ۝١٠﴾[الشورى] ، واتە : پشت بە ئەو دەبەستم و وە بۆ لای ئەو دەگەڕێمەوە .

---

[1]. رواه الطبراني في المعجم الآوسط(٨١٦٣) ، و ضعفه الألباني في (الضعيفة)(٥١٠٦).

وە پێغەمبەری خودا (ﷺ) كاتێك قوربانی بكردایە دەیفەرموو : ((اللهم منك ولك))[1] ، واتە : ئەی پەروەردگار ئەمە تۆ داوتە ، و لە بەرتۆ دەیكەم بە قوربانی .

وە گەورەترین پاڵپشت و یارمەتیدەر بۆ كاربەدەستان و خەڵك سێ شتە:

یەكەم : ئیش لەبەر خودا كردن ، و پشت پێبەستنی لە پاڕانەوە و پەرستشەكانی تریش ، وە بنچینەی ئەوانەش پارێزگاری كردنە لە نوێژەكان بە بەدەن و بەدڵ .

دووەم : چاكەكردن لەگەڵ خەڵك ، بە سوود پێگەیاندنیان ، وە بە ماڵ پێ بەخیشنیان كە زەكات دان دەگرێتەوە .

سێیەم : ئارامگرتن لەسەر نەشیاو و ناشایستەكانی خەڵك ، لەو كردەوانەی كە ڕوودەدەن لە چاك و خراپ .

لەبەر ئەوەشە خودای باڵادەست زۆر جار نوێژ و ئارامگرتن پێكەوە باس دەكات ، وەك دەفەرموێت :﴿ وَٱسْتَعِينُواْ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِۚ ﴿٤٥﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : پشت ببەستن بە ئارامگرتن و نوێژكردن ، وە دیسان دەفەرموێت :﴿ وَأَقِمِ

---

[1] .رواه أبوداود(٢٧٩٥) ، و أبن ماجه (٣١٢١) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف أبي داود).

ٱلصَّلَوٰةَ طَرَفَيِ ٱلنَّهَارِ وَزُلَفًا مِّنَ ٱلَّيۡلِۚ إِنَّ ٱلۡحَسَنَٰتِ يُذۡهِبۡنَ ٱلسَّيِّـَٔاتِۚ ذَٰلِكَ ذِكۡرَىٰ لِلذَّٰكِرِينَ ﴿١١٤﴾ وَٱصۡبِرۡ فَإِنَّ ٱللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجۡرَ ٱلۡمُحۡسِنِينَ ﴿١١٥﴾ ﴾ [هود] ، واتە : نوێژ بکە لە سەرەتای ڕۆژ و کۆتاییەکەی کە نوێژی بەیانی و نیوەڕۆ و عەسر دەگرێتەوە ، وە لە شەویشدا نوێژ بکە کە نوێژی شەوان و خەوتنان دەگرێتەوە ، چونکە چاکەکردن کە ئەنجام دانی نوێژە فەرزەکانە دەبێتە هۆی سڕینەوەی تاوانەکان ، ئەوە بیرخستنەوەیە بۆ ئەو کەسانەی یادی خودا دەکەن ، و ئارام بگرە چونکە خودا پاداشتی کردەوەی چاکەکاران بە فیڕۆ نادات ، وە ئەو فەرموودەی خودا کە دەفەرموێت : ﴿ فَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوعِ ٱلشَّمۡسِ وَقَبۡلَ غُرُوبِهَاۖ ﴿١٣٠﴾ ﴾[طه] ، واتە : ئارام بگرە لەسەر ئەو بەدرۆخستنەوەیەت لەلایەن بێبڕواکانەوە ، و یادی پەروەرگارت بکە پێش خۆرهەڵهاتن - نوێژی بەیانی - وە پێش خۆر ئاوا بوون - نوێژی عەسر - ، وە هەروەها لە سورەتی (ق)دا دەفەرموێت : ﴿ فَٱصۡبِرۡ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوعِ ٱلشَّمۡسِ وَقَبۡلَ ٱلۡغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ ﴾[ق] ، واتە : ئارامبگرە لەسەر ئەوەی پێت دەڵێن ، و یادی پەروەرگارت بکە پێش خۆرهەڵهاتن - نوێژی بەیانی - وە پێش خۆر ئاوا بوون - نوێژی عەسر - وە دەفەرموێت : ﴿ وَلَقَدۡ نَعۡلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدۡرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٩٨﴾ ﴾[الحجر] ، واتە : ئێمە

دەزانین ئەوەی بێبڕواکان پێت دەڵێن دڵتەنگ و غەمگینت دەکات ، بەڵام تۆ لەسەر ستایش و پەرستشی پەروەردگارت بەردەوام بەو لە کڕنوش بەران بە بۆ خودا .

باسکردنی نوێژ و زەکات پێکەوە لە قورئاندا زۆر زۆرە ، بە ئەنجام دانی نوێژ و زەکاتدان و ئارامگرتن لەسەر ناشایستەکانی خەڵك ، حاڵی کاربەدەستان و خەڵکیش چاك دەبێت و بەڕێوە دەچێت ، ئەگەر مرۆڤ بزانێت هەریەکە لەو زاراوانە چی دەگەیەنێت دەبێت چ کاردانەوەیەکی هەبێت لەسەر کردارەکانی ، نوێژکردن یادی خودا و پاڕانەوە و خوێندنی قورئان و نیەت پاکی بۆ خودا و پشت بەستنە بە پەروەردگار ، وە زەکاتدان چاکەکردنە لەگەڵ خەڵك بە ماڵ بەخشین و چاکەکردن لەگەڵیان ، وە هەروەها یارمەتیدانی ستەم لێکراوان و بەهاناوە چوونی کەسانی بێدەرامەت و بێدەسەڵات ، دەرکردنی پێداویستی نەداران و دەستکورتان ، لە هەر دوو (صحیح)ەکەدا هاتووە لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) : ((کل معروف صدقة))[1] ، واتە : هەموو خێر و چاکەیەك وەکو ماڵ بەخشینە ، ئەوەش هەموو چاکە کاریەك دەگرێتەوە ، ئەگەر بزەپێکەنینێك یان قسەیەکی باش و خۆشیشبێت ، دیسان لە هەر دوو (صحیح)ەکەدا هاتووە لە عدی کوڕی

---

[1]. رواه البخاري(٦٠٢١) ، و مسلم(١٠٠٥).

حاتەمەوە (رضي الله عنه) دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : ((ما منكم من أحد إلا سيكلمه ربه ليس بينه وبينه حاجب ولا ترجمان ، فينظر أيمن منه فلا يرى إلا شيئاً قدمه ، وينظر أشأم منه فلا يرى إلا شيئا قدمه ، فينظر أمامه ، فتستقبله النار ، فمن استطاع منكم أن يتقي النار ولو بشق تمرة فليفعل ، فإن لم يجد فبكلمة طيبة))[1] ، **واتە : هەریەك لە ئێوە خودا گفتوگۆی لەگەڵدا دەكات بەبێ ئەوەی لە نێوانی پەروەردگار و ئەو بەندەیە پەردەیەك یان وەرگێڕێك هەبێت ، سەیری لای ڕاستی خۆی دەكات هیچ نابینێت لەو كردەوانە زیاتر كەپێش خۆی خستووە ، وە سەیری لای چەپی خۆی دەكات دیسان هیچ نابینێت لەو كردەوانە زیاتر كەپێش خۆی خستووە ، سەیری پێشی خۆی دەكات ئاگر پێشوازی لێدەكات ، هەریەكە لەئێوە ئەگەر توانی خۆی لە ئاگر بپارێزێت ئەگەر بە لەتە خورمایەكیش بێت با خۆی بپارێزێت ، ئەگەر ئەوەشی دەست نەكەوت با بەقسەیەكی باش خۆی بپارێزێت ، وە لە (السنن) دا هاتووە لە پێغەمبەری خوداوە (صلى الله عليه وسلم) :** ((لا تحقرن من المعروف شيئا ، ولو أن تلقى أخاك ووجهك إليه منبسط ، ولو أن تفرغ من دلوك في إناء المستقي))[2] ، **واتە : هیچ لە چاكە بەكەم مەزانە ، ئەگەر بەوەش بێت كە بگەیتە براكەت**

---

[1]. رواه البخاري(٦٥٣٩) ، و مسلم(١٠١٦).

[2]. رواه بهذا اللفظ ابن حبان في صحيحه (٥٢٢) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٩٨) ، و رواه الترمذي(١٩٧٠) بلفظ مقارب ، وحسنه الألباني في صحيح الجامع(٤٥٥٧).

ڕووت خۆش بێت ، وە ئەگەر بەو ئاوەش بێت كە هەڵی دەگۆزیت و ڕۆی دەكەیتە دەفری ئەو كەسەی داوای ئەو ئاوەت لێدەكات ، وە دیسان لە (السنن) دا هاتووە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرموویەتی : ((إن أثقل ما يوضع في الميزان الخلق الحسن))[1] ، واتە : قورسترین شتێك كە دەخرێتە سەر تەرازوو ڕەوشتی جوانە ، وە لێوەی گێڕدراوەتەوە بە ئوم سلمەی فەرمووە : ((يا أم سلمة ذهب حسن الخلق بخير الدنيا والآخرة))[2] ، واتە : ئەی ئوم سلمە ڕەوشت جوانی خێری دونیا و دواڕۆژیشی بردووە.

وە قبولكردنی خراپەی خەڵك و خواردنەوە و دەرنەبڕینی تورەیی و لێبوردن لە خەڵك و گوێڕایەڵی نەكردنی هەوا و ئارەزوو لە ئارامگرتنە ، وە خۆبەگەورە نەزانین بە خراپ بەكارنەهێنانی ماڵ و سامان ، وەك خودای پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾ وَلَئِنْ أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾ إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾﴾[هود] ، واتە : ئەگەر ئێمە خەڵكی تووشی خێرێك بكەین ، دواتر لێی وەرگرینەوە بێ ئومێد دەبێت و كوفری ناز و نیعمەتی پەروەردگاری

---

[1]. رواه أبوداود (٤٧٩٩) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٧٢١).

[2]. رواه الطبراني في المعجم الآوسط (٣١٤١) ، وقال الألباني في (ضعيف الترغيب)(٢٢٣٠) : منكر.

دەكات ، وە ئەگەر تووشی خێر و چاكەمان كرد دوای ناڕەحەتیەك دەڵێت : لە نالەباری ژیان ڕزگارم بوو ، خۆی بەزل دەزانێت و فیزدەكات بەسەر خەڵكدا ، تەنها ئەو كەسانە نەبێت كە ئارام دەگرن و كردەوەی چاك دەكەن ئەوانە لێخۆش بوون و پاداشتی گەورەیان بۆ هەیە .

وە بە پێغەمبەرەكەی (ﷺ) دەفەرموێت : ﴿خُذِ ٱلْعَفْوَ وَأْمُرْ بِٱلْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ ٱلْجَٰهِلِينَ ﴿١٩٩﴾﴾[الأعراف] ، واتە : لێبوردە بەو فەرمان بەچاكە بكە وە بێباك بە لەوەی نەفامەكان دەیڵێن و دەیكەن ، وە دەفەرموێت : ﴿۞ وَسَارِعُوٓاْ إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ فِى ٱلسَّرَّآءِ وَٱلضَّرَّآءِ وَٱلْكَٰظِمِينَ ٱلْغَيْظَ وَٱلْعَافِينَ عَنِ ٱلنَّاسِ ۗ وَٱللَّهُ يُحِبُّ ٱلْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾﴾[آل عمران] ، واتە : پێشبڕكێ بكەن بۆ گەیشتن بە لێبوردنی پەروەردگارتان وە بۆ بەهەشتێك كە پانتاییەكەی بەقەد پانتایی ئاسمانەكان و زەوییە ، و ساز و ئامادەكراوە بۆ لە خوداترسان ، ئەوانەی كە ماڵی خۆیان دەبەخشن لە خۆشی و تەنگانەدا ، وە ڕق و توڕەبوونەكانیان دەخۆنەوە ، و لەخەڵك دەبوورن ، خودا چاكەكارانی خۆش دەوێت ، وە دەفەرموێت : ﴿وَلَا تَسْتَوِى ٱلْحَسَنَةُ وَلَا ٱلسَّيِّئَةُ ۚ ٱدْفَعْ بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ فَإِذَا ٱلَّذِى بَيْنَكَ وَبَيْنَهُۥ عَدَٰوَةٌ كَأَنَّهُۥ وَلِىٌّ حَمِيمٌ ﴿٣٤﴾ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ٱلَّذِينَ صَبَرُواْ وَمَا يُلَقَّىٰهَآ إِلَّا ذُو حَظٍّ

عَظِيمٍ ﴿٣٥﴾ وَإِمَّا يَنزَغَنَّكَ مِنَ ٱلشَّيۡطَٰنِ نَزۡغٞ فَٱسۡتَعِذۡ بِٱللَّهِۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿٣٦﴾ ﴾[فصلت] ، واتە : چاکە و خراپە هەرگیز وەك یەك نابن هەرچی کردەوەی خراپ هەیە بەکردەوەی باش وەڵام بدەرەوە وا دابنێ ئەو کەسەی خراپەکەت بەرامبەردەکات دۆستێکی زۆر خۆشەویستە ، ئەو سیفەتە جوانە تەنها ئارامگران دەتوانن پێی هەستن ئەوانە خاوەن بەختێکی گەورەن وە گەر شەیتان گومانێکی خستە دڵتەوە بۆ ئەوەی کاری باش نەکەیت و کاری خراپ ئەنجام بدەیت پەنا بگرە بەخودا چونکە ئەو بیسەر و زانایە ، وە دەفەرموێت : ﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَاۖ فَمَنۡ عَفَا وَأَصۡلَحَ فَأَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ﴿٤٠﴾ ﴾[الشورى] ، واتە : پاداشتی کردەوەی خراپ وەڵام دانەوەیەتی بەکردەوەیەکی هاوشێوەی خۆی ، وە هەرکەسێك لێبوردەبێت و ئاشتەوای بکات ئەوە پاداشتی لای خودایە ، خودا ستەم کارانی خۆش ناوێت ، وە حەسەنی بەصری ـ بە ڕەحمەت بێت ـ دەڵێت : لە ڕۆژی دواییدا ، بانگکەرێك لە عەرشەوە بانگ دەکات ، هەرکەسێك پاداشتی لای پەروەردگارە باهەستێتە سەرپێ ، تەنها ئەو کەسانە هەڵدەستن کە لێبوردە و چاکساز بوون .

دڵ پاکی و چاکەکردن لەگەڵ خەڵك بەمانای ئەوە نییە ڕێگە بدرێت خەڵك هەرچی ئارەزووی داوای لێدەکات وابکات و هەرچی یاساغی لێدەکات وا نەکات ، خودا لەو بارەیەوە دەفەرموێت : ﴿ وَلَوِ ٱتَّبَعَ ٱلۡحَقُّ أَهۡوَآءَهُمۡ لَفَسَدَتِ

ٱلسَّمَٰوَٰتُ وَٱلۡأَرۡضُ وَمَن فِيهِنَّۚ ﴿٧١﴾﴾[المؤمنون] ، واتە : ئەگەر خودا بە ویست و ئارەزووی ئەوانی کردبا هەموو ئاسمانەکان و زەوی و هەموو ئەو دروستکراوانەشی تیایدان تێك دەچون ، وە خودا بەهاوەڵان دەفەرموێت : ﴿وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِۚ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ ﴿٧﴾﴾[الحجرات] ، واتە : بزانن کە پێغەمبەری خودا (ﷺ) لە نێوانتاندایە ئەگەر گوێڕایەڵی ئێوە بکات توشی نارەحەتی دەبن لە زۆربەی ئیش و کارەکانتان ، بەڵکو چاکەکردن بەمانای ئەنجامدانی ئەو کارانەیە لەگەڵیان کە سوودی دونیا و دواڕۆژی تیایە بۆیان ، ئەگەرچی کەسانێکیش هەبن ئەوەیان پێناخۆش بێت ، بەڵام پێویستە بەزەیی و نەرم و نیانی بەکاربهێنرێت لەو کارانە کە پێیان ناخۆشە .

لە هەردوو (صحیح)ەکەدا هاتووە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) فەرموویەتی : ((ما كان الرفق في شيء إلا زانه ، ولا كان العنف في شيء إلا شانه))[1] ، واتە : نەرم و نیانی لە هەر ئیش و کارێکدا بێت جوانی دەکات ، وە توند و تیژیش لەهەر ئیش و کارێکدا بێت تێکی دەدات .

---

[1]. رواه مسلم(٢٥٩٤).

وە دیسان دەفەرموێت : ((إن الله رفيق يحب الرفق ، ويعطي على الرفق ما لا يعطي على العنف))[1] ، واتە : خودا نەرم و نیان و بەخشندەیە بەرامبەر بەندەکانی وە نەرم و نیانی خۆش دەوێت ، وە ئەو پاداشتەی لەسەر نەرم و نیانی دەیداتە بەندەکانی لەسەر توندڕەوی نایدات .

وە عمری کوڕی عبدالعزیز دەیفەرموو : من حەز ناکەم ڕاستی ڕەق و تاڵ بۆ خەڵکی باسبکەم دەترسم لێی دوورە پەرێزبن ، ئارام دەگرم هەتا خۆشیەکی دونیا دێتە پێش لەگەڵ ئەوەدا باسی دەکەم ، ئەگەر لە یەکێکیان دوورە پەرێزبن حەز لەویتریان دەکەن ، وە هەروەها پێغەمبەری خودا (ﷺ) ئەگەر کەسێك بهاتایە و داوای شتێکی لێبکردایە ئەوەی بۆ دابین دەکرد یان بەقسەی خۆش و ئاسان بەڕێی دەکرد ، وە جارێك خزمێکی داوای لێکرد بیکات بەکاربەدەستیماڵی خێر و زەکات و لەوەش بەشی بدات ، فەرمووی : ((إن الصدقة لا تحل لمحمد ولا لآل محمد))[2] ، واتە : ماڵی خێر و زەکات بۆ محمد و کەس و خزمی حەڵاڵ نییە ، لەوە بەشی نەدان بەڵام لەو ماڵەی کە لە شەڕدەگیرا بەشی دەدان .

---

[1]. رواه مسلم(٢٥٩٣).

[2]. رواه مسلم(١٠٧٢).

وە علی و زید و جەعفر لەسەر کچەکەی حمزەی مامی سکاڵایان کرد بەڵام کچەکەی دایە پوری کچەکە ، و بەهیچ کەس لەوانی نەدا ، دواتر دڵی هەریەکەیانی بە قسەیەکی خۆش ڕازی کرد ، بە علی فەرموو : ((أنت مني وأنا منك ، وقال لجعفر : أشبهت خلقي وخلقي ، وقال لزيد : أنت أخونا و مولانا))[1] ، واتە : تۆ لەمنی و منیش لەتۆم ، وە بە جعفری فەرموو : لە ئاکار و ڕەوشت و ڕواڵەتیشدا لە من دەچی و بە زەیدی فەرموو : تۆ براو کەسی ئێمەی .

پێویستە کاربەدەست لە بەخشین و بەڕێوەبردنی ئیش و کاردا بەو شێوەیە بێت ، چونکە خەڵك بەردەوام داوای بەخشینی بێ بەرامبەر دەکەن لە کاربەدەستان لە ماڵ و کرێدەست و شتی لاوەکی ، وە داوای کارئاسانی و لێبوردن دەکەن لەسنور و سزاکان ، پێویستە لە ڕوویەکی ترەوە جێگەی ئەو داواکاریە ناڕەوایانەیان بۆ بکرێتەوە نەك لەسەر حیسابی ماف و سنورەکان ، وەیان بەقسەی خۆش بەڕێ بکرێن و توند و تیژی بەکارنەبرێت لەگەڵیاندا ، چونکە دەست بە ڕووەنانی داواکاران دڵیان دەڕەنجێنێت ، بەتایبەت ئەوانەی کە پێویستیان بە دڵنەوایی کردن هەیە ، خودای گەورە دەفەرموێت : ﴿ وَأَمَّا ٱلسَّآئِلَ فَلَا تَنْهَرْ ﴿١٠﴾ ﴾ [الضحى] ، واتە : کەسێك کە هات داوای لێکردیت دەست

---

[1]. رواه البخاري(٢٦٩٩).

بەڕوویەوە مەنێ و بەبەزەیی و بەڕەحم بە لەگەڵیدا ، وە دیسان دەفەرموێت : ﴿ وَءَاتِ ذَا ٱلْقُرْبَىٰ حَقَّهُۥ وَٱلْمِسْكِينَ وَٱبْنَ ٱلسَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ ﴾ تا ئەوەی ﴿ وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ٱبْتِغَآءَ رَحْمَةٍ مِّن رَّبِّكَ تَرْجُوهَا فَقُل لَّهُمْ قَوْلًا مَّيْسُورًا ﴿٢٨﴾ ﴾[الإسراء] ، واتە : مافی خزم كەس وكار و گەدا و ڕێبواران بدە لە ماڵی خێر و زەكات وە بەشێوازێكی نەشیاو ماڵ و سامانت خەرج مەكە و بە فیڕۆی مەدە ، تا ئەوەی دەفەرموێت : ئەگەر بوارنەبوو یارمەتیان بدەیت چاوەڕوانی ڕەحم و بەزەیی خودات كرد بۆ ئەوەی بتوانیت یارمەتیان بدەیت ، ئەوكات نەرم و نیان بە لەگەڵیان و بەقسەی خۆش بەڕێیان بكە ، وە ئەگەر حوكمێك درا بەسەر كەسێكدا ئەوە پێی ناڕەحەت دەبێت ، ئەگەر دڵی درایەوە بە وتە یان بەكردەوە ئەوە ناوكرۆكی سیاسەتی شەرعییە ، وە هاوشێوەی ئەوەیە كە پزیشك دەیدات بە نەخۆشەكانی ، لەوەی كە دەرمانی تاڵ و ژاڵیان دەداتێ بەڵام نەخۆشەكان بە پەرۆشەوە قبوڵی دەكەن چونكە واگومان دەبەن كە لە بەرژەوەندیانە ، وە خودا بە موسی دەفەرموێت كاتێك ناردی بۆلای فیرعەون : ﴿ فَقُولَا لَهُۥ قَوْلًا لَّيِّنًا لَّعَلَّهُۥ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ ﴿٤٤﴾ ﴾[طه] ، واتە : بەنەرم ونیانی قسەی لەگەڵدا بكەن بەڵكو بیربكاتەوە یان لەخودا بترسێت ، وە پێغەمبەری خودا (ﷺ) بە معاذی كوڕی جبل و ئەبو موسی الاشعری (رضي الله عنهم) فەرموو : ـ كاتێك ناردیانی بۆ یەمەن ـ : ((يسرا ولا تعسرا ، وبشرا ولا تنفرا ، وتطاوعا ولا تختلفا

))[١] ، واتە : ئاسان کاری بۆ خەڵك بکەن و شت لەسەر خەڵك گران مەکەن ، وە موژدە بەخەڵك بدەن و ڕاویان مەنێن و دووریان مەخەنەوە ، وە کوڕا و هاوکاری یەکتربن و ناکۆك و ناتەبا مەبن ، جارێك دەشتەکیەك میزی کردە ناو مزگەوت هاوەڵان بۆی هەستان پێغەمبەری خودا فەرمووی : ((لا تزرموه ـ أي لا تقطعوا عليه بوله ـ ، ثم أمر بدلو من ماء فصب عليه ، وقال النبي (ﷺ) : إنما بعثتم ميسرين ولم تبعثوا معسرين))[٢] ، واتە : میزەکەی پێمەبڕن ، دواتر فەرمانی کرد دۆڵکەیەك ئاویان هێنا و بەسەریاندا کرد پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی : ئێوە نێرراون بۆ ئەوەی ئاسانکاری بۆ خەڵك بکەن ، نەنێرراون بۆ گرانکردن و دژوارکردنی ئیش و کار لەسەریان ، ئەم سیاسەتەش هەموو کەسێك پێویستی پێیەتی بۆ بەڕێوەبردنی ئیش و کارەکانی لەماڵ و دەوروبەری ، چونکە دەروونی مرۆڤ ڕاستیەکان وەرناگرێت مەگەر بەوە نەبێت کە پێویستی پێیەتی ، نابینی کە جلوبەرگ لەبەرکردن و خواردن و خواردنەوە پێویستە لەسەر مرۆڤ ؟ هەتا ئەگەر پێویستی کرد مردارەوەبوو بخوات پێویستە بیخوات لەلای زۆربەی زانایان ، ئەگەر لێی نەخوارد تا دەمرێت ئەوا دەچێتە ئاگرەوە ، چونکە جۆرەکانی خودا پەرستی بەو شێوەیە نەبێت بەئەنجام ناگات ، وە هەرچیەك کارێکی پێویستی پێتەواو

---

[١]. رواه البخاري(٣٠٣٨) ، و مسلم(١٧٣٣).

[٢]. رواه البخاري(٢٢٠) ، و مسلم(٢٨٤).

بێت ئەویش پێویست (واجب) دەبێت ، لەبەر ئەوەشە خەرجی مرۆڤ لەسەر خۆی و ماڵ و منداڵی لەپێشترە لەسەر کەسانی تر ، لە (السنن) دا هاتووە لە ئەبو هریرەوە دەڵێت : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرمووی : ((تصدقوا فقال : رجل يا رسول الله : عندي دينار فقال تصدق به على نفسك ، قال : عندي آخر ، قال : تصدق به على زوجتك ، قال : عندي آخر ، قال تصدق به على ولدك ، قال : عندي آخر ، قال تصدق به على خادمك ، قال : عندي آخر ، قال : أنت أبصر به))[1] ، **واتە : خێر و چاکە بکەن ، کابرایەك وتی : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) دینارێکم هەیە ، فەرمووی : بۆ خۆتی خەرج بکە ، وتی : دینارێکی ترم هەیە ، فەرمووی : بۆ خێزانەکەتی خەرج بکە ، وتی: دینارێکی ترم هەیە ، فەرمووی : بۆ منداڵەکەتی خەرج بکە ، وتی یەکێکی ترم هەیە ، فەرمووی ، بۆ خزمەتکارەکەتی خەرج بکە ، وتی یەکێکی ترم هەیە ، فەرمووی : خۆت باشتری لێدەزانیت .**

وە لە صحیحی مسلم دا هاتووە لە ئەبو هریرەوە دەڵێت : پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەفەرموێت : ((دينار أنفقته في سبيل الله ، ودينار أنفقته في رقبة ، ودينار تصدقت به على مسكين ، ودينار أنفقته على أهلك ، أعظمها أجراً الذي

---

[1]. رواه أبوداود(١٦٩١) ، و النسائي(٢٥٣٥) ، و حسنه الألباني في (الإرواء)(٨٩٥).

أنفقته على أهلك))[1] ، واتە : دینارێك كە دەیبەخشیت لە پێناوی خودا ، وە دینارێك كە دەیبەخشیت بۆ ئازادكردنی بەندەیەك ، وە دینارێك كە دەیبەخشیت بە گەدایەك ، وە دینارێك كە دەیبەخشیت بە ماڵ و منداڵت ، باشترینیان ئەو دینارەیە كە بەخشیوتە بە ماڵ و منداڵت ، وە دیسان لە صحیحی مسلمدا لە ئەبو أمامەوە (رضي الله عنه) دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرموویەتی : ((يا ابن آدم إنك إن تبذل الفضل خير لك ، وان تمسكه شر لك ، ولا تلام على كفاف وابدأ بمن تعول ، واليد العليا خير من اليد السفلى))[2] ، واتە : ئەی نەوەی ئادەم لەوەی خودا پێیداویت و لە خۆت زیاترە بیبەخشیت خێرترە بۆت ، وە ئەگەر بیگریتەوە خراپ و شەڕە بۆت ، وە لەسەر ئەوەی پێویستی خۆتە نەیبەخشیت لۆمە ناكرێیت ، و لەوانەوە دەست پێبكە كە خەرجیان لەسەرت پێویستە ، وە دەستی بەخشندە و باڵا باشترە لە دەستێك كە لە خوارەوە بێت و دەست پان بكاتەوە ، ئەمەش ڕاڤەی ئەو ئایەتەیە كە پەروەردگارە كە دەفەموێت : ﴿وَيَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ ٱلْعَفْوَ ۗ ﴿٢١٩﴾﴾[البقرة] ، واتە : پرسیارت لێدەكەن كەچی ببەخشن پێیان بڵێ : ئەوەی لەخۆتان زیاترە ببەخشن ، چونكە خەرجی پیاو بۆ ماڵ و منداڵی (فرض

---

1. رواه مسلم(٩٩٥).

2. رواه مسلم(١٠٣٦).

عین)ە ، بە پێچەوانەی ئەوەی كە لە ڕێگەی خودا و بۆ گەدا و نەداران دەبەخشرێت ، چونكە ئەوانە لە بنەڕەتدا یان (فرض كفاية)ن ، یان سوننەتن ، ئەگەرچی كەسی تر پێی هەڵنەسێت پێویست دەبێت ، چونكە ناندان بەبرسی پێویستە ، لەبەر ئەوە لە فەرموودەیەكدا هاتووە : ((لو صدق السائل لما أفلح من رده))[1] ، واتە : ئەگەر ئەو كەسەی داوا دەكات ڕاست بكات كارێكی باش ناكات ئەوەی دەست بەڕوویەوە دەنێت ، وە وتراوە ئەگەر زانرا ڕاست دەكات پێویستە نانی بدرێتێ .

وە ئەبو حاتمی البستی لە صحیحەكەیدا ریوایەتی فەرموودەیەكی درێژی كردووە لە ئەبو هریرەوە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) كە تێیدا جۆرەكانی زانست و دانایی تێدایە ، وە هەر لەو فەرموودەیەدا باسی داناییەكانی ئالی داود ـ علیه السلام ـ دەكات : ((حق على العاقل أن تكون له أربع ساعات : ساعة يناجي فيها ربه ، وساعة يحاسب فيها نفسه ، وساعة يخلو فيها بأصحابه الذين يخبرونه بعيوبه ويحدثونه عن ذات نفسه ، وساعة يخلو فيها بلذته فيما يحل ويجمل ، فإن في هذه الساعة عونا على تلك الساعات))[2] ، واتە : پێویستە لەسەر مرۆڤی ژیر چوار كاتی هەبێت : كاتێك بۆ پاڕانەوە و گفتوگۆكردن و ڕاز و

---

[1]. رواه ابن عبدالبر في (التمهيد)(٥/٢٩٦ـ٢٩٧) و قال : هذا حديث منكر لا أصل له ، و الصغاني في(الموضوعات)(٨٨) ، و الطاهر الفتني في (تذكرة الموضوعات)(٦١) ، و قال الامام أحمد : لا أصل له .

[2]. رواه ابن حبان في صحيحه (٣٦١)مطولاً ، و قال الألباني في (ضعيف الرغيب) (١٣٥٢) : ضعيف جداً.

نیازكردن لەگەڵ پەروەردگاری ، وە كاتێك بۆ لێپرسینەوەی نەفسی ، وە كاتێك لەگەڵ هاوەڵ و دۆستەكانی بۆ ئەوەی ئاگاداری بكەنەوە لە كەم و كورتیەكانی و باسی خۆی بۆ بكەن ، وە كاتێك بۆ ڕابواردنی لەوەی بۆی حەڵاڵ و ڕەوایە ، چونكە ئەم كاتەی دوایی یارمەتی دەرە بۆ بەئەنجام گەیاندنی كاتەكانی تری ڕوونی كردەوە كە ڕابواردن و خۆشگوزەرانی حەڵاڵ پێویستە بۆ بەردەوامی ئیش و كارەكانی تر .

لەبەر ئەوە شەرعناسان باسی ئەوە دەكەن كە دادپەروەری دەبێتە مایەی چاكسازی و كەسێتی پەیداكردنی مرۆڤ بە بەكارهێنانی ئەوەی كە جوان و ڕازاوەیە ، وە وازهێنان لەوەی كە پیس و ناشیرینە ، وە ئەبو الدرداء (رضي الله عنه) دەڵێت : ((من دەروونم بە شتێك لە توندی ئاسوودە دەكەم ، بۆ ئەوەی بتوانم بەكارە ڕەوا و ڕاستەكان هەستم وە خودای پەروەردگار خۆشی و ڕابواردنەكانی دونیای دروست كردووە بۆ ئەوەی بەرژەوەندی مرۆڤەكانی پێتەواو بكات ، بەوەش ئەوەی سودی بۆیان هەیە پێی هەڵدەستن ، وەك چۆن تورەبوونی دروست كردووە بۆ ئەوەی هەرچی زیانی هەیە بۆیان لە خۆیانی دوربخەنەوە ، وە هەندێك خۆشی و ڕابواردنی دونیای قەدەغەكردووە چونكە زیانی هەیە بۆیان ، وە لۆمەی ئەوانەی كردووە كە پێی هەڵدەستن ، وە ئەوەی كە پشت بە شتە حەڵاڵە جوانەكان دەبەستێت بۆ ڕاپەڕاندنی كاری

جوان و دروست ئەوە بەرژەوەندیەکی بەزر و باشە ، لەبەر ئەوە لە فەرموودەیەکی (صحیح) دا هاتووە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((في بضع أحدكم صدقة ، قالوا يا رسول الله أيأتي أحدنا شهوته ويكون له فيها أجرٌ ؟ قال : أرأيتم لو وضعها في حرام أما يكون عليه وزر ؟ قالوا : بلى ، قال: فلم تحتسبون بالحرام ولا تحتسبون بالحلال؟))[١] ، **واتە : هەریەك لە ئێوە لەگەڵ خێزانەکەی دا ڕابوێرێت خێری دەست دەکەوێت ، وتیان : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) یەکێك لە ئێمە بۆ خۆی ڕابوێرێت چۆن خێری دەست دەکەوێت ؟! فەرمووی : ئەگەر ئەو ڕابواردنەی لە حەرامدا بێت خراپەی لەسەر نییە ؟ ، وتیان : بەڵێ ، فەرمووی : بۆچی لە حەرامەکەدا تاوانباری دەکەن ، بەڵام لە حەڵاڵەکەدا چاوەڕوانی پاداشت ناکەن ؟ ، وە لە هەر دوو (صحیح)ەکەدا هاتووە لە سعدی کوڕی ئەبی وەقاصەوە (رضي الله عنه) : کە پێغەمبەر (ﷺ) پێی فەرمووە :** ((إنك لن تنفق نفقة تبتغي بها وجه الله إلا ازددت بها درجة ورفعة ، حتى اللقمة تضعها في في امرأتك))[٢] ، **واتە : تۆ هەر چییەك ببەخشیت مەبەستت پێی خودا بێت بەوە پلەیەك بەدەست دەهێنیت و پێی بەرز دەبیتەوە ، هەتا ئەو پاروەش کە دەرخواردی خێزانەکەتی دەدەیت ، وە ئەسەرێکی زۆرمان لەو بارەیەوە هەیە .**

---

[١]. رواه مسلم(١٠٠٦).

[٢]. رواه البخاري(١٢٩٥) ، و مسلم(١٦٢٨).

باوەڕدار ئەگەر مەبەست و نییەتی پاك بێت ئەوا بەسەر هەموو کردەوەکانیدا دەشکێتەوە ، وە هەموو کارێکی حەڵاڵی بە کاری باش بۆ دەنوسرێت لەبەر پاکی دڵ و نییەتی ، وە دووڕوو لەبەر خراپی دڵ و نییەتی سزادەدرێت لەسەر ئەو پەرستشانەی کە بۆ ڕوپامایی ئەنجامی دەدات ، چونکە لە فەرموودەیەکی (صحيح) دا لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) وە هاتووە کە فەرموویەتی : ((ألا إن في الجسد مضغة إذا صلحت صلح لها سائر الجسد ، واذا فسدت فسد لها سائر الجسد ، ألا وهي القلب))[1] ، واتە : لە جەستەی مرۆڤدا پارچە گۆشتێك هەیە ئەگەر باش بێت هەموو جەستەی باش دەبێت ، وە ئەگەر خراپ بێت هەموو جەستەی خراپ دەبێت ئەویش دڵە .

وەك چۆن خودا سزاکانی لە شەریعەتدا داناوە بۆ ڕاپەڕاندنی کارە پێویست کراوەکان و دوورکەوتنەوە لە کارە حەرام کراوەکان ، وە هەروەهاش هەموو ئەو کارانەی کەیارمەتی دەری کاری باشن و هۆی دوورکەوتنەوەن لە کارە خراپ دیسان کارێکی شەرعییە ، بۆیە پێویستە ڕێگەی گوێڕایەڵی خودا و چاکەکاری ئاسانکاری بۆ بکرێت و یارمەتی بدرێت و هان بدرێت بە هەموو شێوەیەك کە لە توانادا هەیە ، وەك ماڵ بەخشین بە منداڵ و خزم و کەس ، یان بەو خەڵکانەی کە لەژێر دەسەلاتیدان بۆ ئەوەی

---

[1]. رواه البخاري(٥٢) ، و مسلم(١٥٩٩).

هاندەریان بێت بۆ کاری باش ، لەبەر ئەوەشە پێشبڕکێی ئەسپ سواری و حوشتر سواری و شمشێربازی ڕێگەی پێدراوە ، وە دەتوانرێت پارەی لەسەر وەربگیرێت لەبەر ئەوە هاندەری خۆکۆکردنەوە و خۆئامادەکردنە بۆ جیهاد لە پێناوی خودا ، هەتا پێغەمبەر (ﷺ) و خەلیفە ڕاشدینەکانیشی پێشبڕکێیان لە نێوان ئەسپ سواراندا سازداوە ، وە ئەو دیاریانە کە دەدرا بە پێشبڕکێکاران لە (بيت المال) دەریان دەکرد ، وە هەروەها ئەو کەسانەش کە دڵنەوایی دەکران ، ڕیوایەت کراوە : ((أن الرجل كان يسلم أول النهار رغبة في الدنيا فلا يجيء آخر النهار إلا والإسلام أحب إليه مما طلعت عليه الشمس))[١] ، واتە : مرۆڤی وا هەیە لە سەرەتای ڕۆژدا موسڵمان دەبێت بەمەستی ماڵی دونیا کۆتای ئەو ڕۆژە نایەت ئیسلام خۆشەویستر دەبێت لەلای لەوەی خۆر بەسەریدا هەڵهاتووە .

وە هەروەها خراپە و تاوانکاریی پێویستە ڕێگەی لێبگیرێت و بیانو نەدرێت بەدەست کەسانی تاوانکار و تێك دەرەوە ، وە ئەو کارە دەبێت خەڵکی لێ بپارێزرێت ، بۆ نموونە : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((لا يخلون رجل بامرأة ، فإن ثالثهما الشيطان))[٢] ، واتە : نابێت پیاوێك و

---

[١]. رواه مسلم(٢٣١٢).

[٢]. رواه الترمذي(٢١٦٥) ،و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٢٥٦٤).

ژنێك بە تەنهابن ، چونکە شەیتان سێیەمیانە ، وە دەفەرموێت : ((لا يحل لامرأة تؤمن بالله واليوم الآخر أن تسافر مسيرة يومين إلا ومعها زوج أو ذو محرم))[1] ، واتە : حەڵاڵ نییە بۆ ئافرەتێك کە باوەڕی بە خودا و ڕۆژی دوایی هەبێت ، سەفەربکات دووری دوو ڕۆژ ڕێگە مەگەر پیاوەکەی یان مەحرەمێکی لەگەڵدا بێت ، پێغەمبەر (ﷺ) یاساغی بەتەنها مانەوە و سەفەکردنی ئافرەتی کرد لەگەڵ بێگانە ، چونکە ڕێخۆشکارە بۆ کاری خراپ ، وە لە (الشعبي) وە گێڕدراوەتەوە دەڵێت : شاندێکی هۆزی عبدالقيس هاتن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ کوڕێکی زۆر جوانیان لەگەڵدا بوو لە پشتی خۆیەوە داینا و فەرمووی : ((إنما كانت خطيئة داود النظر))[2] ، واتە : تاوانی داود سەیرکردن بوو ، وە عمری کوڕی خەتتاب رضي الله عنه شەوێك بەمەدینەدا دەگەڕا بۆ چاودێری کردن گوێی لە ئافرەتێك بوو گۆرانی دەوت بە چەند دێڕە شعرێك دەیوت :

هل من سبيل إلى خمر فأشربها أو من سبيل إلى نصر بن حجاج

واتە : ئایە بوار هەیە بۆ ئەوەی مەی بنۆشم ، یان بوار هەیە بگەم بە نصری کوڕی حجاج ، عمر (نصری کوڕی حجاج)ی بانگی کرد بینی کوڕێکی

---

1. رواه البخاري(١١٩٧) ، و مسلم(٨٢٧).

2. ذكره الحافظ ابن حجر في (تلخيص الحبير)(١٤٨/٣) و عزاه لابن شاهين في (الآفراد) ، و قال الألباني في (الضعيفة)(٣١٣): موضوع.

گەنجی جوانە ، سەری تاشی بەڵام جوانتر بوو ، دووری خستەوە بۆ (البصرة) بۆ ئەوەی ئافرەتان گیرۆدە نەکات .

وە دیسان لێوەی دەگێڕنەوە پێیان ڕاگەیاند پیاوێك منداڵی جوان لای دادەنیشن یاساغی ئەوەی کرد لەگەڵیدا دابنیشن ، ئەگەر منداڵی وا هەبوو گومانی ئەوەی لێ بکرێت پیاوان یان ئافرەتان توشی فیتنە بکەن ، پێویستە بەخێوکەرانی ئەو منداڵە ڕێگە نەدەن زۆر دەربکەوێت و خۆی بڕازێنێتەوە ، بەتایبەت پێویستە ڕێگەی نەدەن بچێتە گەرماوەکان خۆی بشوات ، وە هەروەها نابێت ڕێگەی پێ بدرێت لە کۆڕ و کۆبوونەوەی گۆرانی و قسەی هیچ و پوچ دا ئامادەبێت ، ئەو جۆرەکارانە پێویستە سەرزەنشتی لەسەر بکرێت .

وە هەروەها هەرکەسێك کە تاوانی لێدەرکەوت نابێت ڕێگەی بدرێت لەگەڵ منداڵی جوان و لوسکەدا تێکەڵاو بێت ، شەرعناسان کۆڕان لەسەر ئەوەی ئەگەر گەواهی دەرێك گەواهی دا لای فەرمانڕەوایەك (حاکم) ، وە لەو گەواهی دەرەوە باوبوو کە لەسەر تاوانێکی خراپ بەردەوامە ئەوکات دروست نییە گەواهیەکەی وەربگیرێت ، وە دروستە بەهۆی ئەو کارەیەوە بەخراپ (جرح) باسبکرێت ، ئەگەرچی نەشیبینی بێت ، وە لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) جێگیر بووە کە : ((أنه مر عليه بجنازة فأثنوا عليها خيراً ، فقال : وجبت وجبت ، ثم مر عليه بجنازة فأثنوا عليها شراً ، فقال : وجبت وجبت ، فسألوه عن

ذلك فقال : هذه الجنازة أثنيتم عليها خيراً فقلت وجبت لها الجنة ، وهذه الجنازة أثنيتم عليها شراً فقلت وجبت لها النار . أنتم شهداء الله في الأرض))[1] ، **واتە : تەرمێکیان بەلایدا تێپەڕاند ئەوانەی لە دەوروبەری بوون بەباشی باسیان کرد ، فەرمووی : (پێویست بوو ، پێویست بوو) ، دوای ساتێك تەرمێکی تریان بەپێشیاندا تێپەڕاند بەخراپی باسیان کرد فەرمووی : (پێویست بوو ، پێویست بوو) ، لەو بارەیەوە پرسیاریان لێکرد فەرمووی : ئەو تەرمەی کە بەباشی باستانکرد ئەوە بەهەشتی بۆ دەستبەر بوو ، وە ئەویتریان کە بە خراپی باستانکرد دۆزەخی بۆ دەستبەر بوو ، ئێوە گەواهی دەری خودان لەسەر زەوی ، لەگەڵ ئەوەشدا ئافرەتێك هەبوو لەو سەردەمەدا تاوانی بەئاشکرا دەکرد فەرمووی :** ((لو كنت راجماً أحداً بغير بينة لرجمت هذه))[2] ، **واتە : ئەگەر کەسێکم بەبێ بەڵگە بەردباران بکردایە ئەم ئافرەتەم بەردباران دەکرد .**

سنورەکان بەبێ بەڵگە ئەنجام نادرێن ، بەڵام وریا بوون لە گەواهی کەسێك و ئەمانەتی پێویست بە بینین ناکات ، بەڵکو هەر کە باوبوو کە کەسێکی تاوانبارە گەواهی وەرناگیرێت ، وە هەندێك جار لەسەر هاوەڵەکانی

---

[1]. رواه البخاري(١٣٦٧) ، و مسلم(٩٤٩).

[2]. رواه السيوطي ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٢٧١).

دەپێورێت وەك ابن مسعود (رضي الله عنه) **دەڵێت :** ((اعتبروا الناس بأخدانهم)) ، **واتە : خەڵك بە هۆی هاوەڵەکانیانەوە بناسەوە .**

وە عمری کوڕی خەتاب (رضي الله عنه) **دەفەرموێت :** ((احترسوا من الناس بسوء الظن)) ، **واتە : خۆتان بپارێزن لە خەڵك بەگومانی خراپ ، لەگەڵ ئەوەی کە دروست نییە سزادانی موسڵمان بە گومانی خراپ .**

بابەتی دووەم

سنور و مافی کەسێکی دیاری کراو

دەبێتە هەشت بەشەوە

بەشی یەکەم : خوێن ڕشتن

یەکێك لەو مافانەی کە پەیوەندی بەتاکەوە هەیە بریتیە لە خوێن ، خودا دەفەرموێت : ﴿ ۞ قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُشْرِكُواْ بِهِۦ شَيْـًٔا وَبِٱلْوَٰلِدَيْنِ إِحْسَٰنًا وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَوْلَٰدَكُم مِّنْ إِمْلَٰقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلَا تَقْرَبُواْ ٱلْفَوَٰحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلَا تَقْتُلُواْ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ذَٰلِكُمْ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١٥١﴾ وَلَا تَقْرَبُواْ مَالَ ٱلْيَتِيمِ إِلَّا بِٱلَّتِى هِىَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُۥ وَأَوْفُواْ ٱلْكَيْلَ وَٱلْمِيزَانَ بِٱلْقِسْطِ لَا نُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَإِذَا قُلْتُمْ فَٱعْدِلُواْ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ وَبِعَهْدِ ٱللَّهِ أَوْفُواْ ذَٰلِكُمْ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿١٥٢﴾ وَأَنَّ هَٰذَا صِرَٰطِى مُسْتَقِيمًا فَٱتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُواْ ٱلسُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِۦ ذَٰلِكُمْ وَصَّىٰكُم بِهِۦ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿١٥٣﴾ ﴾[الأنعام] ، واتە : بەبێبڕواکان بڵێ : وەرن باپێتان ڕابگەیەنم کە پەروەردگارتان چی لێ حەرام کردوون ، بە هیچ شێوەیەك هاوەڵ بۆ خودا بڕیار مەدەن و لەگەڵ دایك و باوکتاندا باشبن و منداڵەکانتان مەکوژن لەبەر ئەوەی کە هەژارن ، ئێمە ڕۆزی ئێوە و ئەوانیش دەدەین ، وە نزیك تاوانی گەورە مەکەونەوە چ ئەوانەی بەئاشکران یان ئەوانەشی پەنهانن ، وە هیچ کەس مەکوژن چونکە خودا حەرامی کردووە مەگەر کەسێك شایانی کوشتن بێت ، پەروەردگار بەوە ئامۆژگاریتان دەکات بۆ ئەوەی لە خودا بترسن ، وە نزیکی ماڵی هەتیو مەکەونەوە مەگەر بە

شێوازێك بەرژەوەندی هەتیوەکەی تێدا بێت تا ئەو هەتیوە دەگاتە تەمەنی پێگەیشتن و ژیری ، وە کێشانەو پێوانەتان با داد پەروەرانەبێت ، داوای شتێك ناکەین لە توانادا نەبێت ، وە ئەگەر قسەتان کرد داد پەروەر بن ئەگەرچی بڕیار لە دژی کەسێکی خزم و ناسیاویشتان بوو ، بەوە ئامۆژگاری کراون بۆ ئەوەی بێتەوە یادتان ، ئەمە ڕێگەی ڕاستی منە شوێنی بکەون ، و شوێنی ڕێچکەکان مەکەون لە ڕێگەی من هەڵەتان دەکات ، بەوە ئامۆژگاریتان دەکات لەبەر ئەوەی لە خواترسبن ، وە دەفەرموێت : ﴿ وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَن يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَـًٔا ۚ ﴿٩٢﴾ ﴾ تائەوەی دەفەرموێت : ﴿ وَمَن يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُّتَعَمِّدًا فَجَزَآؤُهُۥ جَهَنَّمُ خَـٰلِدًا فِيهَا وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعَنَهُۥ وَأَعَدَّ لَهُۥ عَذَابًا عَظِيمًا ﴿٩٣﴾ ﴾[النساء] ، واتە : باوەڕدار بۆی نییە باوەڕدار بکوژێت مەگەر بەهەڵە ، هەرکەسێك باوەڕدارێك بە ئەنقەست بکوژێت سزای دۆزەخە و بەهەتا هەتایی تیایدا دەمێنێتەوە و خودا لێی تورە دەبێت و نەفرینی لێکردووە وە سزای زۆر سەختی بۆ ئامادە کردووە .

وە دەفەرموێت : ﴿ مِنْ أَجْلِ ذَٰلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِىٓ إِسْرَٰٓءِيلَ أَنَّهُۥ مَن قَتَلَ نَفْسًۢا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِى ٱلْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ ٱلنَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَآ أَحْيَا ٱلنَّاسَ جَمِيعًا ۚ ﴿٣٢﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : لەبەر ئەوەی کوڕەکەی ئادەم براکەی خۆی بەناڕەوا کوشت پێویستمان کرد لەسەر (بني اسرائيل) کە هەر کەسێك

كەسێكی تر بەناڕەوا بكوژێت یان بشێوی بنێتەوە لەسەر زەوی وەك ئەوە وایە كە هەموو خەڵكی كوشتبێت وە هەركەسێك ببێتە مایەی ڕزگاربوونی كەسێك لە مردن و فەرمان بكات بە نەكوشتنی وەك ئەوە وایە هەموو خەڵكی ڕزگاركردبێت ، لە هەردوو (صحیح)ەكەدا لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) هاتووە فەرموویەتی : ((أول ما يقضى بين الناس يوم القيامة في الدماء))[1] ، واتە : یەكەم شت لەڕۆژی قیامەتدا لێپرسینەوەی خەڵكی لەسەر دەكرێت خوێنە .

كـــــوشتن ســـــێ جـــۆرە

یەكەمیان : بە ئەنقەست ، ئەوە بەشێوەیەكە كە مەبەستی كوشتنی كەسێكی بێتاوان بێت بەو شتەی كە وا باوبێت كە مرۆڤ دەكوژێت ، گەرچی ئەو كوشتنە بە شمشێر بێت یان بەهەر شتێكی تر ، وەك چەكوش یان كوتەك ، یان بەشتی تری وەك سوتاندن یان خنكاندنی لە ئاودا ، یان فڕێدانی لە شوێنێكی بەرزەوە ، یان خنكاندنی بەدەست ، یان داپۆشینی دەم و چاوی تامردن ، یان ژەهر پێدانی یان هەر كردەوەیەكی تری هاوشێوەی ئەو كارە ناڕەوایانە ، ئەگەر كەسێك یەكێك لەو كارانە ئەنجامبدات پێویستە تۆڵەی لێ بسەنرێتەوە و بكوژرێت ، ئەویش بەوەی بدرێتە دەست كەسوكاری كوژراوەكە ، ئەگەر ویستیان دەیكوژن یان بیانەوێت لێی دەبوورن ، یان

---

[1]. رواه البخاري(٦٥٣٣) ، و مسلم(١٦٨٧).

دەتوانن پارەی لەبری ئەو خوێنە لێوەربگرن ، وە بۆیان نییە کەسی تر بکوژن کەسە بکوژەکە نەبێت ، خودا دەفەرموێت : ﴿ وَلَا تَقْتُلُوا۟ ٱلنَّفْسَ ٱلَّتِى حَرَّمَ ٱللَّهُ إِلَّا بِٱلْحَقِّ ۗ وَمَن قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّهِۦ سُلْطَـٰنًا فَلَا يُسْرِف فِّى ٱلْقَتْلِ ۖ إِنَّهُۥ كَانَ مَنصُورًا ﴿٣٣﴾ ﴾[الإسراء] ، واتە : هیچ نەفسێك كە خودا حەرامی كردووە مەیكوژن مەگەر ئەو كوشتنە ڕەوا بێت ، وە هەر كەسێك بەستەم بكوژرێت فەرمانمان داوەتە دەست كەس و كارەكەی بەڵام پێویستە زیادەڕەوی نەكەن لە كوشتن وەك ئەوەی تەرمی بكوژەكە بشێوێنن یان كەسێكی تر لەباتی بكوژن ، كەسوكاری كوژراوەكە مافیان هەیەبەسەر بكوژەكەدا بەپێی شەرع .

وە لە ئەبی شریحی خزاعی یەوە (رضي الله عنه) گێڕدراوەتەوە ، دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) فەرمووی : ((من أصيب بدم أو خبل - الخبل الجراح - فهو بالخيار بين إحدى ثلاث : فإن أراد الرابعة فخذوا على يديه : أن يقتل ، أو يعفو ، أو يأخذ الدية ؛ فمن فعل شيئا من ذلك فعاد فإن له جهنم خالداً فيها أبداً))[1] ، **واتە : ئەوەی كەسێكی لێكوژرا یان بریندارکرا** ، ئەوە سەرپشكە لە نێوان سێ شتدا ، ئەگەر چوارەمی ویست دەستی بگرن ، یان بكوژەكە بكوژن ، یان لێی ببورن ، یان پارەی خوێنی لێوەربگرن ، ئەگەر كەسێك یەكێك لەو سێ كارەی ئەنجامدا و پاشان پاشگەز بووەوە ئەوە بەهەمیشەیی

---

[1]. رواه ابوداود(٤٤٩٦) ، و ابن ماجه(٢٦٢٣) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الجامع) (٥٤٣٣).

لە دۆزەخدا دەمێنێتەوە ، هەركەسێك دوای لێبوردن بكوژەكەی كوشت ، ئەوە تاوانی لەو كەسە گەورەترە كە یەكەم جار خوێنەكەی ڕشتووە ، هەتا هەندێك لە زانایان دەڵێن : پێویستە ئەو كەسە بكوژرێت وەك حەددێك وە نابێت لەوەدا بدرێتە دەستی كەسوكاری كوژراوەكە ، خودا دەفەرموێت : ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُتِبَ عَلَيۡكُمُ ٱلۡقِصَاصُ فِي ٱلۡقَتۡلَىۖ ٱلۡحُرُّ بِٱلۡحُرِّ وَٱلۡعَبۡدُ بِٱلۡعَبۡدِ وَٱلۡأُنثَىٰ بِٱلۡأُنثَىٰۚ فَمَنۡ عُفِيَ لَهُۥ مِنۡ أَخِيهِ شَيۡءٞ فَٱتِّبَاعُۢ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَأَدَآءٌ إِلَيۡهِ بِإِحۡسَٰنٖۗ ذَٰلِكَ تَخۡفِيفٞ مِّن رَّبِّكُمۡ وَرَحۡمَةٞۗ فَمَنِ ٱعۡتَدَىٰ بَعۡدَ ذَٰلِكَ فَلَهُۥ عَذَابٌ أَلِيمٞ ﴿١٧٨﴾ وَلَكُمۡ فِي ٱلۡقِصَاصِ حَيَوٰةٞ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَلۡبَٰبِ لَعَلَّكُمۡ تَتَّقُونَ ﴿١٧٩﴾﴾[البقرة] ، واتە : ئەی ئەو كەسانەی باوەڕتان هێناوە تۆڵە سەندنەوە پێویست كراوە لەسەرتان ، كەسێكی ئازاد لەبری كەسێكی ئازاد دا دەكوژرێت ، وە كۆیلە لەبری كۆیلەیەك و مێینەیەك لەبری مێیینەیەك ، ئەوەی لە براكەی ببورێت و پارە لەبری خوێنەكە وەربگرێت ، ئەوا پێویستە كەسوكاری بكوژەكە خوێنەكەی بدەن بەباشی بەبێ ئەوەی كەم تەرخەمی تیادابكەن ، ئەوە ئاسانكاری و بەزەییەكە لە پەروەردگارتانەوە ، ئەوەی دوای ئەوە دەست درێژی بكات ئەوە سزای هەتا هەتایی بۆ هەیە ، وە تۆڵە سەندنەوە بەردەوامی بەژیان دەدات ئەی خاوەن ژیریەكان بۆ ئەوەی لە خودا بترسن ، زانایان دەڵێن : دڵی كەسوكاری كوژراوەكە دەكوڵێت ، هەتا بكوژەكە و كەسوكاریشی دەكوژن ، لەوانەشە

بەکوشتنی بکوژەکە قایل نەبن ، بەڵکو زۆرێك لە هاوەڵ و کەسوکاری بکوژەکە دەکوژن وەك سەرۆك هۆز و دەم سپی عەشیرەتەکەی ، بەوەش بکوژەکە لەسەرەتا دا ستەمی کرد بەکوشتنی کەسێك ، بەڵام ئەوانی تر ستەمی گەورەتریان ئەنجامدا بەتێك دانی چەند خێزانێك ، وە هەندێك جار بکوژەکە بە گەورەتر دەزانن لەو کەسەی کە کوشتویەتی بە هۆی پلە و پایەیەوە بەشایەنی ئەوەی نازانن کە لەبەر ئەو کەسە بکوژرێت ، ئەوە دەبێتە مایەی ئەوەی کە کەسوکاری کوژراوەکە هەوڵی تۆڵە بدەن و هەرکەسیان بەردەست بکەوێت بیکوژن لەخزم و نزیکەکانی کەسە بکوژەکە ، وە لەوانەشە بدەنە پاڵ گروپ و تایفەیەك و ئەوانی تریش هەروەها ، بەوەش بشێوی و ئاژاوەی گەورە پەیدا دەبێت ، هەموو ئەوانەش سەرەنجامی دەرچوونە لە بنەمای داد پەروەرانە کە تۆڵە کردنەوەیە بە کوشتنی بکوژەکە ، خودای باڵادەست لەسەری پێویست کردووین کە هەر کەسێك کەسێك بکوژێت تەنها ئەو کەسە لەبری بکوژرێتەوە ، بەیەکسانی و دادپەروەرانە بەبێ جیاوازی لە نێوان پلە و پایەی بکوژەکە و کوژراوەکە ، وە خودا هەواڵی داوە کە ئەو کردارە مایەی پاراستن و تێك نەچوونی ژیانە ، چونکە خوێنی جگە لە بکوژەکە لە هەردوولا دەپارێزێت .

وە هەروەها ئەگەر زانی کەسێکی بێتاوان بکوژێت لە بابریدا دەکوژرێتەوە ئەو کارە ناکات ، وە لە علی کوڕی ئەبو تالب (رضي الله عنه) و عەمرو کوڕی شعیب لە باوکیەوە ئەویش لە باپیریەوە (رضي الله عنهم) لە پێغەمبەری خوداوە (صلى الله عليه وسلم) دەگێڕنەوە : ((المؤمنون تتكافأ دماؤهم ، وهم يد على من سواهم ، ويسعى بذمتهم أدناهم ، ألا لا يقتل مسلم بكافر ، ولا ذو عهد في عهده))[1] ، واتە : باوەڕداران خوێنیان یەکسانە ، وە هەموویان یەك دەستن دژی دوژمنەکانیان ، وە ئەگەر خوارترین موسڵمان کەسێکی داڵدەدا هەموویان دەبێت پێوەی پابەندبن ، وریابن موسڵمان لەبری بێبڕوا ناکوژرێت ، وە خاوەن بەڵێن (ذو عهد) لە ماوەی بەڵێنەکەیدا ناکوژرێت لە بری بێبڕوا ، پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) بڕیاری داوە کە خوێنی موسڵمان وەك یەکە و یەکسانە ، هیچ عەرەبێك نیەتی بەسەر گەلانی ترەوە ، وە هەروەها هیچ هاشمی و قـــورەیشیەك هیچیان لە موسڵمانانی تر زیاتر نییە ، وە هیچ ئازادێك (الحر) نیەتی بەسەر کۆیلەیەکی ئازادکراودا ، وە هەروەها هیچ زانا و کاربەدەستێك جیاوازیان نییە لە نەخوێندەوار و فەرمان پێکراوێك .

موسڵمانان هەموو لەسەر ئەوە یەکدەنگن ، بەپێچەوانەی سەردەمی نەفامی و فەرمانڕەواکانی جولەکەکان ، لە نزیك شاری پێغەمبەری خودا

[1]. رواه ابوداود(٢٧٥١) ، و ابن ماجه(٢٦٨٥) ، و حسنه الألباني في (صحيح الجامع) (٦٧١٢).

(ﷺ) دوو تاقم جولەکە هەبوون : قریظە و النضیر ، وە (نضیری) یەکان خوێنیان بەبایەخ تربوو لە (قریظە)ییەکان ، لەبەر حەددی شەروالپیسی (چونکە ئەوان بەردباران کردنی شەروالپیسیان گۆڕیبوو بە زیندانی کردن) سکالایان هێنا بۆ پێغەمبەری خودا (ﷺ) ، وە دەیان وت ئەو بڕیارەی پێغەمبەرەکەتان داویەتی بۆ ئێوەیە ، ئەگەرنا ئێوە وازتان هێناوە لە فەرمانی تەورات خودا ئەم ئایەتەی دابەزاند :﴿ ۞ يَٰٓأَيُّهَا ٱلرَّسُولُ لَا يَحۡزُنكَ ٱلَّذِينَ يُسَٰرِعُونَ فِي ٱلۡكُفۡرِ مِنَ ٱلَّذِينَ قَالُوٓاْ ءَامَنَّا بِأَفۡوَٰهِهِمۡ وَلَمۡ تُؤۡمِن قُلُوبُهُمۡۛ ٤١ ﴾ تا ئەوەی ﴿ فَإِن جَآءُوكَ فَٱحۡكُم بَيۡنَهُمۡ أَوۡ أَعۡرِضۡ عَنۡهُمۡۖ وَإِن تُعۡرِضۡ عَنۡهُمۡ فَلَن يَضُرُّوكَ شَيۡـٔٗاۖ وَإِنۡ حَكَمۡتَ فَٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِٱلۡقِسۡطِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ٤٢ ﴾ تا ئەوەی ﴿ فَلَا تَخۡشَوُاْ ٱلنَّاسَ وَٱخۡشَوۡنِ وَلَا تَشۡتَرُواْ بِـَٔايَٰتِي ثَمَنٗا قَلِيلٗاۚ وَمَن لَّمۡ يَحۡكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡكَٰفِرُونَ ٤٤ وَكَتَبۡنَا عَلَيۡهِمۡ فِيهَآ أَنَّ ٱلنَّفۡسَ بِٱلنَّفۡسِ وَٱلۡعَيۡنَ بِٱلۡعَيۡنِ وَٱلۡأَنفَ بِٱلۡأَنفِ وَٱلۡأُذُنَ بِٱلۡأُذُنِ وَٱلسِّنَّ بِٱلسِّنِّ وَٱلۡجُرُوحَ قِصَاصٞۚ ٤٥ ﴾[المائدة] ، واتە : ئەی پێغەمبەر (ﷺ) دڵگران مەبە بۆ ئەوانەی کە پێشبڕکێ لە کوفردا دەکەن ، ئەوانەی کەبە زمان دەڵێن : باوەڕمان هێناوە ، و بەڵام دڵ و ناخیان وانییە ، ئەگەر هاتنە لات دادوەری لە نێوانیاندا بکە یان پشت گوێیان بخە ، ئەگەر دادوەریت کرد لە نێوانیان داد پەروەربە ، خودا داد پەروەرانی خۆش دەوێت ، لە خەڵك مەترسن بەڵکو

لە خودا بترسن ، ئایەت و فەرمانەکانی خودا بە شتێکی کەمی دونیا مەگۆڕنەوە ، ئەوانەی فەرمان بە قورئان ناکەن بێبڕوان ، وە لە تەوراتدا لەسەریان پێویستمان کردبوو هەرکەسێك کەسێك بکوژێت لەبریدا دەکوژرێتەوە ، و چاو تۆڵەی چاوە ، و لوت تۆڵەی لوتە ، و گوێ تۆڵەی گوێیە ، و ددان تۆڵەی ددانە ، و تۆڵەی برینیش بریندار کردنیەتی بەهەمان شێوە ، خودای پەروەردگار ڕوونی کردەوە کە هەمووان یەکسانن ، وە فەزڵی کەسێکی بەسەر ئەوانی تردا نەدا ، وەك ئەوەی کە جولەکەکان وایان دەکرد هەتا دەفەرموێت : ﴿ وَأَنزَلۡنَآ إِلَيۡكَ ٱلۡكِتَٰبَ بِٱلۡحَقِّ مُصَدِّقٗا لِّمَا بَيۡنَ يَدَيۡهِ مِنَ ٱلۡكِتَٰبِ وَمُهَيۡمِنًا عَلَيۡهِۖ فَٱحۡكُم بَيۡنَهُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُۖ وَلَا تَتَّبِعۡ أَهۡوَآءَهُمۡ عَمَّا جَآءَكَ مِنَ ٱلۡحَقِّۚ لِكُلّٖ جَعَلۡنَا مِنكُمۡ شِرۡعَةٗ وَمِنۡهَاجٗا ﴿٤٨﴾ ﴾ تا ئەوەی : ﴿ أَفَحُكۡمَ ٱلۡجَٰهِلِيَّةِ يَبۡغُونَۚ وَمَنۡ أَحۡسَنُ مِنَ ٱللَّهِ حُكۡمٗا لِّقَوۡمٖ يُوقِنُونَ ﴿٥٠﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : ئێمە قورئانمان بۆ ناردوویتە خوارێ کە سەلمێنەری کتێبەکانی پێش خۆیەتی وە فەرمانەکانیانی لە خۆ گرتووە ، داوەری بکە لەنێوانیان بەوەی خودا بۆی ناردویتە خوارێ ، وە شوێن هەواو ئارەزووی ئەوان مەکەوە لەوەی کە بەڕاست بۆت هاتووە بۆ هەر گەل و نەتەوەیەك پرۆگرام و بەرنامەیەکمان ناردووە ، ئایا ئەوان فەرمانی نەفامییان دەوێت ؟ کێ لە خودا کارجوانترە

ئەگەر ئەوان بەفام و ژیرن ، حوكمی خودا لە خوێنی موسڵمانان‌دا ئەوەیە كە خوێنی هەموویان یەكسانە ، بە پێچەوانەی سەردەمی نەفامی .

هۆی سەرەكی دوای هەوا و ئارەزوو كەوتن لە شار و لادێكان ، ستەمكردنە و وازهێنانە لە دادپەروەری ، چونكە ئەگەر دوو كۆمەڵ بشێوی و خوێنێك كەوتە نێوانیان و كۆمەڵێكیان خۆی بە پایە بەرزتر بزانێت و مافی بەرامبەرەكەی نەدات ، ئەوانی تریش لە بەرامبەردا داوای زیاتر لەمافی خۆیان دەكەن ، بۆیە پێویستە لە خوێن و ماڵ و ناكۆكیەكانی نێوان خەڵك دادپەروەری ڕەچاو بكرێت كە خودا فەرمانی پێكردووە لە قورئاندا ، وە گوێنەدرێت بە زۆربەی ئەو شتانەی كە لەسەردەمی نەفامیدا خەڵكی لەسەری بووە ، وە ئەگەر چاكە خوازێك ویستی چاكە و ناوبژی بكات ئەویش پێویستە لەسەری دادپەروەر بێت وەك خودا دەفەرموێت : ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَاۖ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِۚ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ إِخۡوَةٞ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَ أَخَوَيۡكُمۡۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ﴿١٠﴾ ﴾[الحجرات] ، واتە : ئەگەر دوو گروپ لە باوەڕداران بەشەڕهاتن ، ئاشتەوایی بكەن لە نێوانیان ، ئەگەر كۆمەڵێكیان ستەمكار بوو ملكەچ نەبوو بۆ ڕاستی ، ئەوە لەدژی بجەنگن تا ملكەچ دەبێت بۆ فەرمانی خودا ، ئەگەر بەفەرمانی خودا ڕازی

بوون ئاشتیان بکەنەوە و دادپەروەربن ، چونکە خودا دادپەروەرانی خۆش دەوێت ، باوەڕداران برای یەکن لەگەڵ یەکدا کۆك و تەبابن ، وە پێویستە داوا لە کەسوکاری کوژراو بکرێت کە لە بەرامبەرەکانی خۆشبن چونکە واباشە بۆیان ، وەك خودا دەفەرموێت : ﴿ وَٱلْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَن تَصَدَّقَ بِهِۦ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَّهُۥ وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿٤٥﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : تۆڵەی بریندارکردن بریندارکردنە ، ئەگەر لە تاوان بارەکە خۆش بن دەبێتە کەفارەتی تاوانەکەی ، ئەوەی حوکم بەقورئان نەکات ئەوە لە ستەمکارانە .

ئەنسی کوڕی مالك دەڵێت : ((ما رفع إلى رسول الله (ﷺ) أمر فيه قصاص إلا أمر فيه بالعفو))[1] ، واتە : هیچ سکالآیەك بەرزنەکراوەتەوە بۆ لای پێغەمبەر (ﷺ) کە داوای تۆڵەکردنەوەی تێدا بووبێت ، ئیلا فەرمانی بە لێبوردن کردووە ، وە مسلم لە صحیحەکەیدا لە ئەبو هرەیرەوە (ﷺ) ڕیوایەتی کردووە دەڵێت : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((ما نقصت صدقة من مال ، وما زاد الله عبداً بعفو إلا عزاً ، وما تواضع أحد لله إلا رفعه الله))[2] ، واتە : هیچ کات خێر و چاکە لەماڵ کەم ناکاتەوە ، وە خودا بەندە

---

[1]. رواه أبوداود(٤٤٩٧) ، و النسائي(٤٧٨٤) ، و ابن ماجه(٢٦٩٢) ، و صححه الألباني في (صحيح أبي داود).

[2]. رواه مسلم(٢٥٨٨).

بەهۆی لێبوردنەوە بەڕێز دەکات ، وە هەرکەسێك لەبەر خودا بێ فیز و کراوەبێت خودا پایەی بەرز دەکات ، ئەو هاوتاییەی کە باسمان کرد : بۆ موسڵمانێکی ئازادە بەرامبەر بە موسڵمانێکی تری ئازاد ، بەڵام ئەوانەی لە ئەستۆدان (ذمي) زۆرینەی (جمهور) زانایان لەسەر ئەوەن کە هاوتای موسڵمان نین ، وە هەیانە دەڵێت هاوتایەتی ، وە هەروەها کێشەش لەسەر ئەوە هەیە کە ئازاد بە کۆیلە دەکوژرێت یان نا ؟

جۆری دووەم : کوشتنی بەهەڵەی هاوشێوەی ئەنقەستە : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی ((ألا إن في قتل الخطأ شبه العمد ما كان في السوط والعصا مائة من الإبل ، منها أربعون خلفة في بطونها أولادها))[1] ، واتە : هەندێك کوشتن هەیە هاوشێوەی ئەنقەستە ، ئەوەی کەبە قامچی و گۆچان دەکوژرێت خوێنەکەی سەد حوشترە چلیان دەبێت ئاوس بن (بێچوو لە سکیاندابێت) ، بە هاوشێوەی ئەنقەست ناوی برد ، چونکە مەبەستی لێدانی بووە ، کە بەو شێوە لێدانی مرۆڤ زۆرجار نامرێت ، کەواتە : بەئەنقەست لێیداوە بەڵام مەبەستی کوشتنی نەبووە .

---

[1]. رواه أبوداود(٤٤٩٧) ، و النسائي(٤٧٩١) ، و ابن ماجه(٢٦٢٧) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٢٦٣٨).

جۆری سێیەم : هەڵەی پەتی ئەو کوشتنانەی کە لەم باسەدا جێیان دەبێتەوە ، وەك ئەوەی بهاوێتە نێچیرێك یان نیشانێك ، بەڵام مرۆڤێك بپێکێت بە بێ زانین و بێ مەبەست ، ئەم جۆرە کوشتنە تۆڵەکردنەوەی نییە ، بەڵام دییە(خوێنبایی) و کەفارەتی هەیە ، وە لەم بارانەوە شتانێکی زۆر هەیە لە کتێبی زانایان .

بەشی دووەم

بریندارکردن

تۆڵەکردنەوە لە بریندارکردندا سەلماوە بە قورئان و سوننەت و کۆڕای زانایان بەمەرجی یەکسانی ، ئەگەر لەپی دەستی ڕاستی بڕا ، بۆی هەیە وەك ئەو دەستی ببڕێت ، وە ئەگەر ددانی هەڵکێشا دەتوانێت ددانی وا لێ بکات ، وە ئەگەر سەری یان دەم و چاوی بریندارکرد تا ئێسکەکەی دەرکەوت دەتوانێت وای لێ بکات ، بەڵام ئەگەر نەتوانرا یەکسانی ڕەچاو بکرێت وەك ئەوەی کە ئێسکێکی ناوەوەی بشکێنێت یان برینێکی نادیار بکات ، ئەوکاتە نابێت تۆڵە بکرێتەوە بەڵکو پێویستە دییەی دیاری کراو بدرێت یان بەئەندازەی ئەو زیانەی لێکەوتووە بۆی قەرەبوو بکرێتەوە .

بەڵام تۆڵە كردنەوە لە لێدانی دەست و گۆچان و قامچی و هاوشێوەی ئەوانە وەك ئەوەی زلله یان مستەكۆڵە لێبدات ، كۆمەڵێك لە زانایان دەڵێن : تۆڵەكردنەوەی نییە ، بەڵكو سەرزەنشت دەكرێت ، چونكە لەو حاڵەتەدا ناتوانرێت یەكسانی ڕەچاو بكرێت لەكاتی تۆڵەكردنەوەدا .

وە ئەوەی لە خەلیفە ڕاشدیەكان و هاوەڵان و تابعیەكان گێڕدراوەتەوە : دەتوانرێت لەو جۆرە ستەمانەشدا تۆڵە بكرێتەوە ، بەدەق لە ئەحمەد و شەرعناسەكانەوە هاتووە ، وە سوننەتی پێغەمبەری خوداش (ﷺ) بەوە هاتووە ، ئەوەش ڕاستییە ، ئەبو فراس دەڵێت : عمری كوڕی خەتتاب (رضي الله عنه) وتاری دەخوێند باسی فەرموودەیەكی دەكرد تیایدا فەرمووی : ((ألا إني والله ما أرسل عمالي إليكم ليضربوا أبشاركم ، ولا ليأخذوا أموالكم ، ولكن أرسلهم إليكم ليعلموكم دينكم وسنة نبيكم . فمن فعل به سوى ذلك : فليرفعه إلي . فوالذي نفسي بيده إذا لأقصنه منه ، فوثب عمرو بن العاص ، فقال يا أمير المؤمنين : إن كان رجل من المسلمين أمر على رعية فأدب رعيته ، أئنك لتقصه منه ؟ قال : إي والذي نفس محمد بيده إذا لأقصنه منه ، وقد رأيت رسول الله (ﷺ) يقص من نفسه ، ألا لا تضربوا المسلمين فتذلوهم ، ولا تمنعوهم حقوقهم فتكفروهم))[1] ، واتە : سوێند بە خودا من كاربەدەستەكانم ڕەوانە ناكەم بۆ ئێوە بۆ ئەوەی لە ڕوومەتتان

[1].رواه أبوداود(٤٥٣٧) ، و النسائي(٤٧٧٧) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف سنن النسائي) (٣٣٠).

بدەن ، وە نە بۆ ئەوەی ماڵ و سامانتان بەتاڵان بەرن ، بەڵکو ڕەوانەم کردوون بۆ ئەوەی فێری ئاینی خودا و سوننەتی پێغەمبەرەکەیتان بکەن ، هەریەکە لەوان کارێکی جگە لەوەی کرد سکاڵای لێبکەن ، سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە تۆڵەی لێدەکەمەوە ، عەمری کوڕی العاص (رضي الله عنه) هەستایە سەرپێ و وتی : ئەی فەرمان ڕەوای باوەڕداران ئەگەر کەسێك کرا بە کاربەدەست بەسەر کۆمەڵێك موسڵمانەوە لەهەندێکیانی دا بەمەبەستی فێکردن و تەمێکردن تۆ هەر تۆڵەی لێدەکەیتەوە ؟ فەرمووی : سوێند بەو کەسەی گیانی محمدی بەدەستە تۆڵەی لێدەکەمەوە ، چونکە من پێغەمبەری خودام (صلى الله عليه وسلم) بینیی تۆڵەی لە نەفسی خۆشی دەکردەوە !؟ تکادەکەم لە موسڵمانان مەدەن و زەبوونیان مەکەن وە مافەکانیان پێشیل مەکەن بۆ ئەوەی لە ئاین هەڵنەگەڕێنەوە ، ئەمە مانای ئەوەیە کاربەدەست لەخەڵك بدات لێدانێکی نادروست ، بەڵام لێدانی ڕێگە پێدراو ، تۆڵەکردنەوەی تێدا نییە بەکۆڕای زانایان ، چونکە ئەو لێدانە یا پێویستە ، یا سوننەتە یان دروستە .

بەشی سێیەم

ناموس و کەرامەت

تۆڵە کردنەوە لە ڕوشانی کەرامەت دروستە ، وەك ئەوەی کابرایەك نەفرین بکات لەیەکێك یان دوعای لێبکات ، دەتوانێت وای پیّ بڵێتەوە ، وە هەروەها ئەگەر جنێوی پێدا بە جنێوێك درۆی تێدا نەبێت ، بەڵام لێبوردن باشترە ، خودا دەفەرموێت :﴿ وَجَزَٰٓؤُاْ سَيِّئَةٖ سَيِّئَةٞ مِّثۡلُهَاۖ فَمَنۡ عَفَا وَأَصۡلَحَ فَأَجۡرُهُۥ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّهُۥ لَا يُحِبُّ ٱلظَّٰلِمِينَ ٤٠ وَلَمَنِ ٱنتَصَرَ بَعۡدَ ظُلۡمِهِۦ فَأُوْلَٰٓئِكَ مَا عَلَيۡهِم مِّن سَبِيلٍ ٤١ ﴾[الشورى] ، واتە : پاداشتی خراپە ، خراپەیەکی وەك خۆیەتی ، ئەوەی ببورێت و ئاشتەوایی بکات پاداشتی لای خودایە ، بە ڕاستی خودا ستەمکارانی خۆش ناوێت ، وە ئەوەی ستەمی لێکراوە تۆڵەی خۆی کردەوە ئەوانە هیچیان لەسەر نییە .

وە پێغەمبەر (ﷺ) فەرموویەتی: ((المستبان : ما قالا فعلى البادئ منهما ما لم يعتد المظلوم))[1] ، واتە : دووکەس کە دەبێتە شەڕە جنێویان : هەرچی بڵێن تاوانەکەی لە ئەستۆی ئەوەیانە کە دەست پێشخەر بووە ، بەمەرجێك ئەگەر ستەم لێکراوەکە لەوە خراپتر نەڵێت کە ئەوی تر وتویەتی ، وە ئەو

---

[1]. رواه مسلم(٢٥٨٧).

جنێوەی كە درۆی تیادا نییە وەك ئەوەی باسی ئەو خراپانە بكات كە تیایدایە ، یان بەسەگ و گـــوێدرێژ و هاوشێوەكانیان ناوی ببات ، بەڵام ئەوەی شتێكی هەڵبەستراو بداتە پاڵی ئەگەر بەبێباوەڕ و لە ڕێگەدەرچوو و تاوانباری دابنێت دروست نییە بۆی ئەم بەبێباوەڕ و لە ڕێگەدەرچوو و تاوانباری دابنێت بە ناڕەوا ، وە ئەگەر نەفرینی كرد لە باوك و عەشیرەتی یان خەڵكی وڵاتەكەی ، دروست نییە ئەم بەخراپ ناوی ئەوانە بهێنێت ، چونكە ئەوان ستەمیان لەم نەكردووە ، خودا دەفەرموێت :﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ كُونُواْ قَوَّٰمِينَ لِلَّهِ شُهَدَآءَ بِٱلْقِسْطِۖ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَـَٔانُ قَوْمٍ عَلَىٰٓ أَلَّا تَعْدِلُواْۚ ٱعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰۖ ﴿٨﴾ ﴾[المائدة] ، واتە : ئەی ئەو كەسانەی باوەڕتان هێناوە ئێوە بە فەرمانەكانی خودا هەستن و گەواهی دادپەروەرانە بدەن ، با ڕق و كینە بوونتان لەكەسانێك واتان لێ نەكات دادپەروەر نەبن ، دادپەروەربن چونكە ئەوە لە لەخودا ترسانەوە نزیكەترە ، خودا فەرمان دەكات بە موسڵمانان كە ڕق بوونیان لە بێباوەڕان نەبێتە ڕێگری ئەوەی دادپەروەربن و دەفەرموێت : ﴿ٱعْدِلُواْ هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰۖ ﴿٨﴾ ﴾ ، ئەگەر ستەم كردن لە كەرامەتیان حەرام بێت ، بە هۆی ئەوەی دەروونی پێ بشكێت ، كەواتە : تۆڵەشیان لێدەكرێتەوە ئەگەر ستەمێكی وایانكرد ، وەك ئەو كەسەی نزای كردبێت لە كەسێك دروستە بەو نزایە نزای لێبكرێت لە

بەرامبەرەكەی كردووە ، سنورێكی خودای بەزاند وەك ئەوەی درۆیەك بكات دروست نییە بەرامبەری ئاوها كارێك بكات ، زۆربەی شەرعناسان دەڵێن : ئەگەر كەسێك بكوژرێت بەسوتاندن یان بەخنكاندن لەئاودا یان خنكاندنی بەدەست ، ئەوها لێدەكرێتەوە ، بەمەرجێك ئەو كارەی كە ئەنجامدراوە لە خودی خۆیدا حەرام نەبێت وەك مەی پێخواردنەوەی و نێربازی كردن لەگەڵی ، وە هەندێكیان دەڵێن : هەموو ئەو كارانە تۆڵەی تەنها كوشتنیەتی بە شمشێر ، بەڵام بۆچوونی یەكەم لە قورئان و سوننەت و دادیشەوە نزیكترە .

بەشی چوارەم

درۆ بۆ هەڵبەستن و هاوشێوەی

ئەگەر درۆ بەدەمەوەكردن تۆڵە كردنەوەی تیادا نەبێت ، بەڵام سزادەدرێت ، وەك حەددی بوهتان بۆكردن ئەوە لە قورئان و سوننەت و كۆڕاشدا سەلماوە ، خودا دەفەرموێت : ﴿وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ثُمَّ لَمۡ يَأۡتُواْ بِأَرۡبَعَةِ شُهَدَآءَ فَٱجۡلِدُوهُمۡ ثَمَٰنِينَ جَلۡدَةٗ وَلَا تَقۡبَلُواْ لَهُمۡ شَهَٰدَةً أَبَدٗاۚ وَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡفَٰسِقُونَ ٤ إِلَّا ٱلَّذِينَ تَابُواْ مِنۢ بَعۡدِ ذَٰلِكَ وَأَصۡلَحُواْ فَإِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ٥﴾[النور] ، واتە : ئەوانەی بوهتان بۆ ئافرەتێكی داوێن پاك دەكەن و چوار گەواهی دەر ناهێنن ، هەشتا جەلدەیان

لێدەن و ئیــدی هەرگیز گەواهیان وەرمەگرن ، ئەوانە کەسانێکی لەڕێدەرچوو و تاوانبارن ، تەنها کەسانێك نەبێت لەوان کە پەشیمان دەبنەوە و کاری باش دەکەن خودا لێبوردە و میهرەبانە ، ئەگەر ئافرەتێکی ئازاد تاوانبارکرا بە شەروالْ پیسی یان نێربازی ئەو کەسە حەددی بوهتانی لێدەدرێت کە هەشتا جەلدەیە ، وە ئەگەر شتی تری دایە پالْ سزادەدرێت و سەرزەنشت دەکرێت.

ئەم حەددە بەسەر ئەو کەسەدا دەسەپێت کە بوهتانەکەی کردووە ، بەمەرجێك کەسە ستەم لێکراوەکە داوای ئەوە بکات ، وە ئەگەر لێی بورا لەسەری دەکەوێت لای زۆربەی زانایان چونکە ئەوەی ستەمی لێکراوە ئادەمیزادە وەك تۆڵەکردنەوە و پیْ بژاردنی پارە وایە ، وە وتراوە : لەسەری ناکەوێت لەبەر مافی خودا لەبەر ئەوەی ناتوانرێت بچوێنرێت بە حەددەکانی تر ، وە پێویستە ئەو سزایە جێبەجیْ بکرێت ئەگەر ئافرەتە تاوانبار کراوەکە موسڵمانێکی ئازادی داوێن پاك بێت . بەڵام ئەگەر کەسە بوهتان بۆکراوەکە بەکەسێکی خراپەکار ناوبانگی دەرکردبێت ئەو کەسەی بوهتانەکەی بۆ دەکات حەددی لێنادرێت ، وە هەروەها ئەگەر بێباوەڕبێت یان کویلەبێت ، بەڵام کەسە بوهتان کەرەکە سەرزەنشت دەکرێت ، بەڵام بۆ مێرد دروستە ژنەکەی تاوانبار بکات ئەگەر شەروالْپیسی کرد ، ئەگەر لەو کارە سکپڕ نەبوو بێت ، وە ئەگەر سکپڕبوو کە منداڵەکەی بوو ، دەتوانێت تاوانباری بکات و

منداڵەكەش نەگرێتە ئەستۆ ، بۆ ئەوەی كەسێك نەگرێتە خۆی كە لە ئەو نەبێت ، وە ئەگەر تاوانباركرا بەشەرواڵ پیسی یان ئەوەیە دانیپیادا دەنێت یان دەبێت (ملاعنة) بكرێت وەك چۆن باسی لە قورئان و سوننەتدا هاتووە ، وە ئەگەر كەسە بوهتان كارەكە كۆیلە بوو نیوەی ئەو حەددەی لەسەر پێویست دەبێت كە لەسەر ئازادێك پێویستە ، وە هەروەها لە جەلدەی شەرواڵپیسی و خواردنەوەی مەیشدا ، چونكە خودا لە مافی كەنیزەكەكاندا دەفەرموێت : ﴿ فَإِنْ أَتَيْنَ بِفَٰحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى ٱلْمُحْصَنَٰتِ مِنَ ٱلْعَذَابِ ۚ ﴿٢٥﴾ ﴾[النساء] ، واتە : ئەگەر شەرواڵپیسیان كرد ئەوا نیوەی ئافرەتە ئازادەكان سزادەدرێن ، بەڵام ئەگەر سزاكەی كوشتن و دەست بڕین بێت ئەوا ئەو سزایانەیان بەسەردا دەسەپێت .

بەشی پێنجەم

مافی ژن و مێردایەتی

وە لە مافی ژن و مێردایەتی دەبێت حوکم بکرێت لە نێوانیان بەوەی خودای باڵادەست فەرمانی پێکردووە ، بە ڕاگرتنی ئافرەت بە باشی یان دەسبەردار بوونی بەباشی ، پێویستە لەسەر هەریەکە لە ژن و پیاو مافی بەرامبەرەکانیان بەجوانی بەجێبهێنن ، بەڕەزامەندی و سنگێکی فراوانەوە ، ژن مافی هەیە لەسەر پیاوەکەی لە ماڵ و مارەی و بژێوی بەشێوەیەکی ئاسایی ، وە مافیشی هەیە لە جەستەیدا لە باش ژیان لەگەڵی و بەجێهێنانی ئارەزووە سێکسیەکانی ، بە جۆرێك ئەگەر پشتی لێکرد و لەگەڵیدا جووت نەبوو دەتوانێت داوای جیابوونەوەی لێبکات بەکۆڕای موسڵمانان ، وە ئەگەر توانای یان ئارەزووی جووت بوونی نەدەکرد دیسان دەتوانێت لێی جیا بێتەوە ، وە جووت بوونی پیاو لەگەڵ خێزانەکەی پێویستە لای زۆربەی زانایان .

وە وتراوە : نابێت بهێڵرێتەوە بۆ حەزی سروشتی ، بەڵام ئەوەی ڕاستیە و سەلماوە بە قورئان و سوننەت و بنچینەکانیش (الاصول) ئەوەیە کە پێویستە (واجب)ە ، پێغەمبەری خودا (ﷺ) کاتێك بینی ئیبن عمر (رضي الله عنهما)

زۆر ڕۆژوو و نوێژ دەکات پێی فەرمووو : ((إن لزوجك عليك حقاً))[١] ، واتە : خێزانەکەت مافی بەسەرتەوە هەیە .

دواتر وتراوە : پێویستە لەسەری بەلایەنی کەمەوە چوار مانگ یەکجار لە گەڵیدا جووت بێت ، وە وتراوە : پێویست لە گەڵیدا جووت بێت بە گوێرەی توانای پیاو و پێداویستی ئافرەتەکە ، وەك چۆن بژێوی لەسەری پێویستە ، ئەمەش لە ڕاستیەوە نزیکە .

وە مافی پیاو لەسەر خێزانی ئەوەیە هەرکاتێك ویستی لەگەڵیدا جووت بێت ئافرەتەکە لاری نەبێت ، بە مەرجێك زیانی تەندروستی نەبێت بۆی ، یان لە بەجێهێنانی ئەرکێکی شەرعی دوای نەخات ، پێویستە لەسەری داواکانی بەجێ بهێنێت ، وە نابێت لەماڵ دەربچێت بەبێ پرسی پیاوەکەی لەبەر پێداویستیەکی شەرعی نەبێت ، وە شەرعناسەکان ناکۆکن لەسەر ئەوەی ئایا ڕاپەڕاندنی ئیش و کاری ماڵ وەك پاك و خاوێنی ناوماڵ و گسك دان و چێشت لێنان ... هتد ، پێویستە لەسەر ئافرەت یان نا ، وتراوە پێویست نییە لە سەری ، وە وتراویشە ئاسانکاری بۆ بکرێت .

---

١. رواه البخاري(٦٥٣٣) ، و مسلم(١٦٨٧).

بەشی شەشەم

ماڵ و سامان

لەماڵ و ساماندا پێویستە حوكم لە نێوان خەڵك بەدادوەرانە بكرێت وەك خودا و پێغەمبەرەكەی فەرمانیان پێكردووە ، بۆ نموونە پێویستە میراتی بەو شێوەیە دابەش بكرێت لە نێوان میراتگرەكان كە قورئان و سوننەت فەرمانیان پێكردووە ، ئەگەرچی موسڵمانان لە هەندێك لەو شتانە ناكۆكن ، وە هەروەها لە كڕین و فرۆشتن و بەكرێدان و لە بری دانان و پێكەوە كاركردن و بەخشین و ماڵی وەقف و وەسیەت ... هتد ، هەموو ئەو كردەوانەی كە وابەستەیە بە گرێبەست و پارەوەرگرتن ، داد تیایدا مایەی خۆش گوزەرانی دونیا و دواڕۆژیشە ، نەدونیا و نە دواڕۆژیش بەوە نەبێت بەدەست نایەت ، ڕەچاوكردنی دادپەروەری لە هەموو ئەو شتانەی كە بە ژیری مرۆڤ دەركی پێدەكرێت پێویستە ، وەك پێدانی نرخ لەبری ئەو شتەی كە وەردەگیرێت و بەپێچەوانەشەوە ، وە حەرام بوونی دزیكردن لە كێشانە و پێوانە ، وە پێویستی ڕاستگۆی و باسكردنی باشە و خراپەی كاڵا ، و هەروەها حەرامی درۆكردن و ناپاكیكردن و فرتوفێڵ ، وە پێویستە ئەو كەسەی قەرزارە بەوەفا بێت و سوپاس گوزاربێت .

وە هەندێك كڕین و فرۆشتن حوكمی پەنهانە و لای هەمووان ڕوون نییە ، شەریعەتەكان یان شەریعەتی ئیسلامی پێی هاتووە ، هەرچی كڕین و فرۆشتن و سەودایەك قورئان و سوننەت یاساغیان كردبێت لەبەر بەدیهاتنی داد و قەدەغەكردنی ستەمە بە ورد و درشت وەك : خواردنی ماڵی خەڵك بە ناڕەوا ، وە سو و سەڵەف ، پێغەمبەر (ﷺ) یاساغی كردووە لە فرۆشتنێك فێڵ و تەڵەكەی تێدا بێت وەك فرۆشتنی بێچوو لە سكی دایكی ، و فرۆشتنی باڵندە لە هەوا ، و ماسی لە ئاودا ، و فرۆشتن بۆ كاتێكی دیاری كراو ، و هێشتنەوەی شیر لە گوانی ئاژەڵ و فرۆشتنی بەنرخی ئەوەی كەئەم ئاژەڵە هەر بەو شێوەیە شیردارە ، و فرۆشتنی خانووی داروخاوی بەڕوكەش نۆژەنكراو بەنرخی خانوی باش و تازە ، و فرۆشتن بەدەست لێدان (لمس) ، و فرۆشتن بە هاویشتنی شتێك بەجۆرێك كە ئەو شتە كەوتە سەر هەرشتێك پێویستە ئەو شتە بكڕیت ، و فرۆشتنی خورمای وشك بە (رطب) وە ترێ بە مێوژ وە گەنم بە گەنمێك لە گوڵەكەیدابێت ، وە فرۆشتنی دەغڵودان پێش پێگەیشتنی ، وە گرانكردنی كاڵا بەبێ ئەوەی مەبەستی كڕینی بێت ، وە هەموو ئەو كڕین و فرۆشتنە كە جۆرێك لە فێڵ و دەست بڕینی تیادایە وەك ئەوەی بڵێت بەروبوومی ئەو پارچە زەویەت پێدەفرۆشم ، هاوشێوەی ئەو جۆرە كڕین و فرۆشتنانە موسڵمانان تیایدا ناكۆكن لەبەر ئەوەی حوكمەكانی شاراوەیە و لێكچوون ، هەندێك ئەو گرێبەست و كڕین و فرۆشتنانە بە ڕەوا و

دروست دەزانێت ، وە هەندێکی تر بەستەم و بەتاڵی دەزانێت ، خودای پەروەردگار دەفەرموێت : ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلًا ٥٩ ﴾[النساء] ، واتە : گوێڕایەڵی خودا و گوێڕایەڵی پێغەمبەر (ﷺ) و کاربەدەستانتان بن ، ئەگەر لەشتێك ناکۆکی کەوتە نێوانتان بیگەڕێنەوە بۆ لای خودا و پێغەمبەر (ﷺ) ، ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خودا و ڕۆژی دوایی هەیە ، چونکە ئەوە باشترین و دادپەروەرانە ترین چارەسەرە ، وە لە بنچینەدا هیچ کڕین و فرۆشتنێك لەسەر خەڵك حەرام نییە مەگەر ئەوانەی نەبێت کە دەقی قورئان و سوننەت هەبێت لەسەر حەرام کردنی ، وەك چۆن هیچ پەرستشێك کە مەبەست نزیك بوونەوە بێت لە خودا دروست نییە هەتا بەڵگەی لە قورئان یان لە سوننەت لەسەر نەبێت ، چونکە تەنها ئەوە ئاینە کە خودا فەرمانی پێکردبێت وە تەنها ئەوەش حەرامە کە خودا حەرامی کردبێت ، بەپێچەوانەی ئەوانەی کە خودا بە خراپ باسی کردوون کە لە خۆیانەوە هەندێك شتیان حەرام کردووە کە خودا فەرمانی بەحەرام بوونی نەکردووە ، وە هاوتایان بۆ خودا بڕیارداوە کە خودا بەوە فەرمانی پێنەکردوون ، وە شەریعەت و بەرنامەیان بۆ خەڵك دارشتووە کە خودا ڕێگەی بە کارێکی وەها نەداوە ، پەروەردگار یارمەتیمان بدە بۆ ئەوەی چیت حەڵاڵ

كردووه ئەوه بە حەڵاڵ بزانین و چیت حەرام كردووه هەر ئەوه بەحەرام بزانین ، وه ئاین و پەرستشمان بەو شێوەیە بێت كە تۆ پێی ڕازیت .

بەشی حەوتەم

پرس و ڕا پێكردن

كاربەدەست ناتوانێت كاری بە پرس و ڕاكردن نەبێت ، چونكە خودا فەرمانی بە پێغەمبەرەكەی (ﷺ) بە پەرس و ڕاوێژ كردووه ، خودا دەفەرموێت :﴿ فَٱعۡفُ عَنۡهُمۡ وَٱسۡتَغۡفِرۡ لَهُمۡ وَشَاوِرۡهُمۡ فِي ٱلۡأَمۡرِۖ فَإِذَا عَزَمۡتَ فَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُتَوَكِّلِينَ ﴿١٥٩﴾ ﴾[آل عمران] ، واتە : لێبوردە بە لەگەڵیان و داوای لێخۆش بوونیان بۆ بكە ، و لە ئیش و كارەكانت پرس و ڕاوێژیان پێبكە ، ئەگەر سوربووی لەسەر كارێك دوای ڕاوێژكاریی پشت بە خودا ببەستە ، خودا ئەو كەسانەی خۆش دەوێت كە پشتی پێدەبەستن .

وه ئەبو هریره (رضي الله عنه) دەڵێت : ((لم يكن أحد أكثر مشاورة لأصحابه من رسول الله (ﷺ)))[1] ، واتە : هیچ كەسێك هێندەی پێغەمبەر (ﷺ) پرس و ڕاوێژی بە هاوەڵانی نەكردووه ، وه وتراوه : خودا فەرمانی بە پێغەمبەرەكەی

---

[1]. رواه الترمذي (١٧١٤) ، و ضعفه الألباني في (ضعيف الترمذي).

(ﷺ) كردووه بۆ ئەوەی دڵی هاوەڵانی ڕابگرێت ، وه ئەوانەی دوای خۆیشی دێن چاوی لێبكەن ، و بۆ ئەوەی ڕایان وەربگرێت لەو ئیش و كارانەی كه سروشی پێنەهاتووه له كاروباری جەنگ و ئیش و كاره لاوەكیەكان ، كه وابوو كەسانی تر زیاتر پێویستیان به ڕاوێژكاری هەیه له پێغەمبەر (ﷺ) .

وه خودا ستایشی باوەڕداران بەوه دەكات و دەفەرموێت : ﴿وَمَا عِندَ ٱللَّهِ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ لِلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٣٦﴾ وَٱلَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبَٰٓئِرَ ٱلْإِثْمِ وَٱلْفَوَٰحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا۟ هُمْ يَغْفِرُونَ ﴿٣٧﴾ وَٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا۟ ٱلصَّلَوٰةَ وَأَمْرُهُمْ شُورَىٰ بَيْنَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَٰهُمْ يُنفِقُونَ ﴿٣٨﴾﴾[الشورى] ، واته : ئەو پاداشتەی خودا لای خۆی ئامادەی كردووه بۆ ئەوانەی باوەڕیان هێناوه و پشت به پەروەردگاریان دەبەستن ، وه ئەوانەی له تاوانه گەورەكان و شەروالّپیسی خۆیان دەپارێزن و لەكاتی توڕەبووندا ڕەوشت بەرز و لێبوردەن ، وه ئەوانەی كه بەدەم بانگەوازی خوداوه ڕۆشتون و نوێژەكانیان بەجێدەهێنن و ئیش و كارەكانیان به پرس و ڕا بەڕێوەدەبەن وه لەوەی ڕۆزیمان داون دەبەخشن .

وه ئەگەر ڕاوێژ پێكراوەكان هەندێكیان شتێكیان وەبیرهێنایەوه كه فەرموودەی خودا یان پێغەمبەرەكەی (ﷺ) یان كۆڕای موسڵمانانی لەسەر بوو پێویسته هەمووان پابەندی ئەوەبن ، وه گوێڕایەڵی كەسی تر ناكرێت له

پێچەوانەی ئەو کارە ، ئەگەرچی کەسێکی گەورە و ناوداریش بێت لە دونیا و ئاینیشدا ، خودا دەفەرموێت :﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ ٥٩ ﴾[النساء] ، واتە : ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە گوێڕایەڵی خودا و گوێڕایەڵی پێغەمبەر (ﷺ) و کاربەدەستانتان بن لە کاری باش ، وە ئەگەر کار و فرمانێك موسڵمانان تێیدا ناکۆك بوون پێویستە لە هەموو بۆچوونە جیاوازەکان ڕایەکی تۆکمە و نزیك لە قورئان و سوننەت هەڵبژێردرێت و کاری پێبکرێت ، وەك خودا دەفەرموێت :﴿ فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلًا ٥٩ ﴾[النساء] ، واتە : ئەگەر لە شتێك ناکۆك و ناتەبابوون بگەڕێنەوە بۆ قورئان و سوننەت ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خودا و ڕۆژی دوایی هەیە ، چونکە ئەوە باشترین و دادپەروەرانە ترین چارەسەرە .

کاربەدەستان دوو گروپن : ئەوانیش فەرمان ڕەوایان و زانایانن ، ئەگەر ئەوان باشبن خەڵك باش دەبێت ، بۆیە پێویستە لەسەر هەریەکە لەوان زۆر وریای کردار و گوفتاریان بن ، و گوێڕایەڵی خودا و پێغەمبەرەکەی بن (ﷺ) و شوێنی کتێبەکەی خودا بکەون ، وە لە هەرکێشەیەك بەڵگەی قورئان و سوننەت زانرا پێویستە گوێڕایەڵی بکرێن ، بەڵام ئەگەر دۆزینەوەی بەڵگە ئاسان نەبوو لەبەر نەبوونی کات یان بێ توانایی کەسەکە ، یان چەند

بەڵگەیەکی هەبێت پێی وابێت هەموویان هاوتای یەکن ، بۆی هەیە لاسایی (تقلید) کەسێك بکات کە لە ئاین و زانستی شەرعی ئەو کەسە ڕازی بێت ، ئەمە بەهێزترین بۆچوونە ، وە وتراوە : بۆی نییە بەهیچ شێوەیەك لاسایی بکاتەوە ، وە بەپێچەوانەی ئەمانەوە وتراوە لە هەموو حاڵەتێکدا بۆی هەیە لاسایی بکاتەوە ، ئەو سێ بۆچوونە لە مەزهەبی ئەحمەد و مەزهەبەکانی تریشدا هاتووە .

وە ئەو مەرجانەی کە پێویستە لە قازی و کاربەدەستاندا هەبێت پێویستە ڕەچاو بکرێت بەگوێرەی توانا ، وە هەروەها هەرچی مەرجی خودا پەرستی و نوێژ و تێکۆشان هەیە هەموو ئەوانە بەگوێرەی توانا دەبێت ڕەچاوبکرێن ، وە ئەگەر ئەستەم بوو ئەو سیفەتانە دەست بکەون ئەوکات خودا بە گوێرەی توانا داوادەکات ، لەبەر ئەوە خودا فەرمانی کردووە کەسێك بیەوێت نوێژ بکات پێویستە دەست نوێژ بشوات ، بەڵام کە نەبوو ، یان بەکارهێنانی زیانی هەبوو لەبەر ساردی یان لەبەر برینێك یان هەر هۆیەکی تر ، بەخۆڵێکی پاك (تیمم) دەکات دەست بە ڕوومەتیدا (دەم و چاوی) دەهێنێت ، وە پێغەمبەر(ﷺ) بە عومرانی کوڕی حصینی فەرموو : ((صل قائماً ، فإن لم تستطع فقاعداً ، فإن لم تستطع فعلى جنب))[1] ، واتە : نوێژ بە پێوە بکە ،

---

[1]. رواه البخاري(١١١٧).

ئەگەر نەتتوانی بە دانیشتنەوە ، ئەگەر هەر نەتتوانی بە ڕاکشاوی ئەنجامی بدە ، خودا نوێژی پێویست کردووە بـەهەر شێوەیەك ئەنجام بدرێت ، وەك خودا دەفەرموێت :﴿حَٰفِظُواْ عَلَى ٱلصَّلَوَٰتِ وَٱلصَّلَوٰةِ ٱلۡوُسۡطَىٰ وَقُومُواْ لِلَّهِ قَٰنِتِينَ ﴿٢٣٨﴾ فَإِنۡ خِفۡتُمۡ فَرِجَالًا أَوۡ رُكۡبَانٗاۖ فَإِذَآ أَمِنتُمۡ فَٱذۡكُرُواْ ٱللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُم مَّا لَمۡ تَكُونُواْ تَعۡلَمُونَ ﴿٢٣٩﴾﴾[البقرة] ، واتە : پارێزگار و وریای نوێژەکانتان بن بەتایبەت نوێژی عەسر ، وە لە نوێژدا مل کەچ و گوێڕیەڵی خودا بن ، ئەگەر لە دوژمن ترسان بە پێوە یان بە سواری ئەنجامی بدەن ، ئەگەر ترستان نەما نوێژی ئاسایی بکەن و یادی خودا بکەن چونکە ئێوە نەزان بوون ئەو فێری کردن ، نوێژی لەسەر کەسێکی ئاسایی و کەسێك کە لە جەنگدایە پێویست کرد ، وە هەروەها لەسەر ساغ و نەخۆش و دەوڵەمەند و هەژار ، وە نیشتەجێ و گەشتیار ، وە لەسەر ئەو کەسەی کە دەترسێت و لە جەنگدایە ، وە نەخۆش ئاسانکاری بۆ کراوە وەك چۆن لە قورئان وسوننەتدا هاتووە ، وە هەروەها هەموو پێداویستیەکانی ئەو پەرستشەی پێویست کردووە ، وەك خۆشتن لە لەش گرانی و دەستنوێژ هەڵگرتن ، و خۆداپۆشین و ڕووکردنە قیبلە ، وە هەرچیەك کە بەندەکان نەتوانن لەسەری هەڵگرتوون ، ئەگەر کەشتی کۆمەڵە خەڵکێك پەکی کەوت یان چەتە و ڕێگر جلوبەرگەکانی بردن ، دەتوانن بەڕووتی نوێژ بکەن و ئیمامەکەیان لە ناوەڕاستیان دەوەستێت بۆ

ئەوەی لە دواوە نەیبینن ، وە ئەگەر قیبلەیان لێ تێكچوو هەوڵدەدەن ڕوگەكە بدۆزنەوە ئەگەر ئەستەم بوو چۆن توانیان نوێژ دەكەن ، وەك گێڕدراوەتەوە لەسەردەمی پێغەمبەری خودا (ﷺ) وایان كردووە ، هەروەهاش فەرمانڕەوایەتی و تێكۆشان و هەموو كاروباری ئاین ، هەموو ئەوانە ئەو فەرموودەی خودا :﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ ﴿١٦﴾ ﴾[التغابن] ، واتە : بەگوێرەی توانا خودا پەرستی بكەن ، بەڵگەیە لەسەریان ، وە ئەو فەرموودەی پێغەمبەر (ﷺ) كە فەرموویەتی : ((إذا أمرتكم بأمر فأتوا منه ما استطعتم))[1] ، واتە : ئەگەر فەرمانم پێكردن بە فەرمانێك بە گوێرەی توانا پێی هەستن ، و وەك چۆن خودا خواردنە پیسەكانی حەرام كردووە دەفەرموێت : ﴿ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ﴿١٧٣﴾ ﴾[البقرة] ، واتە : ئەوەی ناچار بوو دەتوانێت لەو خواردنە پیسانە بخوات بەبێ ڕۆچوون ، هیچی لەسەر نییە .

وە دەفەرموێت :﴿ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ﴿٧٨﴾ ﴾[الحج] ، واتە : خودا لە ئاینی ئیسلام دا ئاسانكاری بۆ كردوون و شتی لە توانا نەبوو داواناكات لێتان .

---

[1]. رواه البخاري(٧٢٨٨) ، و مسلم(١٣٣٧).

وە خودا دەفەرموێت : ﴿مَا يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيَجۡعَلَ عَلَيۡكُم مِّنۡ حَرَجٖ ٦﴾[المائدة] ، واتە : خودا ئاستەنگ و شتی لە توانا نەبووی لێتان ناوێت ، کەوابوو شتی لە تواناددا نەبوو پێویست نەکراوە ، وە ئەوەی کە ناچاربێت بە ئەنجامدانی حەرام نەکراوە ، ئەگەر ئەو ناچارییە مرۆڤەکە بەهۆی ستەم و تاوانێکەوە تووشی نەبووبێت .

بەشی هەشتەم

پێویستیی هەبوونی کاربەدەست و لێپرسراو

پێویستە بزانرێت کە بەڕێوەبردنی خەڵك لە گەورەترین پێداویستیەکانی (واجبات) ئاینە ، بەڵکو نەئاین و نەدونیاش دەستەبەر نابن بەبێ کاربەڕێوەبەران ، چونکە بەرژەوەندی ئادەمیزاد و ئیش و کاریان بەیەك دەڕوات ، وە لەو نێوەندەدا پێویستە سەرکردەیەکیان هەبێت ، هەتا ئەبو سعید و ئەبو هریرە لە پێغەمبەر (ﷺ) دەگێڕنەوە کە فەرموویەتی : ((إذا خرج ثلاثة في سفر فليؤمّروا أحدهم))[1] ، واتە : ئەگەر سێ کەس لە سەفەرێکدا پێکەوە بوون با کەسێکیان بکەنە دەم سپی و کاربەڕێوەبەریان ، وە ئیمامی

---

[1]. رواه أبوداود(٢٦٠٨، ٢٦٠٩) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٠٠).

ئەحمەد لە (المسند) دا لە عبداللەی كوڕی عەمری گێڕاوەتەوە : پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((لا يحل لثلاثة يكونون بفلاة من الأرض إلا أمروا عليهم أحدهم))[1] ، واتە : دروست نییە بۆ سێ كەس لە بیابانێكدابن كەسێكیان نەكردبێت بە دەم سپی و برا گەورەی خۆیان ، پێغەمبەر (ﷺ) واجبی كرد كەسێك ئەمیر بێت لە كۆبونەوەیەكی كەمدا لە كارێكی ناكاو لە سەفەردا ، وەك سەرنج ڕاكێشانێك بۆ هەموو جۆرە كۆبونەوەیەك ، وە لەبەر ئەوەی خودا فەرمان بە چاكە و یاساغی كردن لە خراپەی پێویست كردووە كە ئەوەش بەهێز و دەسەڵات نەبێت فەراهەم نابێت ، وە هەروەها پێداویستیەكانی ئاین لە تێكۆشان و دادپەروەری و ئەنجامدانی حەج و نوێژی هەینی و جەژنەكان و سەرخستنی ستەم لێكراو و ئەنجامدانی حەد بەسەر تاوانباراندا هەموو ئەوانە بە هێز و دەسەڵات نەبێت ناتوانرێت جێبەجێ بكرێن ، لەبەر ئەوە ڕیوایەت كراوە : ((إن السلطان ظل الله في الأرض))[2] ، واتە : كاربەدەست سێبەری خودایە لەسەر زەوی ، وە وتراوە : شەست ساڵ حوكمی كاربەدەستێكی ستەم كار باشترە لە شەوێك بە بێ كاربەدەستی و بشێوی ، وە بەتاقیكردنەوەش ئەوە سەلماوە .

---

[1]. رواه أحمد(٦٦٠٩) ، و ضعفه الألباني في (الضعيفة)(٥٨٩).

[2]. رواه ابن أبي عاصم في السنة(٤٩٢/٢) ، و حسنه الألباني في (ظلال الجنة)(١٠٢٤).

لەبەر ئەوەشە پێشینانی وەك فوضیلی کوڕی عیاض و ئەحمەدی کوڕی حنبل و هی تریش دەڵێن : ئەگەر دوعایەکی قبووڵکراومان هەبوایە ئەوە بۆ کاربەدەستمان دەکرد ، وە پێغەمبەری خودا (ﷺ) فەرموویەتی : ((إن الله يرضى لكم ثلاثاً : أن تعبدوه ولا تشركوا به شيئا ، وأن تعتصموا بحبل الله جميعا ولا تفرقوا ، وأن تناصحوا من ولاه الله أمركم))[1] **، واتە : خودای پەروەردگار بە سێ شت لێتان ڕازی دەبێت : بیپەرستن و هاوەڵی بۆ بڕیار نەدەن ، وە دەست بە بەرنامەی خوداوە بگـــرن و ناکۆك و ناتەبا مەبن ، و ئامۆژگاری کەسانێك بکەن کە خودا دەیکات بە کاربەدەست بەسەرتانەوە ، وە فەرموویەتی:** ((ثلاث لا يغل عليهن قلب مسلم : إخلاص العمل لله ، ومناصحة ولاة الأمور ، ولزوم جماعة المسلمين ، فإن دعوتهم تحيط من ورائهم))[2] **، واتە : سێ شت بە هۆیانەوە دڵی موسڵمان لە ڕق و کینە پارێزراو دەبێت : ئیش و کارکردن تەنها لەبەر خودا ، و ئامۆژگاری کردنی کاربەدەستان ، و پابەندبوون و دەستگرتن بە کۆمەڵی موسڵمانانەوە ، وە نزاو پاڕانەوەی و پاڵپشت وپارێزگاری لێکردنیان ، وە لە (صحيح) دا لێی گێڕدراوەتەوە کە فەرموویەتی :** ((الدين النصيحة ، الدين النصيحة ، الدين النصيحة . قالوا : لمن يا رسول الله ؟

---

[1]. رواه مسلم(١٧١٥).

[2]. رواه الترمذي (٢٦٥٨) ، و ابن ماجه(٢٣٠) ، وصححه الألباني في (صحيح الجامع) (٦٧٦٦).

قال : لله ولكتابه ولرسوله ولأئمة المسلمين وعامتهم))[1] ، **واته : سێ جار فەرمووی : ئاین ڕێنمونی و ئامۆژگاری کردنە ، وتیان بۆ کێ ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) ؟ فەرمووی : بۆ خودا و قورئان و پێغەمبەر و پێشەوای موسڵمانان و هەمووان .**

کەوابوو هەبوونی پێشەوا و قەڵەمڕەو و حاکم و کاربەدەست پێویستیەکی ئاینییە و دەتوانرێت بە هۆیەوە لە خودا نزیك ببێتەوە ، چونکە هەست بە ترسی خودا و چاودێری کردنی سنورەکانی و پابەندبوون بە پەیامەکانی پێغەمبەری پێشەواوە(ﷺ) لە کاتی کاربەدەست بوندا باشترین کارێکە بەهۆیەوە ڕەزامەندی خودا بەدەست بێت ، بەڵام زۆر کەس بە هۆی پلە و پایەوە دەگوڕێن و گەندەڵ دەبن چونکە مەبەستیان کورسی و کۆکردنەوەی ماڵ و سامانە ، کەعبی کوڕی مالیك لە پێغەمبەری خودا (ﷺ) دەگێڕێتەوە کە فەرموویەتی : ((ما ذئبان جائعان أرسلا في زريبة غنم بأفسد لها من حرص المرء على المال و الشرف لدينه))[2] ، **واته : دوو گورگی برسی بەربدرێنە گیانی گەلە مەڕێك خراپتر ناکەن لەوەی کە مرۆڤێك عەودالّی کۆکردنەوەی ماڵ و سامان بێت و بەدوای ناوبانگ بگەڕێت لە ئاینەکەی ، ئەو دوو گورگە ئەوەندە**

---

[1]. رواه مسلم(٥٥).

[2]. رواه الترمذي (٢٣٧٦) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع)(٥٦٢٠).

زیان ناگەیەنن بەو گەلە مەڕە وەك ئەو دوو سیفەتە زیان لەو مرۆڤە دەدەن لە ئاینەكەی .

وە خودا هەواڵ لەبارەی ئەو كەسانەوە دەدات كە نامەی كردەوەكانیان بەدەستی چەپیانەوە دەدرێت و دەفەرموێت :﴿ مَآ أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِيَهْ ۜ (٢٨) هَلَكَ عَنِّي سُلْطَٰنِيَهْ (٢٩) ﴾[الحاقة] ، واتە : سامانەكەم سوودی پێنەگەیاندم ، وە هەروەها پلە و پایەكەم لەدەست چوو لەوەش سوودم وەرنەگرت ، لوتكەی ویستی ئەوانەی وێڵ و عەودالی پلەوپایەن وەك فیرعونن وە ئەوانەی كە شەیدای كۆكردنەوەی پارەن وەك قارونن.

وەخودا حاڵی فیرعون و قارونی لە قورئاندا باسكردووە و دەفەرموێت : ﴿ ۞ أَوَلَمْ يَسِيرُوا۟ فِى ٱلْأَرْضِ فَيَنظُرُوا۟ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلَّذِينَ كَانُوا۟ مِن قَبْلِهِمْ ۚ كَانُوا۟ هُمْ أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَءَاثَارًا فِى ٱلْأَرْضِ فَأَخَذَهُمُ ٱللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَمَا كَانَ لَهُم مِّنَ ٱللَّهِ مِن وَاقٍ (٢١) ﴾[غافر] ، واتە : بۆچی ناچن بەسەر زەویدا بگەڕێن و سەیربكە و ببینن كە سەرەنجامی ئەوانەی پێش خۆیان چی بووە ، ئەوان زۆر بەهێز و خاوەن كۆشك و تەلار و باخ و دەغڵودان بوون ، خودا بە هۆی تاوانەكانیانەوە لەناوی بردن ، وە هیچ شتێك نەبووە پەرژین كە پێش بە سزای خودایی بگرێت ، وە دەفەرموێت :﴿ تِلْكَ ٱلدَّارُ ٱلْءَاخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوًّا فِى ٱلْأَرْضِ وَلَا فَسَادًا ۚ

﴿وَٱلۡعَٰقِبَةُ لِلۡمُتَّقِينَ ٨٣﴾[القصص] ، واتە : ئەو بەهەشتە ئامادەمان كردووە بۆ ئەو كەسانەی كە نایانەوێت خۆیان بەسەر خەڵكدا زاڵبكەن و خۆبەزل نازانن و تاوانبار و گەندەڵكارنین ، وە سەرەنجام بۆ لە خودا ترسان و پارێزكارانە ، و خەڵك دەبنە چوار بەشەوە :

بەشی یەكەم : ئەوانەی دەیانەوێت خۆیان بەسەر خەڵكدا زاڵبكەن ، و بشێوی بنێنەوە لەسەر زەویدا ئەویش لەسەر پێچی خودا دا خۆی دەبینێتەوە ، ئەوانەش پادشا و سەرۆكە گەندەڵ و خراپەكارەكانن ، وەك فیرعون و حزب و دارودەستەكەی ، ئەوانە پیسترین و خراپترین دروست كراوی خودان ، خودا دەفەرموێت :﴿إِنَّ فِرۡعَوۡنَ عَلَا فِي ٱلۡأَرۡضِ وَجَعَلَ أَهۡلَهَا شِيَعٗا يَسۡتَضۡعِفُ طَآئِفَةٗ مِّنۡهُمۡ يُذَبِّحُ أَبۡنَآءَهُمۡ وَيَسۡتَحۡيِۦ نِسَآءَهُمۡۚ إِنَّهُۥ كَانَ مِنَ ٱلۡمُفۡسِدِينَ ٤﴾[القصص] ، واتە : فیرعەون خۆی بەزل و بالا دەست دەزانی ، و خەڵكی پەرت پەرت كردبوو ، و كۆمەڵگەكەی دەچەوساندنەوە ،و كورەكانی سەردەبڕین و ئافرەتەكانی هەتكدەكردن ، بەڕاستی ئەو كەسێكی تێكدەر و خراپەكار بوو ، وە مسلم لە (صحیح)ەكەیدا لە ئیبن مسعودی (رضي الله عنه) گێڕاوەتەوە دەڵێت : پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت : ((لا يدخل الجنة من في قلبه مثقال ذرة من كبر ، ولا يدخل النار من في قلبه مثقال ذرة من إيمان ، فقال رجل يا رسول الله : إني أحب أن يكون ثوبي حسناً ، ونعلي حسنا ، أفمن

الكبر ذاك ؟ قال : لا : إن الله جميل يحب الجمال ، الكبر بطر الحق وغمط الناس))[١] ، واتە : ناچێتە بەهەشتەوە كەسێك بە قەد گەردیلەیەك فیز و خۆبەزل زانین لە دڵیدا بێت ، وە ناچێتە ئاگرەوە هەركەسێك بە قەد گەردیلەیەك باوەڕ لە دڵیدا بێت ، پیاوێك وتی : ئەی پێغەمبەری خودا (ﷺ) : من حەز دەكەم جلوبەرگەكەم جوان بێت و سەرپێی یەكانم (نەعل) جوان بێت ئایە ئەوە لە فیز و لوت بەرزیە ؟ فەرمووی : نەخێر ، خودا جوانە و جوانیشی خۆش دەوێت ، فیز و لوت بەرزی بریتییە لە نكولی ڕاستی و خەڵك بەكەم زانین ، نكولی ڕاستی بریتی یە لە چاوپۆشین و خۆ لێ گێل كردن ، وە بەكەم زانینی خەڵك لە سوكایەتی پێكردن و ماف پێشێل كردنیان خۆی دەبینێتەوە ، ئەمەش ئاكاری ئەوانەیە دەیانەوێت خۆسەپێن و بشێوی كاربن .

بەشی دووەم : ئەوانەی بشێوی دەنێنەوە بە بێ ئەوەی لوت بەرز و بەفیزبن وەك دزە تاوانبارەكان ، ئەوانە كەسانی سوك و ڕیسوان .

بەشی سێیەم : ئەوانەن كە بەفیزن بەڵام تاوانبار و گەندەڵكارنین ، وەك ئەوانەی لە خوداترسن و دەیانەوێت بە هۆی ئەوەوە لە خەڵك بەرز و بڵندتربن .

---

١. رواه مسلم (٩١).

بەشی چوارەم : ئەهلی بەهەشتن نە بەفیز و نە تاوانبار و نە گەندەڵکارن ، لەگەڵ ئەوەی کە لە جگە لە خۆیان بەرز و بەڕێزترن ، وەك خودا دەفەرمویت :﴿وَلَا تَهِنُوا۟ وَلَا تَحْزَنُوا۟ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿١٣٩﴾﴾[آل عمران] ، واتە : لاواز مەبن و غەم مەخۆن چونکە ئێوە بەرز و بالاٚن ئەگەر باوەڕداربن ، وە دەفەرمویت :﴿ فَلَا تَهِنُوا۟ وَتَدْعُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّلْمِ وَأَنتُمُ ٱلْأَعْلَوْنَ وَٱللَّهُ مَعَكُمْ وَلَن يَتِرَكُمْ أَعْمَـٰلَكُمْ ﴿٣٥﴾﴾[محمد] ، واتە : سست و تەمەڵ مەبن و داوای ئاشتی بکەن لە بێبڕواکان ، ئێوە بەرز و بڵندن ، وە خوداتان لەگەڵدایە وە لە پاداشتی کردەوەکانتان کەم ناکاتەوە ، وە دەفەرمویت : ﴿ وَلِلَّهِ ٱلْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِۦ وَلِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾﴾[المنافقون] ، واتە : بەرز و بەهێزی بۆ خودا و بۆ پێغەمبەر (ﷺ) و بڕوادارانە .

زۆرن ئەوانەی کە بەفیز و خۆبەزلزانن ، بەلاٚم ئەو کارەیان زیاتر سوك و ڕیسوایان دەکات ، وە کەسی واش هەیە کە لەڕیزی بەڕێز و پایە بەرزەکانن و بەفیز و خراپەکاریش نین ، ئەوەش لەبەر ئەوەیە کە ویستی خۆسەپاندن بەسەر خەڵکدا ستەمە ، لەبەر ئەوەی مرۆڤ هەموو یەکسانن ، خەڵکی ڕقیان لەکەسێك دەبێت کە خۆی لەوان بەگەورەتر بزانێت و دژایەتی دەکەن ، وە کەسی دادپەروەر نایەوێت کەس ژێر دەستە بکات بە پێچەوانەی کەسە ستەم کارەکان ، لە گەڵ هەموو ئەوانەشدا پێویستە کەسانێك کاربەدەست بن و

ئەوانی تر کاربەسەردا دراو ، وەك چۆن جەستە بەبێ سەر ژیانی نابێت ، خودا دەفەرموێت :﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى جَعَلَكُمْ خَلَٰٓئِفَ ٱلْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ لِّيَبْلُوَكُمْ فِى مَآ ءَاتَىٰكُمْ ۗ إِنَّ رَبَّكَ سَرِيعُ ٱلْعِقَابِ وَإِنَّهُۥ لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ ١٦٥ ﴾[الأنعام] ، واتە : خودا کردوونی بە جێنشینی سەر زەوی وە هەندێکتانی کردووەتە کاربەدەست بەسەر ئەوانی تر تانەوە بۆ ئەوەی تاقیتان بکاتەوە لەو پلە و پاییەی کە پێیداون .

وە دەفەرموێت :﴿ نَحْنُ قَسَمْنَا بَيْنَهُم مَّعِيشَتَهُمْ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا ۚ وَرَفَعْنَا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَٰتٍ لِّيَتَّخِذَ بَعْضُهُم بَعْضًا سُخْرِيًّا ۗ ٣٢ ﴾[الزخرف] ، واتە : ئێمە بژێویمان دابەشکردووە لەژیانی دونیا هەندێکمان بەرزکردۆتەوە بەسەر هەندێکی تردا بۆ ئەوەی ئیشتان بەیەك بڕوات و ژیان نەوەستێت ، وە شەریعەت هاتووە بۆ ئەوەی کاربەدەستی و ماڵ وسامان لە ڕێگەی خودا دا خەرج بکرێت ، ئەگەر مەبەست لە کورسی و پلە و پایە و ماڵ و سامان پەرستش ونزیکبوونەوە بێت لە خودا و سەپاندنی ئاینەکەی ئەوکاتە ئەو دوو شتە دەبنە مایەی چاکبوونی دونیا و بەدەست هاتنی دوا ڕۆژیش ، ئەگەر ئاین لە دەوڵەت و کاربەدەستان و ژیانی خەڵك جودا کرایەوە ، ژیانی خەڵك تێك دەچێت ، ئەوانەی گوێڕایەڵی خودا دەکەن بەنیەتی چاك و کردەوەی باش لە تاوانباران جیادەکرێنەوە ، وە لە (صحیح) دا لە پێغەمبەری خوداوە (ﷺ) هاتووە : ((إن

الله لا ينظر إلى صوركم ولا إلى أموالكم وإنما ينظر إلى قلوبكم وأعمالكم))[1] ، **واتە : خودا سەیری ڕواڵەت و ماڵ و سامانتان ناكات بەڵكو سەیری دڵ و كردەوەكانتان دەكات .**

وە كاتێت ویستی كۆكردنەوەی سەرمایە و ناوبانگ و پلە و پایە بەسەر زۆرێك لە كاربەدەستانی موسڵماناندا زاڵبوو ئەوەش بوە هۆی دووركەوتنەوە لە ناوەڕۆكی باوەڕ و ئاین لە كاربەدەستیەكەیان ، زۆر خەڵك وا دەبین كە كاربەدەستی پێچەوانەی ئاین و باوەڕە ، وە هەیانە پشت لەوە دەكات كە ئاینی پێ تەواو دەبێت ، وە هەیانە پشت لە ئاین دەكات ، لەبەلا ئەوەی بیروباوەڕی وایە كە ئاین پێچەوانەی كاربەدەستیە ، بەوەش ئاین بووەتە جێ بەزەیی و بە سوك سەیركردنی ، لەبری ئەوەی جێگەی بەهێزی و سەربەرزی بێت ، وە لەبەر ئەوەی ئەهلی هەردوو ئاینەكەی پێشوو نەتوانكاریی لە هەڵسوكەوتیان هەبوو بەرامبەر پیادەكردنی پەیامەكانی ئاینەكانیان ، وایان گومان برد كە پیادەكردنی تووشی بەڵا و نەهامەتیان دەكات ، بەوەش لە ناوچوون و دوژمنان قۆستیانەوە و لافی ئەوەیان لێدا كە بەرژەوەندی ژیان لە پیادەكردنی ئەو ئاینانەدا نییە .

---

[1]. رواه مسلم (٢٥٦٤).

ئەو دوو ڕێگەیە خراپە - ڕێگەی ئەوانەی خۆیان داوەتە پاڵ ئاین ، و بەتەواویش خۆی نەداوەتە دەست پەیام و داواکاریەکانی ، وە ئەوانەی خۆیان داوەتە پاڵ کاربەدەستان و ماڵ و پارە و مەبەستیان پێی پیادەکردنی ئاین نییە - ئەو دوو ڕێگەیە یەکەمیان ڕێگەی گاورە گومڕاکان و دووەمیشیان ڕێگەی جولەکە لەڕەحمەت بەدەرکراوەکانە ، وە ڕێگەی ڕاست ڕێگەی ئەوانەیە کە خودا ناز و نیعمەتی بەسەردا ڕشتوون لە پێغەمبەران - علیهم السلام - و ڕاستگۆیان و شەهیدان و چاکەکاران ، ئەوەش ڕێگەی پێغەمبەرەکەمانە محمدە (ﷺ) وە ڕێگەی خەلیفەکانی و هاوەڵانی و ئەوەی شوێنیان دەکەوێت ئەوانەی کە خودا پێیان دەفەرموێت : ﴿ وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحْسَٰنٍ رَّضِىَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ۚ ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾ ﴾[التوبة] ، واتە : کۆچکەرە پێشینەکان و پشتیوانەکان و ئەوانەی شوێنیان کەوتوون خودا لێیان ڕازیە و ئەوانیش لە خودا ڕازین و چەندان بەهەشتی بۆ ئامادەکردوون کە ئاو بەژێریدا دەڕوات بە هەتا هەتایی تیایدا دەمێننەوە ئەوەش بردنەوەی گەورەیە .

پێویستە لەسەر موسڵمان تێبکۆشێت ئەگەر بەرپرسیەکی درایە دەست بە باشترین شێوە لە پێناوی پیادەکردنی ئاین و بەرژەوەندی موسڵمانانداا

كاربكات ، بەگوێرەی توانا دووربكەوێتەوە لەو شتانەی كە خودا قەدەغە و یاساغی كردوون ئەوەشی نەتوانێت هیچی لەسەر نییە ، كاردانە دەست پیاوچاكان باشترە بۆ ئوممەتی ئیسلامی لە كەسانی تاوانبار و خراپەكار ، وە هەركەسێك نەیتوانی بە هۆی بەرپرسیەتی و تێكۆشانەوە بەرگری لە ئاین بكات ، پێویستە لەسەری ئەوە بكات كە لەتوانایدا هەیە ، وەك ئامۆژگاری كردن و نزا و پاڕانەوە و چاك ویستنیان ، چونكە ئاین بە قورئان و سوننەت سەردەكەوێت .

كەواتە : لەسەر هەموو كەسێك پێویستە بەگوێرەی توانای تێبكۆشێت بۆ سەرخستنی ئاینەكەی بە پشت بەستن بە خودا وە بە گەرخستنی دونیا لەخزمەتی ئایندا وەك (معاذ)ی كوڕی جبل (رضي الله عنه) دەڵێت : ئەی ئادەمیزاد تۆ بە ئەندازەیەك پێویستت بە دونیا هەیە ، بەڵام پێویستیت بە دواڕۆژ زیاترە ، ئەگەر كۆششت بۆ دواڕۆژ زیاتر بوو دونیاشت دەست دەكەوێت ، بەڵام بەپێچەوانەوە دواڕۆژت لەدەست دەچێت و دونیاشت هەردەم لە مەترسیدایە ، بەڵگەی ئەوەش ئەو فەرموودەیە كە پێغەمبەری خودا (صلى الله عليه وسلم) دەفەرموێت :
((من أصبح والآخرة أكبر همه جمع الله له شمله ، وجعل غناه في قلبه ، وأتته الدنيا وهي راغمة ومن أصبح والدنيا أكبر همه فرق الله عليه ضيعته ، وجعل فقره بين عينيه

، ولم يأته من الدنيا إلا ما كتب له))[1] ، واتە : ئەوەی ڕۆژی کردەوە و دواڕۆژ گەورەترین خەمی بوو خودا کار ئاسانی بۆ دەکات ، و دەوڵەمەندی دەخاتە نێو دڵیەوە ، وە دونیای بەملکەچی بۆ دێت ، وە ئەوەی ڕۆژ بکاتەوە گەورەترین خەمی کۆکردنەوەی دونیا بێت خودا شپرزی دەکات و هەژاری لە نێوچاوانی دەنووسێت ، وە لەوەشی زیاتر دەست ناکەوێت لەدونیا کە بۆی دیاری کراوە ، وە بنچینەی ئەوانە لەو فەرموودەی خودادایە :﴿ وَمَا خَلَقۡتُ ٱلۡجِنَّ وَٱلۡإِنسَ إِلَّا لِيَعۡبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَآ أُرِيدُ مِنۡهُم مِّن رِّزۡقٖ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطۡعِمُونِ ﴿٥٧﴾ ﴾[الذاريات] ، واتە : جنۆکە و ئادەمیزادم دروست نەکردووە بۆ پەرستش نەبێت ، ڕۆزیم لێ ناوێن و نامەوێت نان بدەن ، خودا ڕۆزی دەرە و خاوەن هێز و توانایە.

داواکارین لەخودای باڵادەست کە ئێمە و هەموو برا موسڵمانەکانمان یارمەتی بدات بۆ ئەوەی کە پێی خۆشە لە گوفتار و کردار ، چونکە کەس هیچ بەدەست نییە خودای بەرز و باڵا نەبێت ، وە سوپاس و ستایش بۆ خودای دروستکەری هەموو بوونەوەر ، و درود و سڵاوی بێپایان لەسەر محمد و ئەهل و هاوەڵانی تا ڕۆژی دوایی .

---

[1]. رواه الترمذي (٢٤٦٥) ، و صححه الألباني في (صحيح الجامع) (٦٥١٠) .